مٿيءَ جا محافظ

رڪ سنڌي

ڪراچي، 2025ع

مهاڳ

1. ابڙو اڙٻنگ: سنڌو ماٿري جو تاريخي ڪردار
2. ابوالفضل: مغل درٻار جو فڪري رتن ۽ سنڌ جي فڪري ورثي سان لاڳاپو
3. اسماعيل شورو: سنڌي قومي جدوجهد جو بهادر سالار
4. باگو فقير: ڪلهوڙن جي دور جو بهادر سورمو
5. بچو بادشاهہ: پهرين حر تحريڪ جو هيرو
6. بداماڻي پُنرو: سنڌ جي تاريخ جو هڪ بهادر ڪردار
7. برهم گپتا: قديم سنڌو ماٿري جو رياضي دان ۽ فلڪيات دان
8. بودلو سميجو: مغل سلطنت خلاف مزاحمت جو علمبردار
9. ٻاگهل ٻائي: سنڌ جي سورمي ۽ قومي شعور جو خوبصورت مثال
10. پاٽيٽي: قديم سنڌ جي هڪ عظيم علمي شخصيت ۽ مفڪر
11. پريو اُنڙ: سنڌ جي آزاديءَ جو بهادر سرواڻ
12. تاجو ليڪي: ڪلهوڙا دور جو اهم تاريخي ڪردار

13. تارا ٻائي: سنڌ جي تاريخ جي هڪ نرالي ۽ بهادر عورت حڪمران
14. توتان نوحاڻي: سنڌ جي آزاديءَ جي تحريڪ جو بهادر سورمو
15. ڄادم ڄڪرو: سما خاندان جو سخي حڪمران
16. جهونجهار شورو: سنڌ جي آزاديءَ جو سورهيه سپوت
17. ڄام اوڍر سمو: سنڌ جو بهادر ۽ وفادار ڪردار
18. ڄام ٻابينو: سنڌ جي سياسي مزاحمت جو علمبردار
19. ڄام ٻجار خان جوکيو: ڪلهوڙن جي دور جو بهادر سورمو
20. ڄام چينو: سنڌ جي هڪ نمايان سياسي شخصيت
21. ڄام راهو: سنڌ جي ڏاتار حڪمران جو تاريخي جائزو
22. ڄام راول: سنڌ جو هڪ اهم حڪمران ۽ جنگجو ڪردار
23. ڄام صلاح الدين: سنڌ جو وساريل قومي اڳواڻ
24. ڄام ڪنگهار: گوريلا جنگ جو ماهر
25. ڄام ڪارائڙو: سنڌ ۽ ڪڇ جو باغي ڪردار
26. ڄام نظام الدين سمو (ڄام نندو): سنڌ جو آخري سمو حاڪم
27. ڄام هيبت خان: سنڌ جي آزاديءَ لاءِ هڪ بهادر اڳواڻ
28. ڄاڻڪيه: سنڌو ماتري جو مهان فڪر
29. ڇتو آمراڻي: هڪ تاريخي ۽ صوفيائي جائزو
30. حاجي جوکيو: سنڌ جي آزاديءَ جي جدوجهد جو هڪ اڳواڻ
31. دائود شورو: سنڌ جي آزاديءَ جو عزم رکندڙ سورمو

32. دودو سومرو: سنڌ جي مزاحمت ۽ سڃاڻپ جو قومي سورمو
33. دولهہ دريا خان: سنڌ جو بهادر ۽ وفادار سپهہ سالار
34. ڏڳاڻو جتوئي: سنڌ جو هڪ اهم فوجي جنرل
35. راجا اگهم: سنڌ جي سياسي مزاحمت جو نانءُ
36. راجا پورس: سنڌو ماٿريءَ جو هڪ بهادر حڪمران
37. راجا جئدرٿ: سنڌو سلطنت جو مهاڀارتي جوڌو
38. راجا چچ سنڌ ۾ برهمڻ دور جو باني حڪمران
39. راجا ڏاهر: سنڌ وطن لاءِ جان گهوريندڙ حڪمران
40. راجا راءِ سهارس (ٻيو): سنڌ لاءِ جان گهوريندڙ حڪمران
41. راجا سامبس: سنڌ جو وساريل سورمو
42. راجا سونيہ: سنڌ جي قديم تهذيب جو سخي راجا
43. راڄو ليکي: ڪلهوڙا سلطنت جو وفادار سپهہ سالار
44. راڻو رتن سنگهہ سوڍو: ٿر جي مزاحمتي ورثي جو محافظ
45. راڻي دهشلا: سنڌ جي بهادر حڪمران عورت
46. راڻي سونهن ديوي: سنڌ جي محافظ راڄ ڌياڻي
47. رڻمل جاڙيجو: سومرن جي دور ۾ ڪڇ ۾ مزاحمت جو ڪردار
48. روپلو ڪولهي: وطن لاءِ جان گهوريندڙ امر ڪردار
49. سائينداد ڪلمتي: سنڌ جي آزاديءَ لاءِ وڙهندڙ بهادر سورمو

50. سريمڻ خان چانديو: سمن جي سلطنت جو وطن دوست سپاهي
51. سمہ بن ديوائچ: سنڌ جي مزاحمتي تاريخ جو مهندار
52. سوڍو ڪرٽجي: ٿرپارڪر جي بغاوت جو مهندار
53. شاهہ عنايت شهيد: سنڌ ۾ پورهيت تحريڪ جو سرواڻ
54. شاهہ بهارو: ڪلهوڙا دؤر جو بهادر سپهہ سالار
55. شهيد صبغت الله شاهہ راشدي (سورهيہ بادشاهہ): حر تحريڪ جو سرواڻ
56. طالب أنڙ: سنڌ جي آزاديءَ جو بهادر سالار
57. طالب سميجو: سنڌ جو هڪ باغي ۽ آزادي پسند ڪردار
58. فيروز فقير ويرڙ: سنڌ جي آزاديءَ جي جدوجهد جو بهادر اڳواڻ
59. قاسم باريجو: سنڌ جي مزاحمتي ورثي جو شهيد
60. ڪويل: وطن لاءِ قرباني ۽ فخر جو بي مثال ڪردار
61. لاکو أنڙ: سنڌ جي آزدي پسند سورميءَ جو تاريخي جائزو
62. لاکو ڦلاٽي: ظالمن خلاف گوريلا مزاحمت ڪندڙ سورمو
63. مائي بختاور: سنڌ جي هاري تحريڪ جي پهرين شهيد عورت
64. مائي ڄامان: سنڌ جي سخاوت ۽ سماجي شعور جي علامت
65. مخدوم بلاول: سنڌ جي مزاحمتي روح جو شهيد

66. مريد جت: سنڌ جي غيرت جو تاريخي مثال
67. ملڪ مائي چاڳلي: سنڌي عورت حڪمران جو تاريخي جائزو
68. مناهين ڏَل: سنڌ جي آزاديءَ جو وساريل سورمو
69. موندر خان چانڊيو: سنڌ جي مزاحمتي تاريخ جو سورمو
70. ميان آدم شاهه ڪلهوڙو: هڪ تاريخي شخصيت
71. ميان دين محمد ڪلهوڙو: سنڌ جي آزاديءَ جي جدوجهد جو هڪ اهم اڳواڻ
72. ميان نصير محمد ڪلهوڙو: سنڌ جي قومي اقتدار لاءِ جدوجهد جو هڪ اهم اڳواڻ
73. مير پنهور جي شهادت: سنڌ جي مزاحمتي تاريخ جو اٽمٽ باب
74. ميرو فقير نظاماڻي: حر تحريڪ جو ارڏو ڪردار
75. ناتالو نوحاڻي: سنڌ جي آزاديءَ جو سجاڳ سورمو
76. هوش محمد شيدي: سنڌ جو قومي سورمو ۽ جرنيل
77. هيمون ڪالاڻي: سنڌ وطن لاءِ مزاحمت جو غيرمعمولي ڪردار
78. يوسف سميجو: سنڌ جي آزاديءَ جو دلير سورمو

مهاڳ

سنڌ، جيڪا انساني تهذيب جي قديم ترين مرڪزن مان هڪ رهي آهي، پنهنجي مٽيءَ مان اڄ بہ مزاحمت، محبت، ۽ قربانيءَ جي خوشبو وکيري ٿي. هي ڪتاب—*مٽي جا محافظ*—اُنهن شخصيتن جي سوانح جو علمي مجموعو آهي، جن جي نالن تي تاريخ خاموش رهي، پر جن جي عملن ڌرتيءَ جي تقدير لکڻ ۾ بنيادي ڪردار ادا ڪيو.

هي تصنيف 100 کان وڌيڪ اهڙن مردن ۽ عورتن جي ڪردارن تي روشني وجهي ٿي، جن سنڌ جي آزادي، وقار، ۽ تعمير لاءِ پنهنجون حياتيون ارپي ڇڏيون. هي ڪتاب اُن سڌ جو جواب آهي، جيڪو اُنهن دليرن ڏنو، جيڪي ڌارين جي ظلم آڏو نہ جهڪيا، تخت ۽ تاج جي لالچ کي رد ڪيو، ۽ ڌرتيءَ جي دل تي پنهنجو نالو لکائي ويا.

تاريخ جي دز هيٺ دفن ٿيل سچائي

روايتي تاريخ نويسي، خاص طور تي اُها جيڪا حملي آورن جي دربار جي خوشامديءَ تي ٻڌل رهي، سنڌ جي سورمن کي "چور"، "ڌاڙيل"، يا "باغي" قرار ڏنو. هي ڪتاب اُن بيانيي جو علمي رد آهي. هي تصنيف اُن دز کي هٽائي ٿي، جيڪا سچ جي چهري تي تاريخي تعصب جي هٿان ٿڦي وئي هئي. هي ڪتاب اعلان ڪري ٿو تہ جن ڌارين سان ويڙهہ ڪئي، جن ڌرتيءَ جي آزاديءَ لاءِ رت وهايو، اُهي ڌاڙيل نہ، پر آزاديءَ جا

اصل هيرو هئا—جن جي جدوجهد کي تاريخ جي انصاف جي پلڙيءَ ۾ پرکڻ ضروري آهي.

صنف، شعور، ۽ سنڌي سڃاڻپ

هي ڪتاب صرف مرد مجاهدن تي نه، پر سنڌ جي سورمين تي به روشني وجهي ٿو—اُنهن بهادر عورتن تي، جن مزاحمت جي ميدان ۾ مردن جي ڀيٽ ۾ نه صرف برابر، پر ڪڏهن ڪڏهن اڳڀرو ڪردار ادا ڪيو. هي ڪتاب صنفي برابريءَ جي اُن شعور کي اجاگر ڪري ٿو، جيڪو روايتي تاريخي بيانيي مان گهٽجو ڪري غائب رهيو آهي. سنڌي سڃاڻپ جي تعمير ۾ عورتن جي ڪردار کي تسليم ڪرڻ، تاريخي انصاف جي طرف هڪ اهم قدم آهي.

فڪري پسمنظر ۽ مؤرخانه ذميواري

هي ڪتاب صرف سوانحي مجموعو نه، پر هڪ محقق ۽ تاريخدان جو موقف آهي، جيڪو سنڌ جي تاريخ کي نئين اک سان ڏسڻ جي دعوت ڏئي ٿو. هي تصنيف اُن مؤرخ جي آواز آهي، جيڪو شخصيتن جي پوڄا بدران سندن عملن جي تجزيي تي يقين رکي ٿو؛ جيڪو جذباتي وابستگيءَ سان گڏ علمي ايمانداريءَ جو علمبردار آهي؛ ۽ جيڪو تاريخ کي صرف ماضيءَ جي بيان طور نه، پر حال ۽ مستقبل جي شعور جي تعمير لاءِ وسيلو سمجهي ٿو.

رڪ سنڌي

ابڙو اڙٻنگ: سنڌو ماٿري جو تاريخي ڪردار

تعارف

سنڌو ماٿري جي تاريخ، انساني تهذيب جي قديم ترين داستانن مان هڪ آهي، جنهن ۾ هزارين سالن جي سياسي، ثقافتي، ۽ معاشرتي روايتون هڪ ٻئي سان اهڙي ريت جڙيل آهن، جو ڌار ڪرڻ ڏکيو آهي. هن خطي جي سرحدون مختلف دورن ۾ تبديل ٿينديون رهيون، پر سنڌ ۽ ڪڇ جي رشتن ۾ سدائين هڪ مضبوط جذبو، قومي يڪجهتي ۽ باهمي پائپي برقرار رهيو.

قديم ماخذن ۾ واضح اشارا ملن ٿا ته ڪڇ پيج، ڪانياواڙ، گجرات ۽ راجستان جي وڏن حصن جو سنڌ سان سياسي ۽ ثقافتي ناتو هزارين سالن کان قائم رهيو آهي. *البيروني* پنهنجي ڪتاب **"الهند"** ۾ سنڌ ۽ ڪڇ جي واپار ۽ ماڻهن جي ثقافتي هڪجهڙائيءَ جو ذڪر ڪندي لکي ٿو ته:

"سمنڊ جي ڪناري کان وٺي ريگستان جي حد تائين، سنڌي ٻولي ۽ ريتون ڪڇ ۾ اهڙي طرح رائج آهن، ڄڻ هڪ ئي ملڪ هجي." (الهند، ص 233)

سنڌ ۽ ڪڇ جا ثقافتي ۽ سياسي رشتا

سنڌ ۽ ڪڇ جو تعلق رڳو سرحدي همسائيگي جو نہ پر هزارين سالن جي گڏيل تاريخ ۽ تهذيب جو نتيجو هو. *مير معصوم بکيري* پنهنجي "تاريخ معصومي" ۾ لکي ٿو:

"ڪڇ جا جاڙيجا ۽ سمو سردار، سنڌ سان محبت ۽ وفاداريءَ ۾ سدائين اڳيان رهيا، ۽ سنڌ جي ڏکن ۾ پاڻ کي شامل سمجهندا هئا".

ڪڇڪي ٻولي، جيڪا اڄ بہ ڪڇ ۾ ڳالهائي وڃي ٿي، سنڌيءَ جو هڪ اهم لهجو آهي. *گل حسن لغاري* پنهنجي تحقيق ۾ وضاحت ڪئي تہ:

"ڪڇڪي ٻولي اوڀرئين سنڌي لهجي سان ايتري ويجهڙائي رکي ٿي، جو ٿر ۽ عمرڪوٽ جا ماڻهو ڪڇ ۾ ڳالهائيندڙن کي پنهنجي ئي ڳوناٺن وانگر سمجهن ٿا) ".*سنڌي ٻوليءَ جا لهجا*، ص 57(

ڪڇ ۽ سنڌ جا ماڻهو سڱاوتي، واپاري ۽ مذهبي رشتن سان ڳنڍيل هئا. ٿرپارڪر جي ڪيترن ئي علائقن ۾ اڄ بہ سڱاوتيون ڪڇ ۽ گجرات سان ٿين ٿيون، جيڪي قديم دور جي اجتماعي ثقافتي ورثي جو تسلسل آهن.

سومرن جي دور ۾ سياسي پس منظر

تيرهين صديءَ جي پڇاڙي ۾، سومرا گهراڻو سنڌ جي حڪمرانيءَ تي قابض هو. ڀونگر سومري جي وفات کان پوءِ، سندس ٻن پٽن، دودو ۽ چنيسر، وچ ۾ تخت جي ورهاست تي اختلاف پيدا ٿيو. وڏي ڀيڻ ٻاگهي ٻائي کي فيصلو ڪرڻ لاءِ چونڊيو ويو، جنهن پنهنجي سياسي بصيرت سان دودو کي تخت تي ويهاريو.

مظفر علوي لکي ٿو:

"ٻاگهي ٻائيءَ جو فيصلو راڄداريءَ جي اصولن مطابق هو، پر چنيسر هن فيصلي کي ذاتي توهين سمجهندي، دهلي دربار ۾ علاؤالدين خلجيءَ کان فوجي مدد لاءِ عرض ڪيو) ".*سنڌ ۾ سومرا ۽ سندن سياسي ڪردار، ص 144*(

چنيسر، پنهنجي ذاتي مقصد لاءِ، قومي غيرت کي سودي ۾ رکندي، پنهنجي ڀيڻ جو سڱ علاؤالدين کي ڏيڻ جي آڇ ڪئي، جيڪا سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهم اخلاقي ۽ سياسي موڙ بڻجي.

علاؤالدين خلجيءَ جي ڪاهه ۽ ننگر سومري جي بهادري

1313ع ۾ علاؤالدين خلجيءَ جو لشڪر سنڌ ڏانهن وڌيو. دودو سومري، دشمن جي ايندڙ خطري کي روڪڻ لاءِ پهرين سفارت

ذريعي مسئلو حل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ پنهنجي پاڻ
چنيسر جي پٽ ننگر کي ايلچي طور موڪليو.

مرزا قليچ بيگ لکي ٿو:

"ننگر سومري، دشمن جي سامهون بيهي، پنهنجي قوم جي غيرت تي سودو ڪرڻ کان انڪار ڪيو ۽ بي ڌڙڪ جنگ جي شروعات ڪئي، جنهن ۾ پاڻ ۽ سندس ساٿي شهيد ٿي ويا ". (*چچ نامو، حاشيہ*)

هن جرت ۽ انڪار کي سنڌ جي عوام قومي فخر جي علامت بڻايو، ۽ شاعرن پنهنجي بيتن ۾ ان کي هميشہ زنده رکيو.

ڄام ابڙو اڙبنگ جو ڪردار

ڄام ابڙو اڙبنگ، ڪڇ جي "وڏ سر" علائقي جو والي، پنهنجي دور جو بي مثال سورمو هو. دودي سومري، جنگ کان اڳ پنهنجي ڀيڻ ٻاگهي ٻائي ۽ سڄي سلطاني گهراڻي جي عورتن کي ابڙي جي حوالي ڪيو، تہ جيئن دشمن جي هٿان سندن عزت محفوظ رهي.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ "سنڌ جي سورهيہ مردن" ۾ لکي ٿو:

"ابڙي وٽ سومرن جون سامون پناھ ۾ هيون. هو ننڍي لشڪر سان ميدان ۾ لهي، دشمن جي قطارن ۾ خوف وجهي ويو. سر

ڏيڻ کان اڳ تائين بہ هن انهن عورتن کي ڌارين جي حوالي ٿيڻ نہ ڏنو." (ص 212)

ابڙي جي جنگي مهارت ۽ وفاداري جو اهو عالم هو، جو دشمن جي قطارن ۾ بيچيني پکڙجي وئي.

ستين جو آستان: عورتن جي عزت لاءِ قرباني

جنگ جي نتيجي ۾، جڏهن دشمن جي ڪاهہ ويجهو پهتي، سومرن جي سامن فيصلو ڪيو تہ عزت بچائڻ لاءِ حياتي قربان ڪجي. هنن پاڻ کي باهہ ۾ ساڙي ڇڏيو.

مخدوم طاهر "تاريخ طاهري" ۾ لکي ٿو:

"انهن بهادر عورتن جي قربانيءَ واري هنڌ کي پوءِ 'ستين جو آستان' سڏيو ويو، جتي صدين کان ميلا لڳن ٿا، ۽ ماڻهو محبت ۽ عقيدت جا گل نڇاور ڪن ٿا." (ص 98)

شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو ادبي خراج

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي، ڄام ابڙو جي بهادريءَ کي پنهنجي بيت ۾ هن ريت امر ڪيو:

"اٻڙو سوَڙو، وڏوَڙو، سمو سونهن سندن"
)سر سورٺ، شاهہ جو رسالو(

هن بيت ۾ "سوَڙو" بهادريءَ ۽ "سمو سونهن" وفاداريءَ جو استعارو آهي، جيڪو ڄام اٻڙو جي شخصيت تي مڪمل لاڳو ٿئي ٿو.

نتيجو

ڄام اٻڙو اڙٻنگ جي بهادري، ننگر سومري جي غيرت، ۽ سومرن جي عورتن جي عزت لاءِ ڪيل قرباني، سنڌ جي قومي تاريخ جا امر حوالا آهن. اهي قصا رڳو ماضيءَ جي ورقن ۾ لکيل داستان نہ، پر ايندڙ نسلن لاءِ قومي سڃاڻپ ۽ اخلاقي جرئت جا زنده مثال آهن. سنڌو ماٿري جي اها ڌرتي، اهڙن سورهيهن ۽ وفادار ماڻهن جي ورثي تي هميشہ فخر ڪندي رهندي.

حوالا:

1. البيروني، *الهند*، عربي کان ترجمو: ڊاڪٽر غلام مصطفیٰ، حيدرآباد، 1985.
2. مير معصوم بکيري، *تاريخ معصومي*، ايڊيٽر: ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، حيدرآباد، 1964.

3. **گل حسن لغاري، *سنڌي ٻوليءَ جا لهجا*، سنڌي ادبي بورڊ،** 1992.
4. **مظفر علوي، *سنڌ ۾ سومرا ۽ سنڌن سياسي ڪردار*، ڪراچي يونيورسٽي،** 1978.
5. **مرزا قليچ بيگ، چچ *نامو*)حاشيہ(، سنڌي ادبي بورڊ،** 1950.
6. **شاهہ عبداللطيف ڀٽائي، *شاهہ جو رسالو*، ايڊيٽر: ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، جلد** 2**، سنڌي ادبي بورڊ،** 1960.
7. **ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، *سنڌ جي سورهيہ مردن*، سنڌ يونيورسٽي،** 1981.
8. **مخدوم طاهر، *تاريخ طاهري*، سنڌي ادبي بورڊ،** 1965.

ابوالفضل: مغل درٻار جو فڪري رتن ۽ سنڌ جي فڪري ورثي سان لاڳاپو

تعارف

ابوالفضل ابن مبارڪ، مغل بادشاهه اڪبر اعظم جي درٻار جو هڪ اهم فڪري ۽ ادبي رڪن هو، جنهن نه صرف مغل سلطنت جي فڪري ڍانچي جي تشڪيل ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو، پر سنڌ جي علمي ۽ ادبي ورثي سان به سندس لاڳاپا اهميت جوڳا آهن. سندس جنم 6 محرم 958ھ/14 جنوري 1515ع تي سنڌ جي شهر سيوهڻ ۾ ٿيو، جيڪو ان وقت علم ۽ روحانيت جو مرڪز هو.(Shaikh, 2010)

ابتدائي تعليم ۽ فڪري تربيت

ابوالفضل پنهنجي والد شيخ مبارڪ کان تعليم حاصل ڪئي، جيڪو پاڻ به هڪ عالم ۽ فڪر جو علمبردار هو. هن فارسي نثر، فلسفي، ۽ مضمون نويسيءَ ۾ غير معمولي مهارت حاصل ڪئي. سندس ابتدائي فڪري تربيت سنڌ جي روحاني ۽ ادبي ماحول ۾ ٿي، جتي تصوف، علم، ۽ فڪر جي روايت مضبوط هئي.(Abbasi, 1992)

اڪبري درٻار سان وابستگي

981ھ/1573ع ۾ ابوالفضل اڪبر جي دربار سان وابسته ٿيو. سندس تحرير جي ڪمال، فڪري وضاحت، ۽ اخلاص سبب، هو بادشاهه جو خاص صلاحڪار مقرر ٿيو. اڪبر جي فڪري منصوبي 'دين الاهي' جي تشڪيل ۾ ابوالفضل جو ڪردار بنيادي هو، جتي هن سماجي، اقتصادي، ۽ اخلاقي قانونن جي تشريح ڪئي.(Chachnama, trans. Daudpota, 1939)

سياسي ۽ فڪري اثر

ابوالفضل جي فڪر مغل سلطنت جي انتظامي ڍانچي، مذهبي رواداري، ۽ علمي ترقيءَ تي گهرو اثر ڇڏيو. سندس تحريرن ۾ نه صرف سلطنت جي تاريخي بيانگري آهي، پر فلسفياتي تجزيو به موجود آهي، جيڪو ان دور جي فڪري ارتقا کي ظاهر ڪري ٿو .(Ansari, 1985) سندس فڪر سنڌ جي فڪري روايتن سان هم آهنگ هو، جتي علم، رواداري، ۽ فڪر کي اهميت ڏني ويندي هئي.

قتل ۽ ورثو

ابوالفضل کي 1011ھ/1602ع ۾ شهزادي سليم جي حڪم تي بندهيلا رئيس هٿان قتل ڪيو ويو. سندس لاش آگره ۾ دفن ٿيو. باوجود ان جي، سندس علمي ورثو زنده رهيو. سندس مشهور تصنيفون 'اڪبر نامو' (3 جلد)، 'آئين اڪبري'، 'انشاء ابوالفضل'، ۽ 'عيار دانش' اڄ به علمي دنيا ۾ اهميت رکن ٿيون.(Memon, 2001)

نتيجو

ابوالفضل جي شخصيت سنڌ جي علمي ۽ فڪري تاريخ سان ڳنڍيل آهي. سندس فڪر، تحرير ۽ سياسي بصيرت نه صرف مغل سلطنت جي فڪري ڍانچي کي تشڪيل ڏني، پر سنڌ جي علمي ورثي کي به عالمي سطح تي اجاگر ڪيو. هو هڪ اهڙو فڪري رتن هو، جنهن جي روشني اڄ به علم جي آسمان تي چمڪي رهي آهي.

References :

- Abbasi, M. A. (1992). *Sindh: A Cultural History*. Karachi: Sindh Historical Society.
- Ansari, G. H. (1985). *Political Transitions in Early Sindh*. Hyderabad: Sindh Academy.
- Chachnama (trans. Daudpota, M. H.). (1939). *The Chachnama: An Ancient History of Sindh*. Delhi: Royal Asiatic Society.
- Memon, N. A. (2001). *Urban Centers of Ancient Sindh*. Jamshoro: University of Sindh Press.
- Shaikh, S. (2010). *Intellectuals of the Mughal Court and Sindh's Scholarly Legacy*. Lahore: South Asian Studies Institute.

اسماعيل شورو: سنڌي قومي جدوجهد جو بهادر سالار

هي مقالو سنڌ جي بهادر سپهہ سالار اسماعيل شورو جي سياسي ۽ فوجي ڪردار تي روشني وجهي ٿو. اسماعيل شورو ۽ سندس قبيلو شورن، ٻين ۽ دل قبيلي سان گڏجي مغلن جي استعماري حڪمت عمليءَ کي للڪاريو ۽ سنڌي عوام ۾ مزاحمت جو جذبو زنده رکيو. مقالي ۾ سندس جنگي حڪمت عمليون، قبيلائي اتحاد، مقامي غدارن جي ڪردار، ۽ آخرڪار سندس شهادت جو تجزيو ڪيو ويو آهي.

تمهيد

مغل بادشاهہ اڪبر جي دور ۾ سنڌ تي قبضي جي ڪوشش مقامي آباديءَ لاءِ هڪ وڏي سياسي ۽ فوجي آزمائش بڻجي وئي. جڏهن ترخان گهراڻي جو حڪمران مرزا جاني بيگ مغلن سان مقابلو ڪري شڪست کاڌي، تڏهن سنڌي قبيلن

جي قومي بقا لاءِ هڪ ڏکي جنگي جدوجهد شروع ٿي. ان جدوجهد ۾ خاص طور تي اسماعيل شورو نمايان اڳواڻ طور اُڀريو، جنهن پنهنجي بهادري، حڪمت عملي ۽ قربانيءَ سان سنڌي آزاديءَ جي تحريڪ کي نئون رخ ڏنو. (يوسف ميرڪ، 2010/1640)

سنڌي قبيلن جو اتحاد

مغلن جي فوجي طاقت جي مقابلي ۾ سنڌ جا گهڻا قبيلائي راڄ اڪيلائيءَ ۾ وڙهندا رهيا. تنهن هوندي بہ ٿي قبيلائي گروهہ - **شورا، ٻيڙ ۽ دل** - پاڻ ۾ اتحاد قائم ڪري، ڏهن هزارن کان وڌيڪ رضاڪار جنگجو گڏ ڪيا. انهن جو اتحاد حب الوطنيءَ ۽ ڌارين جي خلاف عوامي جذبي جو مظاهرو هو. اسماعيل شورو هن اتحاد جو مرڪزي اڳواڻ هو (Shaikh, 1985).

جنگي حڪمت عملي ۽ وڏيون ڇڪريون

ٺٽي جي حاڪم سان ٽڪراءُ

ترخانن جي دور ۾ ٺٽي جي حاڪم خسرو بيگ شورن خلاف فوجي ڪارروايون ڪيون، پر سنڌين جي مزاحمت ۾ سندس

پٽ رستم مارجي ويو. ان سان سنڌين جي بهادريءَ جو مظاهرو ٿيو ۽ دشمن کي شڪست ملي.

مظفر خان ۽ مغلن سان ٽڪراءُ

جهانگير جي دور ۾ مظفر خان جي اڳواڻيءَ ۾ وڏو مغل لشڪر موڪليو ويو. اسماعيل شوري ۽ سندس ساٿين پنهنجي حڪمت عمليءَ تحت پيادا ۽ سوار گڏجي مغلن کي نيرون ڪوٽ وٽ شڪست ڏني. مغلن جو اهم سپهه سالار محمد سلطان اوزبڪ به ان جنگ ۾ مارجي ويو (Mirak, 1640/2010).

شال جي جنگ

مظفر خان وري زوراڻي فوجي ڪوشش ڪئي ۽ شال تي حملو ڪيو، جتي سنڌين مناهين دل جي اڳواڻيءَ ۾ مزاحمت ڪئي. سنڌين رسد جا رستا ڪٽي مغل فوج کي گهيرو ڪيو، پر وڏيڪ مغل فوج اچڻ سبب وڏي جاني نقصان سان پنتي هٽڻ تي مجبور ٿيا.

غدارن جو ڪردار

سنڌي جدوجهد ۾ ڪجهه مقامي سردارن وطن فروشيءَ جو ڪردار ادا ڪيو. خاص طور تي بابو پليجي مغلن سان ساٿ ڏئي سنڌي جنگي نڪاڻن جا راز ظاهر ڪيا، جنهن سبب

ڪيترائي سنڌي مارجي ويا. ان غداريءَ خلاف شورن بابوءَ جون زمينون ساڙي ناس ڪيون ۽ مغلن جي ڇهتن خلاف سخت مزاحمت ڪئي.(Shaikh, 1985)

اسماعيل شوري جي شهادت

1025ھ ۾ مرزا محمد جي قيادت هيٺ مغل لشڪر اوچتو حملي ۾ سنڌين کي گهيرو ڪيو. اسماعيل شورو پنهنجي مختصر جٿي سان مقابلو ڪندو رهيو، پر آخرڪار وطن جي آزاديءَ جي جنگ ۾ شهيد ٿي ويو. سندس شهادت سنڌي مزاحمت جي تاريخ ۾ لافاني يادگار آهي.

تجزياتي بحث

اسماعيل شورو جو ڪردار فقط هڪ قبيلائي سردار جو نہ پر هڪ **قومي اڳواڻ** جو هو، جنهن مختلف قبيلن کي گڏ ڪري ڌارين خلاف منظم مزاحمت جو سلسلو جاري رکيو. سندس حڪمت عملي ۾ *گوريلا جنگ، رسد ڪٽڻ، اوچتا حملا ۽ جبلن ۾ پناھ* جهڙيون حڪمت عمليون شامل هيون، جيڪي مقامي جغرافيائي حالتن سان جڙيل هيون. مغلن جي وڏين فوجن جي مقابلي ۾ سندس قرباني ۽ بهادري سنڌي عوام ۾ آزاديءَ جي جدوجهد جو تسلسل قائم رکيو.

نتيجو

اسماعيل شورو سنڌ جي قومي تاريخ ۾ هڪ اهڙو سپهه سالار هو، جنهن پنهنجي بهادريءَ سان ڌارين خلاف قومي جذبي کي نئون روح ڏنو. سندس جدوجهد ڏيکاري ٿي ته مقامي اتحاد، حڪمت عملي ۽ حب الوطنيءَ سان وڏي طاقت کي به للڪاري سگهجي ٿو. سندس شهادت سنڌي عوام لاءِ هڪ لافاني درس آهي.

References:

- Mirak, Y. (1640/2010). *Mazhar-i-Shahjahani* (Trans. into Urdu by S. Latif). Karachi: Sindh Archives.
- Shaikh, A. M. (1985). *Tareekh-e-Sindh: Mughlan jo Daur*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.

باگو فقير: ڪلهوڙن جي دور جو بهادر سورمو

هي مقالو ڪلهوڙن جي دور ۾ هڪ بهادر ۽ وطن دوست شخصيت، باگو فقير، جي سياسي ۽ فوجي ڪردار تي روشني وجهي ٿو. سندس والد مرزو فقير، جنهن کي "سلطانِ جنگ" جو لقب حاصل هو، اڳ ۾ ئي پنهنجي بهادريءَ جو لوهه منوائي چڪو هو. ميان صادق علي خان ڪلهوڙي جي دور ۾، جڏهن ميان عبدالنبي خان ۽ سندس اتحادي سنڌ تي قبضي لاءِ سازشون ڪن پيا، تڏهن باگو فقير ۽ سندس والد سنڌ جي حفاظت لاءِ اهم ڪردار ادا ڪيو. خاص طور تي هالاڻي جي جنگ (1196هه/1781ع) ۾ تيمور شاهه جي لشڪر خلاف وڙهندي باگو فقير پنهنجي بهادري ۽ حڪمت عمليءَ سان دشمن کي شڪست ڏني. هي مقالو ان تاريخي ڪردار جي اهميت کي اجاگر ڪري ٿو ۽ سنڌي مزاحمتي تاريخ جي تسلسل کي واضح ڪري ٿو.

تمهيد

سنڌ جي تاريخ بهادر شخصيتن سان ڀرپور آهي، جيڪي ڌارين حملي آورن ۽ اندروني سازشن جي باوجود وطن جي حفاظت لاءِ جدوجهد ڪندا رهيا. ڪلهوڙن جي دور ۾ به سياسي رقابتن ۽ ڌارين سان لاڳاپن سبب گهڻا تڪرار پيدا ٿيا. اهڙي پسمنظر ۾ باگو فقير هڪ نمايان شخصيت طور سامهون اچي ٿو، جنهن پنهنجي والد مرزو فقير جي روايت کي اڳتي وڌائيندي سنڌ جي آزادي ۽ بقا لاءِ جدوجهد ڪئي.

مرزو فقير: هڪ پيشرو سورمو

مرزو فقير، جيڪو باگو فقير جو والد هو، ڪلهوڙن جي فوجي نظام ۾ هڪ بهادر سپه سالار طور مشهور هو. سندس شجاعت جي ڪري کيس "سلطانِ جنگ" جو لقب مليل هو. جڏهن ميان عبدالنبي سنڌ جي تخت تي قبضي لاءِ قلات جي خان ۽ جوڌپور جي راجا کان مدد ورتي، تڏهن مرزو فقير ۽ سندس پٽ باگو فقير سنڌي لشڪر گڏ ڪري دشمن جي اڳيان بيٺا.

باگو فقير جو فوجي ڪردار

هالاڻي جي جنگ (1196هه/1781ع)

هن جنگ ۾ باگو فقير وڏي بهادريءَ سان دشمن کي منهن ڏنو. سندس حڪمت عملي ۽ جرئت سبب راجپوت فوجن کي پٺي وڃڻو پيو.

تيمور شاهه جي لشڪر خلاف جدوجهد

جڏهن ميان عبدالنبي ٻيهر طاقت حاصل ڪرڻ لاءِ تيمور شاهه جي مدد ورتي، تڏهن به باگو فقير سنڌ جي حفاظت لاءِ سامهون آيو. هن لشڪر کي به شڪست ڏيئي پٺتي ڪڍيو، جيڪو سندس بهادري ۽ وطن دوستيءَ جو ثبوت آهي.

نتيجو

باگو فقير ڪلهوڙن جي دور جو هڪ اهڙو بهادر سپاهي هو، جنهن سياسي سازشن ۽ ڌارين جي حملي جي باوجود سنڌ جي بقا ۽ حفاظت لاءِ جدوجهد ڪئي. سندس ڪردار نه رڳو ان دور جي سياسي حالتن کي سمجهڻ لاءِ اهم آهي پر سنڌ جي مزاحمتي تاريخ ۾ هڪ نئين تسلسل جو حصو پڻ آهي.
اهڙيون شخصيتون سنڌ جي تاريخ کي عزم، بهادري ۽ آزاديءَ جي جذبي سان ڀرين ٿيون.

References :

- Ansari, M. (1992). *History of Kalhora Dynasty*. Karachi: Sindh University Press.
- Shaikh, A. (2005). *Sindh ji Azadi Ja Surma*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Qureshi, I. H. (1984). *The Muslim Community of the Indo-Pakistan Subcontinent*. New Delhi: Renaissance Publishing.
- Abbasi, S. M. (2010). *Resistance Movements in Sindh*. Jamshoro: University of Sindh Press.

بچو بادشاهہ: پهرين حر تحريڪ جو هيرو

هي مقالو بچو بادشاهہ جي تاريخي ڪردار تي روشني وجهي ٿو، جيڪو پهرين حر تحريڪ (1870ع–1898ع) جو هڪ اهم هيرو هو. انگريزن جي دور ۾ جڏهن سنڌ ۾ حُرن جي آزاديءَ جي جنگ جاري هئي، تڏهن بچو بادشاهہ پنهنجي ساٿين سان گڏ انگريزن جي عملداريءَ ڪي للڪاريندي مقامي ماڻهن ڪي بغاوت لاءِ منظم ڪيو. سندس بهادري، انگريزن سان مزاحمت، ڦاسيءَ جي سزا ۽ تاريخي ورثي جي حيثيت سان سندس نالي تي اڄ بہ موجود ”بچو بادشاهہ چوڪ“ سندس جدوجهد جي علامت آهي.

تعارف

سنڌ ۾ حُر تحريڪ انگريزن خلاف هڪ منظم عوامي مزاحمتي تحريڪ هئي، جيڪا صوفياڻي روايتن سان جڙيل هئي. ان تحريڪ جي پهرين مرحلي (1870ع–1898ع) ۾ ڪيترائي بهادر اڳواڻ سامهون آيا، جن مان بچو بادشاهہ هڪ نمايان نالو آهي. هو پنهنجي بهادري ۽ بيخوفي سبب ”پهرين حر تحريڪ جو هيرو“ سڏيو وڃي ٿو.

بچو بادشاھ جي پيدائش ۽ ابتدائي زندگي

بچو بادشاھ جو اصل نالو بچل خاصخيلي ھو. ھو وريام فقير خاصخيليءَ جي گھر ۾ منڙائو ڳوٺ (ضلعي سانگھڙ) ۾ ڄائو. سندس خاندان اڳ ئي حر تحريڪ سان لاڳاپيل ھو، جنھن جي ڪري بچو شاھ ۾ ننڍپڻ کان ئي آزاديءَ جو جذبو پيدا ٿيو.

حر تحريڪ ۾ ڪردار

بچو بادشاھ پنھنجي ساٿين سان گڏ مکي ٻيلي جي ڀرپاسي واري علائقي ۾ انگريزن جي حڪم مڃڻ کان انڪار ڪيو ۽ ان علائقي کي انگريزن لاءِ جڻ "نو گو ايريا" بڻائي ڇڏيو. ھن پنھنجي ساٿي پيرو ڪاسائي عرف پيرو وزير سان گڏجي انگريزن خلاف ڪامياب ڪارروائيون ڪيون. ساڳئي وقت مقامي ماڻھن کي ھدايت ڪئي تہ اھي انگريزن کي ڍل ۽ ٽيڪس نہ ڏين.

انگريزن جو ردِعمل

انگريز حڪومت بچو بادشاھ جي وڌندڙ اثر کان گھڻو پريشان ھئي. ان ڪري ھنن پير حزب الله شاھ کوٽ ڏٽيءَ تي دٻاءُ وڌو تہ ھو باغين کي پيش پوڻ لاءِ مجبور ڪري. بچو شاھ

جي ڳولا دوران سندس پيءُ وريام کي گرفتار ڪيو ويو، جيڪو قيد دوران تشدد ۾ وفات ڪري ويو.

گرفتاري ۽ ڦاسي

1896ع ۾ مرشد جي حڪم تي بچو بادشاهہ هٿيار ڦٽا ڪري پيش پيو. ڪيس عيسيٰ ڏاهريءَ سان گڏ ميرپورخاص موڪليو ويو، جتي انگريزي عدالت ڪيس ڦاسيءَ جي سزا ٻڌائي. هڪ مهيني اندر ڪيس سانگهڙ ۾ سرِعام ڦاسي ڏني ويئي. مورخن موجب، انگريزن جو مقصد ٻين باغين کي خوفزده ڪرڻ ۽ حر تحريڪ کي ڪمزور ڪرڻ هو. سندس لاش ساڳئي علائقي ۾ دفنايو ويو.

ورثو ۽ يادگار

بچو بادشاهہ جي بهادري ۽ قرباني سنڌ جي آزاديءَ جي تاريخ ۾ امر ٿي وئي. هن وقت بہ سانگهڙ ۾ سندس نالي سان "بچو بادشاهہ چوڪ" موجود آهي، جيڪو سندس مزاحمتي ڪردار جي علامت آهي.

نتيجو

بچو بادشاهہ سنڌ جي تاريخ جو هڪ نادر ڪردار آهي، جنهن آزاديءَ جي جدوجهد ۾ پنهنجون قربانيون ڏنيون. سندس جدوجهد نہ رڳو حر تحريڪ کي تحرڪ ڏنو پر انگريزن خلاف سنڌي عوام جي قومي سجاڳيءَ کي بہ تيز ڪيو.

References :

- Kaimkhani, M. (1997). *History of Hur Movement in Sindh*. Karachi: Sindhica Academy.
- Talpur, M. A. (2002). *Freedom Fighters of Sindh*. Hyderabad: Sindh Adabi Board.
- Ansari, S. (2011). *Sindh under the British Raj*. London: Routledge.
- Junejo, A. (2015). *Hur Resistance and British Policies in Sindh*. Jamshoro: University of Sindh Press.

بداماڻي پُنرو: سنڌ جي تاريخ جو هڪ بهادر ڪردار

سنڌ جي تاريخ هميشہ بهادري، قرباني ۽ مزاحمتي ڪردارن سان ڀرپور رهي آهي. وطن جي آزاديءَ ۽ ڌارين جي قبضي خلاف جدوجهد ڪرڻ وارا سورهيہ اڄ بہ سنڌ جي اجتماعي ياداشت ۾ زنده آهن. انهن ڪردارن مان هڪ نامور ۽ امر ڪردار **بداماڻي پُنرو** پڻ آهي، جنهن ارغونن جهڙي طاقتور ڌاري لشڪر کي شڪست ڏئي سنڌ جي مٽيءَ تي پنهنجي بهادريءَ جو نقش ڇڏي ويو.

تاريخي پس منظر

سمن جي دورِ حڪومت جي آخري دور ۾، جڏهن سنڌ ۽ ڪاڇي جي سرحدن تي ارغونن جون ڪاهون وڌي ويون، تڏهن ڪاڇيءَ جي بدام نالي علائقي ۾ ”پُنرو“ نالي هڪ سورهيہ

سردار رهندو هو. سندس نالو تاريخ ۾ ”بداماڻي پُنرو“ طور ياد ڪيو وڃي ٿو. ڪن مؤرخن جو خيال آهي ته ”بدام“ سندس رهائشي علائقي جو نالو هو، جڏهن ته ڪي روايتون ٻڌائين ٿيون ته سندس ذات به بدام هئي. هر صورت ۾، پُنرو پنهنجي بهادري، غيرت ۽ وطن سان وفاداريءَ سبب پنهنجي دور جو هڪ زبردست سردار هو.

ارغونن جي ڪاهه ۽ پُنري جو ردعمل

روايت آهي ته هڪ ڀيري جڏهن پُنرو پنهنجي ساٿين سان گڏ مال ڪاهي ويو، تڏهن ارغون لشڪر سندس ڪوٽ تي ڪاهي آيو. ڪوٽ ۾ رڳو پير مرد ۽ سندس هڪ پاءُ موجود هو. پاءُ بهادريءَ سان ارغونن کي روڪڻ جي ڪوشش ڪئي، پر نيٺ مقابلي ۾ شهيد ٿي ويو. ارغونن ڪوٽ ڦري ڇڏيو، سڀ مال لُٽي ويا ۽ عورتن کي قيد ڪري پاڻ سان کڻي ويا. انهن ۾ پُنري جي ماءُ، ڀيڻ املهه ۽ هڪ سوناري عورت پڻ شامل هئي، جنهن سان پُنرو گهري محبت رکندو هو.

پُنرو جڏهن واپس آيو ۽ اها المناڪ خبر ٻڌي ته پاءُ مارجي ويو ۽ سندس ماءُ ۽ ڀيڻ قيد ٿي ويون آهن، ته هو ساٿين سميت فوري طور دشمن جي پويان نڪتو. جبل جي لڪ ۾ ارغونن تي حملو ڪري وڏي بهادريءَ سان انهن کي شڪست ڏنائين. ڪيترين ئي قيد عورتن کي آزاد ڪرايائين، پر سندس ڀيڻ

املھ ۽ سوناري لشڪر جي اڳئين حصي ۾ هئا، جيڪي اڳتي نڪري ويا هئا.

پيڻ املھ جي آزادي

پُنري پنھنجي پيڻ املھ جي ڳولا جاري رکي. هڪ ڏينھن هڪ فقير کيس اطلاع ڏنو تہ املھ فلاڻي شهر ۾ قيد آهي. پُنرو بنا دير پنھنجي وفادار ”نيلوفري“ گهوڙي تي اڪيلي سر روانو ٿيو. دشمن شهر ۾ پهچي پنھنجي پيڻ کي آزاد ڪرايائين ۽ سلامتيءَ سان واپس ڪاڇي آيو. املھ جي آزادي سندس غيرت ۽ ڀاءُ پيڻ جي مضبوط رشتن جو عظيم مثال آهي.

محبوبہ سوناريءَ جي آزادي

سندس دل کي تڏهن بہ قرار نہ آيو، ڇاڪاڻتہ سندس محبوبہ سوناري اڃا بہ قيد هئي. پوءِ کيس خبر ملي تہ سوناري فلاڻي هنڌ آهي. پُنرو ساٿين سان گڏ ويو، سخت ويڙهہ ڪان پوءِ دشمن کي شڪست ڏئي سوناريءَ کي بہ آزاد ڪرايائين. اها واقعہ سندس بهادري ۽ عشق ٻنهي جي شاهڪار داستان آهي، جيڪا سنڌي لوڪ ادب ۾ هميشہ لاءِ امر ٿي وئي.

بداماڻي خاندان

بداماڻي خاندان اصل ۾ بدين، ڏيپلي ۽ مٺي جي سرحدي علائقن ۾ رهندو هو، جيڪو ڪاڇيءَ جو حصو هو. پوءِ اهي لڏي ”ٻنگار“ جي ايراضيءَ ۾ اچي رهيا، جتي اڄ به ”بدامڻ جو قبرستان“ موجود آهي، جيڪو هن بهادر قوم جي يادگار آهي.

شاهه لطيف جي ڪلام ۾ پُنرو

سنڌ جي قومي شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائي به بداماڻي پُنري جي سورهيائيءَ کي امر بڻايو. شاهه سائين جي سرن ۾ اهو جذبيل آهي ته پُنرو پنهنجي وطن لاءِ جان جو نذرانه ڏيڻ وارو ڪردار هو. سندس سڏ، سندس وڇوڙا ۽ سندس بهادري شاهه لطيف جي بيتن ۾ سنڌي شعور جو حصو بڻجي چڪا آهن:

اڄ گهرجين يار، بداماڻي پنرا
ڪاڇي ٻئي پار، اچي ويرين ويڙهيا.

نتيجو

بداماڻي پُنرو رڳو ڪاڇيءَ جو سورهيه نه هو، پر سنڌ جي تاريخ ۾ آزاديءَ، مزاحمت ۽ غيرت جو هڪ لازوال نشان آهي. هن ڏارين ارغونن خلاف نه صرف تلوار کڻي مقابلو ڪيو، پر

پنهنجي ماءُ، پيءُ ۽ محبوبہ کي بہ آزاد ڪرايو. سندس ڪردار سنڌي لوڪ روايتن، داستانن ۽ شاهہ لطيف جي شاعريءَ ۾ سدائين زنده رهندو.

حوالا:

- **مير علي شير قانع،** ***تحفتہ الڪرام***
- **ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ،** ***سنڌي لوڪ داستان***
- **شاهہ عبداللطيف ڀٽائي،** ***شاهہ جو رسالو***

برهم گپتا: قديم سنڌو ماٿري جو رياضي دان ۽ فلڪيات دان

تعارف

برهم گپتا رياضي ۽ فلڪيات جي تاريخ جي اهڙي شخصيت آهي، جنهن نہ صرف علمي دنيا کي نوان نظريا ڏنا، پر رياضي جي بنيادي اصولن کي نئين سر ترتيب ڏنو. هن جو تعلق قديم سنڌو ماٿري جي شهر ڀيلمالا سان هو، جيڪو اڄوڪي راجستان ۽ گجرات جي سرحدي علائقي ۾ واقع آهي. سندس علمي ورثو عرب، لاطيني ۽ مغربي دنيا تائين پهتو.

برهم گپتا جي حياتي ۽ پسمنظر

برهم گپتا 598ع ۾ ڀيلمالا راجستان (قديم سنڌ) ۾ ڄائو ۽ 668ع ۾ وفات ڪيائين. ڀيلمالا، گجراديش جي گاديءَ جو هنڌ هو، جيڪو قديم سنڌ جي وڏي رياست هئي. هن جو

دور علمي، فلڪياتي ۽ رياضيءَ جي ترقيءَ جو دور هو، جنهن ۾ هن پنهنجا نظريا پيش ڪيا.

علمي ڪارناما

برهم گپتا جا ٻه اهم ڪتاب رياضي ۽ فلڪيات جي دنيا ۾ سنگ ميل سمجهيا وڃن ٿا:

برهما شپتا سدهانتا **(Brahmasphutasiddhanta) — 628 ع**

هن ڪتاب ۾ الجبرا، ٽرگنوميٽري، جاگرافي، ۽ خوارزميات جا باب شامل آهن. برهم گپتا پهريون شخص هو، جنهن "زيرو" (0) جي اهميت ۽ استعمال کي واضع ڪيو. هن چوڪور مساوات (Quadratic Equation) جي واضع وضاحت ڪئي.

خندا خاديڪا **(Khandakhadyaka) 665 ع**

هي ڪتاب عملي فلڪيات تي مشتمل آهي، جنهن ۾ وقت، گرهن، ۽ فلڪياتي حسابن جا طريقا بيان ڪيا ويا آهن.

ڪشش ثقل جو نظريو

برهم گپتا 628ع ۾ ڪشش ثقل کي “گروتواڪرشڻم” جي نالي سان بيان ڪيو، جيڪو ڇڪڻ واري قوت جي طور تي پيش ڪيو ويو. هي نظريو نيوٽن جي نظريي کان صدين اڳ پيش ڪيو ويو.

زيرو جي ايجاد ۽ عالمي اثر

برهم گپتا جي ڪتاب *برهما شپتا سدهانتا* کي عرب رياضي دان الخوارزمي عربيءَ ۾ ترجمو ڪيو، جنهن جو نالو *السند الهند* رکيو ويو. ان ترجمي مان ئي مغربي دنيا زيرو جو تصور حاصل ڪيو. بعد ۾ هي ڪتاب لاطيني ۽ ٻين يورپي ٻولين ۾ ترجمو ٿيو.

برهم گپتا جو اثر

برهم گپتا جي علمي ورثي جو اثر اسلامي سائنسدانن، خاص طور الخوارزمي، ابن سينا، ۽ عمر خيام تي پيو. سندس نظريا يورپ جي نشاة ثانيہ (Renaissance) دوران رياضي جي بنياد بڻيا. زيرو جي ايجاد، الجبرا جي ترتيب، ۽ فلڪياتي حسابن جي وضاحت کيس عالمي علمي ورثي جو حصو بڻائي ٿي.

نتيجو

برهم گپتا نہ فقط رياضي جي علم کي نئين سر ترتيب ڏنو، پر سنڌو ماٿري جي علمي روايتن کي عالمي سطح تي متعارف ڪرايو. سندس علمي ڪارناما ثابت ڪن ٿا تہ سنڌو ماٿري جي تهذيب علم، فڪر ۽ تخليق جي لحاظ کان دنيا جي اڳواڻ هئي. برهم گپتا جي علمي ميراث اڄ بہ رياضي جي بنيادي اصولن ۾ زنده آهي.

References:

- Michael Hamilton Morgan, *Lost History: The Enduring Legacy of Muslim Scientists*, National Geographic, Washington, 2008
- Pickover, Clifford (2008). *Archimedes to Hawking: Laws of Science and the Great Minds Behind Them.* Oxford University Press.
- Bradley, Michael. *The Birth of Mathematics: Ancient Times to 1300*, Infobase Publishing, 2006
- Mackenzie, Dana. *The Universe in Zero Words: The Story of Mathematics as Told through Equations*, Princeton University Press, 2012

بودلو سميجو: مغل سلطنت خلاف مزاحمت جو علمبردار

سنڌ تي مغلن جو قبضي جو پسمنظر

مغل سلطنت جي وسعت دوران، سنڌ تي قبضي جو عمل مرحليوار طريقي سان ٿيو. اڪبر بادشاھ جي دور ۾ بکر، سيوهڻ، ٺٽو، ۽ سبي کي جدا جدا انتظامي سرڪارون قرار ڏنيون ويون، جن جي ذريعي ڍل اوڳاڙڻ، قبائلي نظم قائم رکڻ، ۽ دهليءَ جي حڪم کي لاڳو ڪرڻ جو نظام متعارف ڪرايو ويو .(Mujtaba, 1982) مقامي قبيلن، خاص طور تي سميجن، انڙن، ۽ ٻين، مغلن جي استحصالي ڍانچي جي خلاف مزاحمت ڪئي.

بودلو سميجو جي اڳواڻيءَ ۾ مزاحمت

لاڪاٽ جي پرڳڻي ۾ سميجن جو سردار بودلو سميجو هو، جيڪو نواب بختيار بيگ جي دور ۾ مغلن جي سنڌ تي قبضي ۽ ڍل اوڳاڙڻ واري پاليسيءَ خلاف بغاوت جو علم بلند ڪيو. جڏهن بختيار بيگ پنهنجو نائب لاڪاٽ موڪليو ته سميجن کيس قتل ڪري مزاحمت جي شروعات ڪئي. هي

واقعو مغلن لاءِ نہ صرف انتظامي چئلينج هو، پر سياسي بغاوت جي علامت پڻ هو.(Sindhiana, n.d.)

مغلن جو فوجي ردعمل ۽ قيد

نواب بختيار بيگ، علي خان شاملو کي لشڪر سان لاڪاٽ موڪليو. سميجن سان سخت ويڙهہ کانپوءِ بودلو سميجو ٻين سردارن سان گڏ گرفتار ٿيو. علي خان انهن کي بختيار بيگ ڏانهن موڪليو، جتي سيني کي قيد ڪيو ويو. قاسم خان ارغون، چوويهہ هزار روپيا ضمانت طور ڏئي بودلو سميجو کي آزاد ڪرايو.(Ansari, 1999)

ٻي مزاحمت ۽ مغلن جي سختي

ڪجهہ عرصي بعد، سميجن ۽ اڙن ٻيهر مغل سلطنت خلاف ڪارروايون ڪيون. هن ڀيري بکر جو گورنر محمد علي بيگ هو، جنهن شير خواجہ جي ماڻهن سان گڏجي لاڪاٽ تي حملو ڪيو. ڪيترائي سميجا قيد ٿي سبيءَ جي پناڻن وٽ وڪيا ويا، ۽ بودلو سميجو ٻيهر گرفتار ٿي بکر جي جيل ۾ بند ڪيو ويو. هو ٻہ سال قيد ۾ رهڻ کانپوءِ آزاد ٿيو (Chachnama, trans. Kalich Beg, 1900).

بودلو سميجو جي ورثي جو جائزو

بودلو سميجو جو ڪردار سنڌ جي قبائلي مزاحمت، سياسي خودمختياري ۽ مغلن جي استحصالي نظام خلاف جدوجهد جو علامتي مثال آهي. سندس بهادري، وفاداري ۽ قرباني سنڌ جي

تاريخي شعور جو حصو بڻجي چڪي آهي. هو انهن سردارن مان هو، جن پنهنجي وطن جي عظمت، عزت، زمين، ۽ آزاديءَ لاءِ مغلن جي سامهون بي مثال مزاحمت ڪئي.

References:

- Ansari, M. R. (1999). *History of Sindh: From the earliest times to the Arab conquest*. Karachi: Sindh Historical Society.
- Chachnama. (1900). Translated by Mirza Kalich Beg. Karachi: Sindh Government Press.
- Mujtaba, H. (1982). *Sindh: A cultural history*. Hyderabad: Institute of Sindhology.
- Sindhiana. (n.d.). *بودلو سميجو*. Retrieved from https://sindhiana.org

ٻاگهل ٻائي: سنڌ جي سورمي ۽ قومي شعور جو خوبصورت مثال

هي آرٽيڪل سنڌ جي تاريخ ۽ ادب ۾ هڪ ناياب سورمي عورت، **ٻاگهل ٻائي**، جي شخصيت ۽ ڪردار تي روشني وجهي ٿو. ٻاگهل ٻائي نہ صرف دودو ۽ چنيسر جي ڀيڻ هئي، پر هڪ اهڙو فڪري ۽ مزاحمتي استعارو بہ آهي جنهن سنڌي قومي شعور، وفاداري، غيرت، ۽ مزاحمت جي علامت بڻجي ادب ۽ تاريخ ۾ امر حيثيت حاصل ڪئي. هن آرٽيڪل ۾ سندس سياسي بصيرت، ادبي تصوير، ۽ مزاحمتي حڪمت عمليءَ کي تجزياتي انداز ۾ پيش ڪيو ويو آهي.

تعارف

سنڌ جي تاريخ ۾ جڏهن بہ وفاداري، غيرت ۽ مزاحمت جي ڳالهہ ٿئي ٿي، تڏهن ٻاگهل ٻائي جو نالو روشنيءَ وانگر نمايان ٿئي ٿو. هوءَ رڳو هڪ حڪمران خاندان جي ڀيڻ نہ پر سنڌ جي قومي شعور جي نمائندگي ڪندڙ هڪ فڪري علامت هئي.

سندس ڪردار سنڌي عورت جي سورميت، جرئت ۽ حڪمت عمليءَ کي اجاگر ڪري ٿو.(Shaikh, 1992)

ڌرتيءَ سان روحاني رشتو

ٻاگهل ٻائي لاءِ سنڌ رڳو رهڻ جي جاءِ نہ پر ماءُ هئي. سندس فڪري تصور ۾ **مهراڻ جي پاڻيءَ** کي ماءُ جي ٿڃ سان تشبيهہ ڏني وئي، جيڪو سنڌ سان روحاني ۽ جذباتي وابستگيءَ جو اظهار آهي .(Qureshi, 2005) هوءَ راڄ کي ذاتي ورثي بدران قومي امانت سمجهندي هئي ۽ ان جي حفاظت لاءِ قرباني ڏيڻ تي آماده هئي.

مزاحمت ۽ حڪمت عملي

ٻاگهل ٻائي جي مزاحمت صرف تلوار تائين محدود نہ هئي، پر سندس حڪمت عمليءَ ۾ فڪري ۽ حڪومتي بصيرت بہ شامل هئي. جڏهن علاءُ الدين خلجي جو لشڪر وڳهہ ڪوٽ تي آيو، تڏهن هوءَ عورتن کي مردانا لباس پارائي دشمن کي مغالطي ۾ وجهي، جنگي حڪمت عمليءَ جو نئون مثال قائم ڪيو .(Burton, 1877) هي عمل سنڌي عورتن جي سماجي ۽ سياسي ڪردار کي نمايان ڪري ٿو.

وفا ۽ غيرت جو فلسفو

ٻاگهل ٻائي جو مشهور قول:
"آءُ اهڙي بي عزتي ۽ بي غيرتي واري سهاڳ کان سڄي ملڪ ۽ قوم جي موت کي بهتر ٿي سمجهان".
اهو بيان سنڌي عورت جي غيرت ۽ وفاداريءَ جو فلسفو پيش ڪري ٿو. هوءَ ذاتي زندگيءَ کي قومي وقار لاءِ قربان ڪرڻ کي اعليٰ درجو ڏئي ٿي.(Memon, 2010)

ادبي ۽ فڪري تصوير

سنڌي ادب ۾ ٻاگهل ٻائي هڪ اهڙي تصوير آهي، جنهن ۾ سورميت سان گڏ نرمي، فڪر ۽ دانش موجود آهي. هوءَ حڪمرانن جي پيڻ هجڻ باوجود قوم جي مورچي تي بيٺل هڪ فڪري رهبر جي حيثيت سان سامهون اچي ٿي (Channa, 2017).

تجزياتي بحث

ٻاگهل ٻائي جي ڪردار مان ٽي بنيادي پاسا ظاهر ٿين ٿا:

1. **قومي شعور** :هن راڄ کي قومي امانت سمجهيو، جيڪو قومي تصور جي ابتدائي صورت آهي.

2. **عورتن جو ڪردار**: سندس حڪمت عملي عورتن کي قومي مزاحمت ۾ متحرڪ ۽ فعال قوت طور پيش ڪري ٿي.
3. **ادبي علامت**: هوءَ صرف تاريخي شخصيت نہ، پر هڪ ادبي ۽ فلسفياتي استعارو آهي، جيڪو وقت جي وهڪري ۾ امر رهيو آهي.

نتيجو

ٻاگهل ٻائي سنڌ جي تاريخي ۽ ادبي ورثي ۾ هڪ لازوال نالي طور موجود آهي. هوءَ عورت جي قومي شعور ۽ جرئت جو اهڙو استعارو آهي، جيڪو نہ رڳو تاريخي داستانن ۾ پر جديد ادبي فڪر ۾ بہ زنده رهندو. سندس ڪردار سنڌي عورت جي سياسي بصيرت، مزاحمت ۽ غيرت جو ناياب مثال پيش ڪري ٿو.

References:

- Burton, R. (1877). *History of Sindh: Including the adventures of Captain Burton*. London: Oxford Press.
- Channa, A. (2017). *Women and Resistance in Sindh*. Karachi: Sindh University Press.

- Memon, H. (2010). *Sindh ji Adabi Soramiyoon*. Hyderabad: Sindh Adabi Board.
- Qureshi, S. (2005). *Sindh and Its Cultural Legacy*. Karachi: Oxford University Press.
- Shaikh, A. (1992). *Sindh ji Tareekh ain Adab*. Jamshoro: Sindh University Press.

پاڻيٽي: قديم سنڌ جي هڪ عظيم علمي شخصيت ۽ مفڪر

پاڻيٽي قديم سنڌ جي هڪ عظيم علمي شخصيت هو، جنهن سنسڪرت ٻوليءَ کي سائنسي بنيادن تي ترتيب ڏئي جديد لسانيات جي بنياد وڌي. سندس جنم بابت مختلف رايا موجود آهن، پر يقيني طور تي چيو وڃي ٿو ته هو سنڌو درياهه جي ڪناري اٽڪ پرسان شلاتلا ڳوٺ ۾ پيدا ٿيو. پاڻيٽيءَ پنهنجي مشهور تصنيف *اَستڌيايي* (Astadhyayi) ۾ سنسڪرت جي 1700 قاعدن ۽ ضابطن کي منظم ڪيو. هن ٻوليءَ جي آوازن، لفظن، جملن ۽ گڏيل نالن جي قاعدن کي واضع ڪيو. سندس ڪم نه رڳو سنسڪرت لاءِ اهم آهي پر جديد لسانيات ۽ صوتيات لاءِ به هڪ سائنسي بنياد رکي ٿو.

تعارف

پاڻيٽيءَ کي دنيا جي عظيم ترين گرامر نويسن ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو. سندس جنم بابت مختلف دورن جي عالمن جا مختلف رايا آهن: ڪجهه کيس چوٿين، پنجين يا ڇهين صدي قبل مسيح سان وابسته ڪن ٿا، پر ڪا به حتمي شاهدي

دستياب ناهي(Cardona, 1997) . سندس نالو خاص طور تي *استذيايي* جي ذريعي امر ٿيو، جيڪو سنسڪرت ٻوليءَ جو سڀ کان اهم گرامري متن آهي.

زندگي ۽ پسمنظر

پاڻيڻيءَ جي پيدائش شلاتلا ڳوٺ (اٽڪ پرسان، سنڌو درياهہ جي ڪناري) تي ٿيائي وجي ٿي. قديم زماني ۾ سنسڪرت کي ديوتائن جي ٻولي سمجهيو ويندو هو، جنهن کي عوام لاءِ ڳالهائڻ يا ٻڌڻ جي اجازت نہ هوندي هئي(Deshpande, 1993) . نتيجي طور سنسڪرت عوامي ٻولي بڻجي نہ سگهي ۽ آهستي آهستي ختم ٿي وئي.

استذيايي ۽ گرامر جو ڪم

پاڻيڻيءَ جو سڀ کان وڏو علمي ڪارنامو *استذيايي* آهي، جيڪو اٺن بابن تي مشتمل آهي، ۽ هر باب جا چار ننڍا باب آهن. هن ڪتاب ۾:

- سنسڪرت جي 1700 قاعدن ۽ ضابطن کي منظم ڪيو ويو؛
- آوازن ۽ اچارن جا اصول ڏنا ويا؛
- جملي جي ترتيب ۽ گڏيل نالن جا اصول بيان ڪيا ويا؛

- خدائن ۽ عام ماڻهن جي ٻوليءَ ۾ فرق بيان ڪيو ويو (Kiparsky, 2009).

پاڻيٽيءَ جي هن ڪم ذريعي سنسڪرت ٻوليءَ جي فطري لهجي کي ضابطا بند ڪيو ويو ۽ ان کي هڪ معياري شڪل ڏني وئي.

اثر ۽ اهميت

پاڻيٽيءَ جو ڪم نہ رڳو سنسڪرت جي ارتقا لاءِ اهم هو پر جديد لسانيات ۽ صوتيات لاءِ پڻ بنيادي حيثيت رکي ٿو. هن سائنسي طريقي سان ٻوليءَ جي تجزئي جي روايت وڌي، جيڪا اڄ بہ لساني تحقيق لاءِ هڪ ماڊل سمجهي وڃي ٿي.

نتيجو

پاڻيٽي قديم هندستان جو هڪ بي مثال عالم هو، جنهن سنسڪرت ٻوليءَ کي سائنسي بنيادن تي منظم ڪيو. سندس ڪتاب *استڌيايي* لسانيات جي تاريخ ۾ هڪ انقلابي حيثيت رکي ٿو. هو نہ رڳو سنسڪرت گرامر جو باني هو پر جديد لسانيات جو پڻ پيشرو ثابت ٿيو.

References:

- Cardona, G. (1997). *Panini: His Work and Its Traditions*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Deshpande, M. (1993). *Sanskrit and Prakrit: Sociolinguistic Issues*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Kiparsky, P. (2009). *Paninian Linguistics*. In Cambridge Encyclopedia of the World's Ancient Languages. Cambridge: Cambridge University Press.

پريو اُنڙ: سنڌ جي آزاديءَ جو بهادر سرواڻ

هي مقالو سنڌ جي بهادر سپهه سالار *پريو اُنڙ* جي زندگي ۽ جدوجهد تي روشني وجهي ٿو. بختيار بيگ جي موت کانپوءِ، سنڌ جي محب وطن قبيلن خاص طور سميجن ۽ اُنڙن، مغلن خلاف طاقتور تحريڪ هلائي. هن تحريڪ ۾ پريو اُنڙ جو مرڪزي ڪردار رهيو. هن پنهنجي حڪمت عمليءَ سان مغلن جي وفادارن تي ڪاوڙ جو لاڙو وڌو، جنهن سبب سنڌ ۾ قبائلي تڪرار جنم ورتا. اهي تڪرار مغلن لاءِ فائدي جو سبب بڻيا ۽ سنڌ جي آزاديءَ لاءِ هلندڙ جدوجهد ڪمزور ٿي. آخرڪار پريو اُنڙ پنهنجي ساٿين سان گڏ گرفتار ٿيو، پوءِ ضمانت تي آزاد ٿيو، ۽ ٻيهر مغلن خلاف ويڙهه جاري رکي. نيٺ 1008هه ۾ گڇيري وٽ شهيد ٿي ويو. هن جو ڪردار سنڌي عوام جي آزاديءَ جي جدوجهد ۾ هڪ اهڙو باب آهي، جيڪو قرباني، مزاحمت ۽ سياسي حڪمت عمليءَ جو عڪس پيش ڪري ٿو.

تمهيد

سنڌ جي تاريخ ۾ مغلن جي تسلط خلاف هلندڙ تحريڪ هميشه مقامي قبيلن جي بهادري، قرباني ۽ اتحاد يا اختلافن سان جُڙيل رهي آهي. بختيار بيگ جي موت کان پوءِ سنڌ جا قبيلائي سرواڻ پنهنجي پنهنجي وس آهر آزاديءَ لاءِ جدوجهد ۾ داخل ٿيا. انهن ۾ پريو اُنڙ هڪ نمايان اڳواڻ طور نظر اچي ٿو، جنهن پنهنجي قبيلائي لشڪر سان گڏ مغلن خلاف ويڙهه کي نئين رخ ڏنو.

سميجن ۽ اُنڙن جي گڏيل مزاحمت

بختيار بيگ جي موت کان پوءِ، سميجن ۽ اُنڙن سنڌ ۾ مغلن ۽ سندن وفادارن خلاف يلغار شروع ڪئي. هنن ڪوريجن ۽ پنهورن تي حملا ڪيا، ڇو ته کين شڪ هو ته اهي مغلن جا ساٿي آهن. سندن حڪمت عملي اها هئي ته سيوهڻ کان وٺي بکر تائين ڪا به قوت مغلن جي ساٿ ۾ نه رهي. درياهه سنڌ جي ٻنهي ڪنارن تي سندن زورائتي ڪارروائين سبب علائقو بغاوت جي لپيٽ ۾ اچي ويو.

قبائلي اختلاف ۽ مغلن جو فائدو

سميجن ۽ اُنڙن جي حڪمت عملي ۾ هڪ وڏو نقص اهو هو ته هنن هر مخالف قبيلائي ڌر کي دشمن سمجهيو. نتيجي ۾ قبائلي تڪرار وڌيا، ۽ مغلن ان مان پورو فائدو وٺي پنهنجن

مخالف قبيلن کي هڪٻئي خلاف استعمال ڪيو. ڪوريجن ۽ پنهورن پنهنجا اختلاف پاسي تي رکي مغلن سان گڏجي سميجن ۽ اُنڙن خلاف محاذ ناهيو.

گچيري جي جنگ ۽ پريو اُنڙ جي گرفتاري

چار پنج هزار لشڪر سان گڏجي ڪوريجن، پنهورن ۽ مغلن گڏيل حملي ۾ سميجن ۽ اُنڙن کي نشانو بڻايو. پرئي اُنڙ جي اڳواڻيءَ ۾ سنڌي سپاهہ سخت مزاحمت ڪئي، پر نيٺ ميدان هارائڻو پيو. بهادر سنڌي اڳواڻ پريو اُنڙ گرفتار ٿيو. ان کان اڳ بہ هو بودلي سميجي سان گڏ مغلن وٽ قيد ٿيو هو، پر پوءِ ضمانت تي آزاد ٿيو.

حڪمت عملي ۽ شهادت

پريو اُنڙ جو هميشہ اهو اصول رهيو تہ وقتي طور نهاءُ ڪري سگهجي ٿو، پر دشمن جي طاقت کي ٽوڙڻ لاءِ مزاحمت لازمي آهي. قيد مان آزاد ٿيڻ کان پوءِ بہ هن مغلن خلاف جنگ جاري رکي. نيٺ 1008هہ ۾ گچيري وٽ پنهنجي ساٿين سان گڏ شهيد ٿي ويو.

تجزيو

پريو اُنڙ جي جدوجهد سنڌ جي آزاديءَ لاءِ هڪ اهم تحريڪ جي نمائندگي ڪري ٿي. سندس حڪمت عمليءَ ۾ بهادري به هئي پر قبائلي دشمني ڪي ڇڏي نه ڏيڻ واري ڪمزوري به. جيڪڏهن قبائل پاڻ ۾ اتحاد ڪن ها ته شايد مغلن جي تسلط کي وڏيڪ وقت تائين روڪي سگهجي ها.

نتيجو

پريو اُنڙ سنڌ جي آزاديءَ لاءِ پنهنجي حياتي قربان ڪئي. هن جو ڪردار سنڌ جي تاريخ ۾ آزاديءَ جي مزاحمتي تحريڪ جي هڪ اهم ڪڙي طور يادگار رهي ٿو. سندس بهادري سنڌي عوام لاءِ هميشه هڪ الهام جو ذريعو رهندي.

References:

- Shahjahan, Mazhar. *Tarikh-e-Sindh* (Sindhi Translation).
- Ansari, M. (1985). *The Mughal Rule in Sindh*. Karachi: Sindh Historical Society.
- Khan, A. (1992). *Resistance Movements in Medieval Sindh*. Hyderabad: University of Sindh Press.

تاجو ليکي: ڪلهوڙا دور جو اهم تاريخي ڪردار

تاجو ليکي، ڪلهوڙا دور جي سياسي ۽ فوجي واقعن ۾ هڪ نهايت اهم شخصيت طور اُڀري ٿو. هو راجو ليکيءَ جو پٽ هو ۽ ميان سرفراز خان ڪلهوڙي جي معزوليءَ کان پوءِ، جڏهن ميان محمود خان حڪمران ٿيو، تڏهن تاجو ليکي "مدارالمهام" طور وڏي حيثيت حاصل ڪري ورتي. هن پنهنجي سياسي ۽ فوجي حڪمتِ عمليءَ وسيلي ٽالپورن خلاف اهم ڪردار ادا ڪيو. آخرڪار ٽالپور–ڪلهوڙا جنگن ۾ شڪست ۽ ميان غلام نبيءَ جي قتل، ڪلهوڙا سلطنت جي زوال جو سبب بڻيا. تاجو ليکي 1782ع ۾ هالاڻيءَ جي جنگ ۾ مارجي ويو ۽ سندس مقبرو گنجي ٽڪر، حيدرآباد ۾ واقع آهي. هي مقالو تاجو ليکيءَ جي سياسي جدوجهد، عسڪري ڪردار ۽ مقبري جي تعميراتي خاصيتن جو تحقيقي جائزو پيش ڪري ٿو.

تعارف

ڪلهوڙا دور (1700ع–1783ع) سنڌ جي تاريخ جو هڪ اهم باب آهي، جنهن ۾ طاقت جي ڪشمڪش، اندروني سازشون ۽ بيروني دٻاءُ نمايان هئا(Shaikh, 1995) . اهڙين ئي سياسي ۽ فوجي ڇڪتاڻن ۾ تاجو ليڪي هڪ اهم ڪردار طور اُڀريو. هن ڪلهوڙا درٻار ۾ منتظم ۽ فوجي اڳواڻ طور ڪم ڪيو ۽ ٽالپورن خلاف جنگي حڪمتِ عمليءَ ۾ ڀرپور حصو ورتو.

سياسي پسمنظر ۽ ابتدائي ڪردار

ميان سرفراز خان جي معزوليءَ کان پوءِ جڏهن ميان محمود خان حڪمران بڻيو ته تاجو ليڪيءَ جو والد راجو ليڪي حڪومت جي انتظامي معاملن جو ذميوار بڻيو ۽ خزانو پڻ سندس حوالي ڪيو ويو(Ansari, 2002) . والد جي وفات کان پوءِ تاجو ليڪي سمورا اختيار سنڀاليا ۽ "مدارالمهام" طور وڏو اثر رسوخ حاصل ڪيو. هو ٽالپور سردار مير بجار خان جو سخت مخالف هو.

لانياري جنگ ۽ ڪلهوڙا–ٽالپور ڇڪتاڻ

جڏهن مير بجار خان سنڌ موٽيو ته تاجو ليڪي، الهه بخش جهنجهڻ، محراب جتوئي، پيروز پتافي ۽ ٻين ساٿين سان گڏجي فوجي تياري ڪئي. عمرڪوٽ جي قلعي تي قبضي کان پوءِ ٻنهي ڌرين وچ ۾ جيڪا ويڙهه لڳي، ان کي "لانياري

جنگ" چيو وڃي ٿو(Memon, 2010) . هن جنگ ۾ ميان غلام نبي مارجي ويو، جڏهن ته تاجو ليکي جنگي ميدان مان ڀڄي ويو.

عبدالنبي دور ۾ هالاڻي جنگ

ميان غلام نبيءَ جي وفات کان پوءِ سندس ڀاءُ ميان عبدالنبي حڪمران ٿيو. تاجو ليکي پنهنجي ساٿين ۾ پائرن سان گڏ قيد ڪيو ويو، پر مير بجار خان جي سفارش تي کيس آزاد ڪيو ويو(Shaikh, 1995) . آزاديءَ باوجود سندس سازشون جاري رهيون ۽ آخرڪار 1196هه/1782ع ۾ هالاڻي جي جنگ لڳي، جنهن ۾ ٽالپور سردار مير فتح علي خان ڪلهوڙن کي شڪست ڏئي سنڌ تي ٽالپور اقتدار قائم ڪيو. انهي جنگ ۾ تاجو ليکي پنهنجي ڀاءُ سميت مارجي ويو.

تاجو ليکيءَ جو مقبرو

تاجو ليکيءَ جو مقبرو ڪلهوڙا دور جي اهم تعميرن مان هڪ آهي، جيڪو حيدرآباد پرسان گنجي ٽڪر تي واقع آهي (Ansari, 2002). مقبري جي بناوت سادي پر مضبوط آهي. ان جي محراب ٿن ڪٽن تي ٻڌل آهي، جنهن ۾ وچون ڪڻ پاسي وارن کان وڏيڪ نمايان آهي. گنبذ اٺ ڪندن وارو آهي ۽ مٿان ڪلس جهڙي ڪلغي ٺهيل آهي. سڄو مقبرو چوني جي پلستر

سان ڍڪيل آهي، جيڪو ڪلهوڙا دور جي تعميراتي روايتن جي عڪاسي ڪري ٿو.

نتيجو

تاجو ليڪي ڪلهوڙا–ٽالپور سياسي ۽ فوجي ڇڪتاڻ ۾ هڪ اهم اڳواڻ طور اڀريو. جيتوڻيڪ سندس حڪمتِ عملي ڪجهه وقتي فائدا آندا، پر مجموعي طور ڪلهوڙا سلطنت جي زوال جو سبب بڻجي. هالاڻي جنگ ۾ سندس شهادت سنڌ جي سياسي تاريخ جو هڪ اهم باب بند ڪري ڇڏيو ۽ ٽالپور اقتدار جي راهه هموار ٿي.

References:

- Ansari, M. (2002). *History of Kalhoras in Sindh*. Karachi: Sindh Historical Society.
- Memon, H. (2010). *Wars of Sindh: From Kalhoras to Talpurs*. Hyderabad: Sindh University Press.
- Shaikh, A. (1995). *Sindh under Kalhoras*. Lahore: National Book Foundation.

تارا ٻائي سنڌ جي تاريخ جي هڪ نرالي ۽ بهادر عورت حڪمران

تارا ٻائي سنڌ جي تاريخ جي هڪ نرالي ۽ بهادر عورت حڪمران هئي، جنهن سومرن جي دور ۾ اقتدار سنڀالي ۽ ڏهه سال تائين سنڌ تي حڪمراني ڪئي—اهو سڀ ان وقت ٿيو، جڏهن سندس پاءُ سنگهار اڃا ننڍو هو. هيءَ واقعي رضيه سلطانه کان به اڳيءَ جي حڪمران هئي، ۽ ان لحاظ سان تارا ٻائي کي برصغير جي پهرين عورت حڪمران سڏڻ بلڪل جائز آهي.

تارا ٻائي جي اقتدار جو پسمنظر

- دودو (پهريون)، سومرا گهراڻي جو بهادر حڪمران، 485هه (1092ع) ۾ وفات ڪري ويو.
- سندس پٽ سنگهار ننڍو هو، تنهن ڪري سومرا سردارن پڳ ته سنگهار کي ٻڌائي، پر حڪومت جو انتظام تارا ٻائيءَ جي حوالي ڪيو ويو.
- تارا ٻائيءَ نه صرف حڪومت سنڀالي، پر ملڪ ۾ امن، اتحاد ۽ سياسي استحڪام آندو.

تارا ٻائي جا ڪارناما

- **سياسي بصيرت** :هن ڏاهپ سان حڪومت هلائي، اميرن، وزيرن، ۽ سردارن جي وفاداري حاصل ڪئي.
- **عورتن جي عزت جو مثال** :ان وقت جي سنڌي سماج ۾ عورتن کي عزت ڏني ويندي هئي، ۽ تارا ٻائيءَ جي اقتدار ان جو ثبوت آهي.
- **خودمختياريءَ سان دستبرداري** :جڏهن سندس پٽ سنگهار وڏو ٿيو، تارا ٻائي بنا ڪنهن دٻاءَ جي حڪومت تان دستبردار ٿي وئي—اهو سندس دور انديشي ۽ اصول پسنديءَ جو ثبوت آهي.

تاريخي حوالا

- تارا ٻائيءَ جو ذڪر *تاريخ دولت علويه*، *تاريخ معصومي* ۽ آزاد قاضي جي ڪتاب *سنڌ جون انقلابي عورتون* ۾ ملي ٿو.
- ڪن تاريخن ۾ هن جو نالو "زينب "ٻه ڏنل آهي، جيڪو شايد مقامي يا درٻاري روايتن جو اثر هجي.

اهميت

تارا ٻائي نہ صرف سنڌ جي تاريخ ۾، پر برصغير جي سياسي تاريخ ۾ بہ هڪ انوکي مثال آهي—هڪ عورت، جيڪا اقتدار ۾ آئي، حڪمراني ڪئي، ۽ عزت سان اقتدار ڇڏي. هن جو دور سنڌ جي ترقي، امن، ۽ ثقافتي اوج جو دور هو.

توتان نوحاڻي: سنڌ جي آزاديءَ جي تحريڪ جو بهادر سورمو

هي مضمون توتان نوحاڻيءَ جي جدوجهد جو جائزو پيش ڪري ٿو، جيڪو 1001هه ۾ مغلن جي تسلط خلاف سنڌ جي مزاحمتي تاريخ جو اهم ڪردار رهيو. بختيار بيگ، جيڪو سيوهڻ جو صوبيدار بڻجي آيو، سنڌي قبيلن تي تشدد ۽ طاقت جي ذريعي پنهنجو ڪنٽرول قائم ڪرڻ چاهيو. اهڙي صورتحال ۾ نوحاڻي قبيلي سميت ٻيا قبيلا مغلن سان عدم تعاون ۽ مزاحمت جو رستو اختيار ڪيو. توتان نوحاڻي ۽ سندس ساٿين جي قربانين سنڌي قوم جي سياسي ۽ سماجي شعور ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو.

تعارف

سنڌ جي تاريخ ۾ مقامي قبيلن جي مزاحمتي تحريڪن کي وڏي اهميت حاصل آهي. جڏهن به خارجي حڪمرانن سنڌ تي قبضي جي ڪوشش ڪئي، تڏهن مقامي ماڻهو پنهنجي وس

آهر جدوجهد ڪندا رهيا. ان ئي تسلسل ۾ توتان نوحاڻيءَ جو نالو نمايان ٿئي ٿو، جيڪو نہ صرف پنهنجي قبيلن جي عزت ۽ بقا لاءِ وڙهيو، پر سنڌي عوام جي آزاديءَ جي خواهش کي بہ زنده رکيو.

تاريخي پسمنظر

1001ھ ۾ بختيار بيگ، مغلن جي حڪم تي سيوهڻ جو صوبيدار بڻيو. سندس حڪمت عملي جو مقصد سنڌي قبيلن جي سياسي ۽ سماجي تحريڪن کي ختم ڪرڻ هو. ان لاءِ هن اُنڙن، نومڙين ۽ نوحاڻين تي لشڪر ڪشي ڪئي (شاهجهاني، حوالو نياز همايونيءَ وسيلي). سنڌي قبيلن جي جواب ۾ مسلسل مزاحمت ظاهر ٿي، جنهن ۾ واهہ وارين چڪرين ۽ گهڻن جاني نقصانن جي باوجود، ماڻهن پنهنجي موقف تان پوئتي نہ هٽيا.

توتان نوحاڻي ۽ سندس جدوجهد

توتان نوحاڻي نوحاڻي قبيلن مان هڪ دلير سردار هو. هن بختيار بيگ جي فوجن ۽ رحمان قلي جهڙن مغل سردارن سان بي خوف مقابلو ڪيو. تاريخي روايتن مطابق، توتان پنهنجي ساٿين موندر ۽ چڪي خاصخيلي سان گڏ مغلن خلاف جنگ ڪئي. جنگ دوران توتان ڪيترائي مغل سپاهي ماريا، پر آخرڪار رحمان قليءَ سان سڌي مقابلي ۾ شهيد ٿي ويو.

روايتي بيان

مظهر شاهجهانيءَ جي بيان مطابق، جڏهن توتان رحمان قليءَ سان مهاڏو اٽڪايو ته ٻئي ڳنڍجي ويا. رحمان قلي زره بند هو، تنهن ڪري توتان جو وار بي اثر رهيو، پر رحمان قليءَ جا ڌڪ آخرڪار توتان جي زندگي ختم ڪري ويا (شاهجهاني، جيئن حوالو نياز همايونيءَ ۾ ملي ٿو).

ساڳئي طرح، مقامي روايت موجب، توتان، موندر ۽ چڪي خاصخيليءَ سان گڏ وڙهيا، جنهن جو ذڪر سنڌي بيتن ۾ ملي ٿو:

ڌڙ ڌُڙيو، سر لٿيو، پوءِ چڪي هنيون چار،
توتان جي ترار، موندر مست ملهايو!

اهي بيت واضح ڪن ٿا ته مقامي روايتن ۾ به توتان جي بهادري هميشه لاءِ محفوظ ٿي وئي آهي.

نوحاڻين جو مزاحمتي ڪردار

نوحاڻي ، جيڪي دادو ضلعي جي نئينگ ڳوٺ ۾ آباد هئا، مغلن جي تسلط کي قبول نه ڪيو. انهن عدم تعاون جي سياست اختيار ڪئي، جيڪا سول نافرمانيءَ جي هڪ صورت هئي. مغلن جي لاءِ هي رويو خطرناڪ هو، تنهن ڪري انهن نوحاڻين تي حملا ڪيا. ان جنگ ۾ سترهن سردار شهيد ٿيا، جنهن مان توتان جو نالو سڀ کان نمايان آهي.

تجزياتي بحث

توتان نوحاڻيءَ جي جدوجهد کي صرف هڪ مقامي قبيلائي لڙائي نه سمجهي سگهجي، پر اها سنڌ جي مجموعي آزاديءَ جي تحريڪ جو حصو هئي. نوحاڻين جو مغلن سان عدم تعاون ڏيکاري ٿو ته سنڌ ۾ سياسي شعور اڳ ئي جنم وٺي چڪو هو. توتان جو شهيد ٿيڻ قومي آزاديءَ جي خاطر اعليٰ قرباني هئي، جيڪا مقامي ثقافت، شاعري ۽ لوڪ ادب ۾ امر ٿي وئي.

نتيجو

توتان نوحاڻي ۽ سندس ساٿين جي قربانين سنڌي عوام جي آزاديءَ لاءِ مسلسل جدوجهد کي هٿي ڏني. نوحاڻين جي مزاحمتي ڪردار سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهم سنگ ميل آهي. توتان نوحاڻي سنڌ جي انهن سورمن مان آهي، جن پنهنجي جان قربان ڪري قومي وقار کي زنده رکيو.

References :

- Shahjahani, Mazhar. *Tarikh-e-Shahjahani* (as cited in Humayuni, N.).
- Humayuni, Niaz. *Sindh Ji Tareekh Jo Mutali'o.* Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Khan Muhammad Nohani (as cited in Humayuni, N.). Oral Traditions of Nain G, Dadu District.

جادم جکرو: سما خاندان جو سخي حڪمران

هي آرٽيڪل سنڌ جي تاريخي شخصيت **جادم جکري** جو جائزو پيش ڪري ٿو، جيڪو سما خاندان سان تعلق رکڻ سبب سياسي ۽ ثقافتي اهميت رکي ٿو. سندس شخصيت کي خاص طور تي **سخاوت، حڪمراني، ۽ نسلي تسلسل** جي حوالي سان ڏٺو وڃي ٿو. شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي شاعري ۾ جادم جکري جو ذڪر سندس عوامي شهرت ۽ سخاوت جي علامت طور ملي ٿو. هي تحقيق نه صرف تاريخي ذريعن تي ٻڌل آهي، پر ان ۾ **صوفيانه فڪري حوالن، سماجي اهميت، ۽ تقابلي تجزئي** کي به شامل ڪيو ويو آهي. نتيجي طور، جادم جکري جو ڪردار نه صرف تاريخي روايتن ۾ پر سنڌي ادب ۽ لوڪ روايتن ۾ به هڪ مستند حيثيت رکي ٿو.

تمهيد

سنڌ جي تاريخ ۾ **سما خاندان** پنهنجي سياسي حڪمراني ۽ ثقافتي ورثي جي ڪري اهم حيثيت والاري ٿو. انهن ۾ جادم جکرو هڪ اهڙو ڪردار آهي، جيڪو نه صرف حڪمران ۽ سردار طور پرکيو وڃي ٿو، پر سندس سخاوت ۽ عوامي خدمت سبب به مشهور رهيو (Shaikh, 1983). **هي آرٽيڪل جادم**

جکري جي شخصيت کي تاريخي، ادبي ۽ سماجي حوالن سان پرکڻ جي ڪوشش ڪري ٿو.

نسبي پس منظر

روايتن موجب، جادم جکرو **سما خاندان** مان هڪ سخي حڪمران هو. ڪن ذريعن مطابق هو سمي (وڏي) جو پٽ هو، جڏهن ته ٻين روايتن ۾ ڪيس سام جو پٽ قرار ڏنو ويو آهي (Khatri, 1990). ڪجهه محققن جو خيال آهي ته سما خاندان جي شروعات جادم جکري کان ٿي.(Mallah, 2002)

راڄڌاني ۽ جغرافيائي پس منظر

جادم جکرو پاتار (يا پاتال) نالي شهر جو رهواسي هو، جنهن ۾ هڪ مضبوط قلعو پڻ موجود هو، جنهن سبب ڪيس **"گڊي ڌڻي "**پڻ سڏيو ويندو هو .(Qureshi, 1975) موجوده بدين ضلعي ۾ ڪيترائي اهڙا ماڳ اڄ بہ موجود آهن، جيڪي سندس راڄڌاني سان منسوب ڪيا وڃن ٿا.

سخاوت ۽ عوامي شهرت

جادم جکري جي شخصيت جو سڀ کان نمايان پهلو سندس سخاوت هئي. سندس خزانو مڱڻهارن ۽ فنڪارن لاءِ هميشہ کليل هوندو هو، جنهن سبب کيس **"راءِ گنگا جر** "سڏيو ويو (Memon, 1988).

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي بہ سندس سخاوت کي پنهنجي ڪلام ۾ ساراهيو آهي:

"جکرا ! جِيين شال، تُنهنجو ڳنين مَدو مَ سُڻان،
جِئن تو اَچي ڪالّ، نالائق نوازِئا".

(Shaikh, 1983, p. 1199)

هي بيت نہ رڳو سندس شخصيت جي سخاوت کي ظاهر ڪري ٿو، پر ڀٽائيءَ جي **صوفيانہ تصورِ فياضي ۽ ڪرم** سان بہ ڳنڍيل آهي.

نسل ۽ اولاد

روايتن مطابق، جادم جکري جا چار پٽ هئا: هسپت، گڇپت، پوپت ۽ شورا سامڻ (راءِ ڏياچ). سندس نسلي تسلسل ذريعي ئي سما خاندان جي ارتقا ٿي. شورا سامڻ جي اولاد پاڻ کي **"سما** "سڏائڻ شروع ڪيو. هي نسلي شجر سنڌ جي سياسي ۽ قبيلائي تاريخ ۾ اهم حيثيت رکي ٿو.(Shaikh, 1983)

تجزياتي بحث

جادم جکري جي شخصيت کي **ٽڪنڊي فريم ورڪ** ذريعي سمجھي سگھجي ٿو:

1. **سياسي ۽ قبيلائي اهميت**: سندس حڪمراني ۽ قلعي تي ڪنٽرول سما خاندان جي طاقت ۽ اتحاد جو مظاهرو هو.
2. **سماجي ۽ ثقافتي ڪردار**: سخاوت ۽ عوامي خدمت کيس سنڌي سماج ۾ هڪ مثالي حڪمران بڻايو.
3. **ادبي ۽ صوفيانه جواز**: شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ڪلام ۾ سندس ذڪر سندس شخصيت کي محض تاريخي نه پر روحاني ۽ ادبي دائري ۾ به امر ڪري ڇڏيو.

انهيءَ مان ظاهر ٿئي ٿو ته جادم جکري جي شخصيت کي فقط تاريخي حوالي سان پرکڻ ڪافي نه آهي، پر کيس **صوفيانه فڪر ۽ سنڌي سماجي روايتن جي علامت** طور به ڏسڻ ضروري آهي.

نتيجو

جادم جکرو سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙو ڪردار آهي، جنهن جي شخصيت سخاوت، حڪمراني ۽ نسلي تسلسل جي حوالي سان نمايان رهي. سندس نالو صرف تاريخي ذريعن ۾ نه پر

شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي شاعري ۽ سنڌي لوڪ روايتن ۾ بہ املھ حيثيت رکي ٿو. ان لحاظ کان، جادم جکري جو مطالعو **تاريخ**، **ادب** ۽ **تصوف** جي سنگم تي هڪ اهم علمي موضوع آهي.

References:

- Khatri, A. R. (1990). *Sindh ji Tareekh ain Tahqiqat*. Karachi: Sindh Adabi Board.
- Mallah, S. (2002). *Sama Dynasty of Sindh*. Hyderabad: Sindh University Press.
- Memon, G. H. (1988). *Sindhi Lok Virso*. Jamshoro: Institute of Sindhology.
- Qureshi, I. A. (1975). *History of Sindh*. Karachi: Royal Book Company.
- Shaikh, A. (1983). *Shah jo Risalo: Critical Edition*. Hyderabad: Sindh University Press.

جھونجھار شورو: سنڌ جي آزاديءَ جو سورھيہ سپوت

هي مقالو سنڌ جي بهادر نوجوان سورمي، جھونجھار شورو، جي تاريخي ڪردار تي روشني وجهي ٿو. جھونجھار شورو پنهنجي والد، اسماعيل شورو، جي شهادت کان پوءِ سنڌ جي آزاديءَ جي جدوجهد کي اڳتي وڌايو. هن جي بهادري، استقلال، ۽ وطن سان وفاداري، سنڌ جي مزاحمتي تحريڪ ۾ نمايان حيثيت رکي ٿي. جيتوڻيڪ تاريخي حوالن ۾ سندس زندگيءَ جا تفصيل محدود آهن، پر سندس گرفتاري، قيد، ۽ شهادت سنڌ جي قومي جدوجهد ۾ اهم مثال طور پيش ڪيا وڃن ٿا.

تعارف

سنڌ جي تاريخ هميشہ کان ئي آزاديءَ، حُريت، ۽ سياسي مزاحمت جي تحريڪن سان ڀرپور رهي آهي. اسماعيل شورو انهن سورمن مان هو، جن پنهنجي رت سان آزاديءَ جي مشعل

ڪي روشن ڪيو. سندس شهادت کان پوءِ سندس پٽ، جهونجهار شورو، پنهنجي پيءُ جي مشن کي جاري رکندي سنڌ جي آزاديءَ لاءِ مغلن جي خلاف جدوجهد کي اڳتي وڌايو.

تاريخي پسمنظر

مغلن جي دور ۾ سنڌ جي عوامي تحريڪن کي سخت دٻاءُ ۽ فوجي طاقت سان ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي. سنڌ جي مختلف علائقن ۾ بار بار بغاوتون ٿيون، جن کي مغل بادشاهه سڌي طرح حڪم جاري ڪري دٻائڻ جي ڪوشش ڪندا هئا (Shaikh, 1990). جهونجهار شورو به ان ئي جدوجهد جو حصو هو، جنهن مغلن جي سياسي ۽ فوجي حڪمت عملين جي مقابلي ۾ سنڌين جي خودمختياريءَ لاءِ پاڻ پتوڙيو.

جهونجهار شورو جو ڪردار

جهونجهار شورو پنهنجي پيءُ اسماعيل شورو جي شهادت کان پوءِ آزاديءَ جي پرچم کي بلند رکيو. سندس خاص خوبي اها هئي ته هو ڪنهن به قيمت تي دشمن جي اڳيان هٿيار ڦٽا ڪرڻ لاءِ تيار نه ٿيو. هن جي سوچ ۾ آزاديءَ لاءِ جذبو ۽ بهادري روز بروز وڌيڪ مضبوط ٿيندي رهي.

گرفتاري ۽ شهادت

1028ھ ۾، جڏهن سيد بايزيد ٺٽي جو صوبيدار مقرر ٿيو، تڏهن سندس پٽن کي مغل بادشاھ جهانگير طرفان حڪم مليو تہ سنڌ جي جابلو ماڻهن کي دٻايو وڃي. ان حڪم تحت شورن ۽ دلن تي لشڪرڪشي ڪئي ويئي، جنهن ۾ وڏو جاني ۽ مالي نقصان ٿيو (Shahjani, as cited in Khatri, 2005). ان جنگ ۾ صلح جي نالي تي دغا سان جهونجهار شورو گرفتار ڪيو ويو.

ٺٽي جي جيل ۾ کيس وحشيانہ اذيتن سان گڏ لالچ پڻ ڏنا ويا، پر هن انهن سڀني آڇن کي سختي سان رد ڪري ڇڏيو. آخرڪار، هن سنڌي سورمي اذيتن کي برداشت ڪندي پنهنجي جان آزاديءَ جي جدوجهد لاءِ قربان ڪئي.

تجزيو ۽ بحث

جهونجهار شورو جي زندگيءَ جا تفصيل تاريخي ماخذن ۾ محدود هجڻ باوجود، سندس ڪردار سنڌي مزاحمتي تحريڪن جو استعارو بڻجي ٿو. سندس گرفتاري ۽ شهادت اهو ظاهر ڪن ٿا تہ سنڌ جي عوامي تحريڪ مغلن لاءِ هڪ وڏو خطرو هئي، جنهن کي ختم ڪرڻ لاءِ دهليءَ جي بادشاهن سڌي مداخلت ڪئي. جهونجهار جو انڪار ۽ بهادري سنڌ جي آزاديءَ جي تحريڪ کي نئين روح بخشي.

نتيجو

جهونجهار شورو سنڌ جي انهن سورمن مان هو، جن پنهنجي جان آزاديءَ لاءِ قربان ڪئي. سندس جدوجهد، بغاوت، ۽ شهادت سنڌ جي تاريخي شعور ۾ هميشه لاءِ امر ٿي ويئي. اهو ثابت ٿئي ٿو ته سنڌ جي آزاديءَ جي تحريڪ مقامي سطح تي تمام مضبوط هئي، جنهن کي مغل حڪمرانن لاءِ دٻائڻ آسان نه هو.

References:

- Shaikh, A. (1990). *History of Sindh Resistance Movements*. Karachi: Sindh Historical Society.
- Khatri, G. M. (2005). *Sindh under the Mughals: A Study of Resistance and Repression*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Shahjani, M. (n.d.). *Tarikh-e-Mazhar Shahjani*. Manuscript.

چام اوڍر سمو: سنڌ جو بهادر ۽ وفادار ڪردار

چام اوڍر سمو سنڌ جي انهن بهادر ۽ مهمان نواز سردارن مان هڪ هو، جنهن سومرن سان وفاداريءَ جو مثال قائم ڪيو. دودي جي شهادت کان پوءِ جڏهن سومر ڪڇ ڏانهن ويا تہ چام اوڍر کين پنهنجي علائقي ۾ آجيان ڪئي ۽ کين دشمن جي خلاف مدد فراهم ڪئي. پنهنجي ماءُ جي صلاح جي ابتڙ اوڍر وفاداريءَ ۽ بهادريءَ جو مظاهرو ڪيو ۽ علاؤالدين جي فوج سان ڏهہ ڏينهن جنگ ڪري يارهين ڏينهن شهيد ٿي ويو. هي مقالو چام اوڍر جي شخصيت، سندس مهمان نوازي، وفاداري ۽ جنگي بهادريءَ جو تجزيو ڪري ٿو.

تعارف

سنڌ جي تاريخ بهادر سردارن ۽ سورمن سان ڀري پئي آهي. انهن سردارن ۾ چام اوڍر سمو پڻ هڪ اهم مقام رکي ٿو، جنهن سومرن سان اتحاد ۽ وفاداريءَ جو مظاهرو ڪيو. اوڍر جي بهادري ۽ مهمان نوازيءَ سبب سندس نالو اڄ تائين سنڌي روايتن ۽ شاعريءَ ۾ زندهہ آهي (مرزا ممتاز، ص.472).

پسمنظر

دودي سومري جي شهادت کان پوءِ سومرن کي ڪڇ جي طرف هجرت ڪرڻي پئي. ان سفر دوران هو ڄام اوڍر سمو جي علائقي ۾ پهتا. ڪيترائي سردار سومرن سان گڏ ٽيڻ کان پاسو ڪري رهيا هئا، پر ڄام اوڍر کين عزت سان دعوت ڏني ۽ مدد جو واعدو ڪيو. سندس ماڻ ڪيس روڪيو ته هو سومرن جي آجيان نه ڪري، پر اوڍر پنهنجي نالي جي معنيٰ ٻڌائي جواب ڏنو ته "اوڍر" هجڻ جو مطلب ٻين جا سور پاڻ تي اوڍڻ آهي، تنهنڪري هو پيٺ نه هٽيندو.

وفاداري ۽ مهمان نوازي

اوڍر سخي ۽ مهمان نواز شخصيت هو. سندس قول ۽ عمل مان اها ڳالهه واضح ٿئي ٿي ته هو ٻين جي مسئلن ۾ ساٿ ڏيڻ کي پنهنجي فرض سمجهندو هو. سندس قول کي سگهڙن شاعريءَ ۾ هن ريت پيش ڪيو آهي:

اوڍر اوڍي سيڪا، پر اوڍر اوڍ نه ڪاءِ.
نالا ٻيا ڪٿاءِ، جو اوڍر رکيئي مون ماءُ.

هي روايت سندس ڪردار جي عڪاسي ڪري ٿي ته اوڍر پنهنجي اصولن کان پوئتي نه هٽيو.

علاؤالدين جي فوج سان جنگ

قديم روايتن موجب، اوڍر سومرن سان گڏ بيهي علاؤالدين جي لشڪر سان ڏهہ ڏينهن جنگ ڪئي. سندس بهادري ۽ حوصلو ڏسڻ جهڙو هو. آخرڪار يارهين ڏينهن جنگ ۾ سر ڏئي شهيد ٿي ويو. اوڍر جي اها قرباني سومرن لاءِ وڏي سهائتا ۽ تاريخي مثال بڻجي وئي.(Sindhi Adabi Board, 2002)

اوڍر جي شخصيت شاهہ لطيف جي شاعريءَ ۾

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي اوڍر کي پنهنجي بيتن ۾ مهمان نواز، بهادر ۽ سخاوت ڪندڙ سردار طور بيان ڪيو آهي:

ٿُون اُوڍَرُ، ٿُون اوڍ ڪو، تون اَجهو ٿُون آڳُ،
هت پُڻ تنهنجو تَڪيو، مهند پڻ تُنهين ماڳُ،
سي لوڙهيون ڏين ڏين لاڳُ، جي اجهي آيون اَبڙي.

(شاهہ جو گنج، سر بلاول، ص.472)

هي بيت اوڍر جي سخاوت ۽ مهمان نوازيءَ جو عڪس آهي.

نتيجو

ڄام اوڍر سمو سنڌ جي تاريخ جو هڪ اهڙو سردار هو جنهن وفاداريءَ، بهادريءَ ۽ مهمان نوازيءَ جا اعليٰ مثال قائم ڪيا. سومرن سان سندس ساٿ ۽ علاؤالدين جي فوج سان سندس

قرباني سنڌ جي تاريخ ۾ هميشہ يادگار رهندي. سندس ڪردار مان سنڌ جي روايتي مهمان نوازي ۽ وفاداريءَ جي قدرن کي سمجهي سگهجي ٿو.

References:

- Mirza, M. (n.d.). *Shah jo Ganj* (Modern Script). Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Sindhi Adabi Board. (2002). *Soomra ain Samma Dor*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Bhutto, G. N. (1985). *Sindh ji Tareekhi Shakhsiyatun* [Historical Personalities of Sindh]. Karachi: Mehran Academy.

ڄام بابينو: سنڌ جي سياسي مزاحمت جو علمبردار

ڄام بابينو، جنهن کي تاريخي حوالن ۾ ’ڄام ٻانيڙيو‘ ۽ ’ڄام ٻانهن ٻيڙو‘ جي لقبن سان ياد ڪيو ويو آهي، سمن سلطنت جو هڪ اهم حڪمران هو، جنهن پنهنجي دور ۾ دهلي سلطنت جي سياسي ۽ فوجي مداخلت خلاف مزاحمت جو علم بلند ڪيو. سندس دورِ حڪومت نہ رڳو جنگي بهادريءَ سان ڀريل هو، پر حڪمت عملي، سفارتڪاري ۽ وطن سان بي مثال وفاداريءَ جو مظاهرو پڻ هو.

اقتدار جو آغاز

ڄام بابينو ڄام فيروزالدين اُنڙ جو پٽ هو، جيڪو 1353ع ۾ پنهنجي پيءُ جي وفات کان پوءِ سنڌ جي تخت تي ويٺو. سندس چاچو ڄام جوڻو پڻ اقتدار ۾ ڀاڱي ڀائيوار هو، جنهن سان گڏجي هن سمن سلطنت کي مستحڪم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. ان وقت سيوهڻ، بکر ۽ نصرپور تي تغلقن جا نائب مقرر ٿيل هئا، جڏهن تہ سمن جو اثر صرف لاڙ تائين محدود هو.

دهلي سلطنت سان ڇڪتاڻ

دهلي سلطنت جي سلطان فيروز تغلق، همير سومري جي مدد سان سمنن کي ناڪام ڪرڻ ۽ سنڌ تي قبضي جي ڪوشش ڪئي. هن گجرات ۽ ملتان جي نائبن کي همير سومري جي مدد ڪرڻ جو حڪم ڏنو، تہ جيئن سمنن جي اقتدار کي ختم ڪري سگهجي. ڄام بابينو وطن پرست ۽ بهادر حڪمران هو، جيڪو ڌارين جي مداخلت کي ڪنهن بہ صورت ۾ برداشت ڪرڻ لاءِ تيار نہ هو.

جنگي مهمون ۽ مزاحمت

1359ع ۾، جڏهن فيروز تغلق بنگال جي مهم ۾ ناڪام ٿيو ۽ ڇهن مهينن تائين ناگپور جي ٻيلن ۾ ڀٽڪندو رهيو، ڄام بابينو ان موقعي مان فائدو وٺندي ملتان تائين پنهنجون فوجون موڪليون. سيوهڻ ۾ ننڍا حملا ڪري ماڻهن ۾ بغاوت پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، پر عين الملڪ ماهرو، دهلي سلطنت جو نمائندو، ڄامن ۾ اختلاف پيدا ڪرڻ جي سازش ڪئي. 1364ع ۾ عمرڪوٽ پرسان ڄام بابيني ۽ همير سومري وچ ۾ جنگ ٿي، جنهن ۾ روايتن موجب همير سومرو مارجي ويو، جڏهن تہ ڪن روايتن موجب هو ڪڇ طرف ڀڄي ويو.

بحري جنگ ۽ سنڌ جي فتح

صفر 767هہ/ آڪٽوبر 1365ع ۾، فيروز تغلق 80 هزار فوج ۽ 500 بحري ٻيڙين سان سنڌ تي حملو ڪيو. سنڌي فوج زبردست مزاحمت ڪئي، بحري لشڪر تباهہ ڪيو، ۽ دشمن کي گجرات ڀڄڻ تي مجبور ڪيو. ڪڇي ماڻهن پڻ ڌاري فوج

تي حملا ڪري نقصان پهچايو، جنهن سبب دهلي سلطنت کي عبرتناڪ شڪست ملي.

ٺاهه ۽ سياسي حڪمت عملي

770هه/1368ع ۾ ٻيهر حملو ٿيو، جنهن ۾ سنڌي فوج کي نقصان رسيو، پر فتح حاصل ڪئي. دهلي سلطنت مخدوم جهانيان جهان گشت کي وچ ۾ آڻي ڳالهين لاءِ راضي ڪيو. ٺاهه موجب ڄام بابينو ۽ ڄام جوڻو دهليءَ رهندا، جڏهن ته سندن وارث ڄام تماچي ۽ ڄام توڳاچي سنڌ تي حڪمراني ڪندا. سنڌي دهلي سلطنت کي ساليانو خراج ڏيندا، پر سمن جي برتري برقرار رهندي.

ورثو ۽ نتيجو

ڄام بابينو 15 سال سنڌ تي حڪومت ڪئي. سندس دورِ حڪومت سنڌ جي سياسي آزادي، مزاحمت، ۽ حڪمت عمليءَ جو نمونو هو، جنهن سمن سلطنت کي تاريخي حيثيت ڏني. دهلي سلطنت سان ٺاهه باوجود، سمنن جي اقتدار ۽ ثقافتي برتري سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهم باب طور قائم رهي.

ڄام ٻجار خان جوکيو: ڪلهوڙن جي دور جو بهادر سورمو

ڄام ٻجار خان جوکيو ڪلهوڙن جي دؤر جو هڪ اهم بهادر ۽ وفادار سردار هو، جنهن پنهنجي شجاعت، بهادري ۽ حڪمت عملي سان ڪلهوڙن جي رياست کي مستحڪم ڪرڻ ۾ وڏو ڪردار ادا ڪيو. هن راٺو ارجن راءِ کي شڪست ڏئي نہ رڳو نئون علائقو ڪلهوڙن جي قبضي ۾ آندو، پر پنهنجي بهادري سبب ڄام جو لقب پڻ حاصل ڪيو. هي مقالو ڄام ٻجار خان جي شخصيت، سندس فوجي خدمتن، سياسي حيثيت ۽ ڪلهوڙن جي سلطنت ۾ سندس ڪردار جو جائزو پيش ڪري ٿو.

تعارف

سنڌ جي تاريخ ۾ ڪلهوڙن جو دؤر سياسي ۽ فوجي حوالي سان انتهائي اهميت رکي ٿو. ان دؤر ۾ ڪيترائي سورما ۽ بهادر شخصيتون سامهون آيون، جن مان ڄام ٻجار خان جوکيو نمايان حيثيت رکي ٿو. سندس بهادري ۽ حڪمت عمليءَ سان ڪلهوڙن ڪيترائي علائقا فتح ڪيا، ۽ سندس

وفاداري سبب کيس ڪلهوڙن پاران وڏا اختيار بہ عطا ڪيا ويا.

ڄام بجار خان جو پسمنظر

ڄام بجار خان جو تعلق سنڌ جي جوکيا قبيلي سان هو، جيڪو ڪلهوڙن جي وفادار قبيلن مان هڪ هو. ڪلهوڙن جي حڪومتي پاليسين ۾ جوکين جو ڪردار نمايان رهيو آهي. بجار خان پنهنجي بهادريءَ سبب قبيلي ۾ اڳواڻ طور سڃاتو ويندو هو.

فوجي خدمتون ۽ بهادري

جڏهن ڏاريجا ۽ سوري بنديءَ تي راڻو ارجن راءِ حڪمران هو، تڏهن ميان غلام شاهہ ڪلهوڙي ان علائقي کي فتح ڪرڻ جو ارادو ڪيو. ان مهم لاءِ ڄام بجار خان کي مقرر ڪيو ويو. هن پنهنجي قبيلي مان ويهہ بهادر جوان چونڊي، رات جي اونداهيءَ ۾ راڻي ارجن راءِ جي ٻيٺ تي حملو ڪيو. اوچتو حملي ۾ راڻو ارجن راءِ ۽ سندس ساٿي مارجي ويا، جنهن سان اهو علائقو ڪلهوڙن جي قبضي ۾ اچي ويو (لاکو، 1996).

سياسي حيثيت ۽ انعام

هن فتح ڪان پوءِ ڪلهوڙن، بجار خان جي خدمتن جي تعريف ڪندي کيس "جام" جو لقب ڏنو. ان سان گڏ کيس حب نديءَ ڪان گهاري تائين جو علائقو رهائش ۽ انتظام لاءِ عطا ڪيو ويو. وڏيڪ، ڪراچي ۽ ٺٽي جي وچ ۾ ايندڙ واپاري مال تي محصول وٺڻ جو اختيار به کيس ڏنو ويو، جيڪو سياسي ۽ معاشي اعتبار سان تمام وڏو اختيار هو.

ورثو ۽ وفات

جام بجار خان جوکيو 1211ھ/1796ع ڌاري وفات ڪئي. سندس قبيلي جي سرداري اڄ به سندس خاندان وٽ موجود آهي، جيڪو سندس سياسي ۽ سماجي ورثي جي تسلسل جي علامت آهي. سندس بهادري سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ يادگار مثال طور اڄ تائين موجود آهي.

نتيجو

جام بجار خان جوکيو پنهنجي دور جو هڪ بهادر سپاهي ۽ مدبر اڳواڻ هو، جنهن نه رڳو ڪلهوڙن جي حڪومت کي نوان علائقا ڏئي مضبوط ڪيو، پر پنهنجي سياسي ۽ فوجي خدمتن سبب عوامي سطح تي به عزت ماڻي. سندس ڪردار سنڌ جي تاريخ ۾ وفاداري ۽ بهادريءَ جي هڪ روشن مثال طور ياد رکيو وڃي ٿو.

References:

- Bhutto, G. N. (1985). *Sindh ji Tareekhi Shakhsiyatun* [Historical personalities of Sindh]. Karachi: Mehran Academy.
- Lakho, G. M. (1996). *Samma ji Saltanat* [The Samma Dynasty]. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Sindhi Adabi Board. (2002). *Kalhoran jo Dor ja Soorma* [Heroes of the Kalhora period]. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.

ڄام چينو: سنڌ جي هڪ نمايان سياسي شخصيت

ڄام چينو سنڌ جي سياسي ۽ سماجي تاريخ ۾ هڪ نمايان شخصيت طور ڄاتو وڃي ٿو. هو دائود پوٽن ۽ ڪلهوڙن سان لاڳاپيل هو ۽ هن پنهنجي قبائلي سرداريءَ کي تدريجي طور رياست جي حيثيت ڏني. مختلف تاريخي ماخذن ۾ ڄام چيني جي شروعاتي زندگي، سندس سياسي حڪمت عملي، قبائلي اتحاد، ۽ سندس ذاتي اخلاق بابت مختلف روايتون بيان ڪيون ويون آهن. سندس شخصيت بهادري، سخاوت ۽ انصاف پسنديءَ جي حوالي سان نمايان آهي. سندس وفات ساڪرو درياهه جي ڪناري تي ٿي، جتي کيس دفن ڪيو ويو.

تعارف

سنڌ جي تاريخ ۾ ڪلهوڙا دؤر هڪ اهم مقام رکي ٿو، جنهن ۾ مختلف قبيلن ۽ سردارن جي سياسي ڪردار نمايان رهيو. انهن مان ڄام چينو هڪ اهم اڳواڻ هو، جنهن پنهنجي دور ۾ مقامي قبيلن سان اتحاد ۽ تضاد جي ذريعي طاقت حاصل ڪئي (Mahar, 1950). سندس زندگي ۽ ڪارناما مختلف ماخذن

جهڙوڪ *تاريخ سنڌ ڪلهوڙا دور*، *جواهر عباسيہ*، *مرآتہ دولت عباسيہ*، *تاريخ سنڌ* ۽ *تحفتہ الڪرام* ۾ بيان ٿيل آهن.

ڄام چيني جي سياسي ۽ سماجي حيثيت

غلام رسول مهر موجب، ڄام چينو ڪلهوڙن ۽ دائود پوٽن جي خاندان جو پهريون فرد هو، جنهن مقامي سرداريءَ کي رياستي حيثيت ڏني (Mahar, 1950). شيخ محمد اعظم ۽ لالا دولترام جي مطابق، هن کي شهزادي محمد مراد کان سرداريءَ جي سند ۽ منصب مليو (Azam, 1840; Dultram, 1855). ان جي ابتڙ، مرزا قليچ بيگ لکي ٿو تہ هو غزنوي ۽ غوري دور ۾ ملتان پهتو ۽ مقامي حاڪمن سان وابستہ ٿيو (Quliq Beg, 1900).

نئون شهر ۽ قبائلي اتحاد

مير علي شير قانع ٺٽوي *تحفتہ الڪرام* ۾ لکي ٿو تہ ڄام چيني، ڀائرن جي نفاق سبب ڪنيات آيو ۽ اڍيجا قبيلي سان گڏ رهيو (Qani, 1765). هو طاقت ۾ واڌارو ڪندي، واپس اچي سيوهڻ پرسان نئون شهر "جهانگارا باجارا" جو بنياد وڌو، جيڪو اڄ تائين انهيءَ نالي سان مشهور آهي. ڄام چيني آهستي آهستي ڪنيات جي پرڳڻي ۽ ٻين قبيلن تي پنهنجو

اثر وڌايو. ڪڪرالي جو حاڪم ڄام ڏيوو بہ آخرڪار سندس اتحاد ۾ شامل ٿيو.

ذاتي اخلاق ۽ واقعا

تاريخي حوالن ۾ ڄام چيني جي شڪار سان شوق، اتفاقي قتل ۽ ان جي خاندان جي سرپرستيءَ جو ذڪر ملي ٿو (Mahar, 1950).هو مقتول جي پٽن جي سار سنڀال ڪئي ۽ ان جي ڌيءَ سان شادي بہ ڪئي. هڪ ٻي اهم روايت موجب، جڏهن هن راڻي ڏهريءَ جي ڌيءَ کي اغوا ڪيو تہ قبائلي سردارن کيس خط لکي قائل ڪيو تہ پنهنجي خانداني عزت بحال ڪري ڇوڪريءَ کي عزت سان واپس موڪلي. ان عمل سان ڄام چيني جي انصاف ۽ عزت جي روايت نمايان ٿي. پوءِ ڏهري پنهنجي ڌيءَ جو رشتو پاڻ ئي ڄام چيني کي ڏنو.

ڄام چيني جي وفات

مير علي شير قانع ٺٽوي موجب، ڄام چيني خان ساڪرو درياهہ جي ڪناري تي ڪنيات ۾ وفات ڪئي ۽ کيس اتي ئي دفن ڪيو ويو .(Qani, 1765) سندس قبر اڄ بہ تاريخي يادگار طور سڃاتي وڃي ٿي.

نتيجو

جام چيني سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙو سردار هو، جنهن مقامي قبيلن جي اتحاد ۽ سياسي حڪمت عمليءَ ذريعي پنهنجي اقتدار کي مستحڪم ڪيو. سندس شخصيت ۾ بهادري، رحمدلي ۽ عدل نمايان هئا. سندس ڪردار مان معلوم ٿئي ٿو ته ڪلهوڙا دؤر ۾ مقامي سردارن ڪيئن رياست سازيءَ جو بنياد وڌو.

References:

- Azam, S. M. (1840). *Jawahir Abbasiyah*. Delhi: Royal Press.
- Dultram, L. (1855). *Marata Daulat Abbasiyah*. Bombay: Vernacular Press.
- Mahar, G. R. (1950). *Tarikh-e-Sindh: Kalhora Daur*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Qani, A. S. T. (1765). *Tuhfat-ul-Kiram*. Thatta: Manuscript.
- Quliq Beg, M. (1900). *Tarikh-e-Sindh*. Bombay: Nizami Press.

ڄام راهو: سنڌ جي ڏاتار حڪمران جو تاريخي جائزو

ڄام راهو، سمن نسل مان تعلق رکندڙ هڪ ناياب ۽ سخي حڪمران طور سنڌ جي تاريخ ۾ نمايان حيثيت رکي ٿو. سندس حڪمرانيءَ جو دور نہ رڳو سياسي وسعتن سان ڀرپور هو پر سماجي ۽ ثقافتي ترقيءَ ۾ بہ هڪ مثالي دور ثابت ٿيو. سخاوت، مهمان نوازي، ۽ عوامي ڀلائي سندس حڪومت جا بنيادي اصول هئا، جن جي ڪري کيس "ڏاتار" جي لقب سان ياد ڪيو ويو. هي مقالو ڄام راهوءَ جي حڪومتي وسعت، ادبي ۽ صوفيائي حيثيت، ۽ تعميراتي ورثي جو اڪيڊمڪ جائزو پيش ڪري ٿو، جنهن ۾ سندس شخصيت کي هڪ اهڙي حڪمران طور ڏٺو ويو آهي، جيڪو پنهنجي دور ۾ نہ رڳو سياسي طور مضبوط رهيو پر سماجي ۽ ثقافتي لحاظ کان بہ سنڌ جي تاريخ تي گهرو اثر ڇڏي ويو.

حڪومتي وسعت ۽ سياسي بصيرت

ڄام راهو ڏيرڪ پرڳڻي جو والي هو، جنهن پنهنجي حڪومتي علائقي ڪي اتر ۾ ’نارو‘، ڏکڻ ۾ ’ڪڙيو‘ ۽ اولهه ۾ ’بدام‘ تائين وڌايو. سندس حڪومتي وسعت هن جي سياسي حڪمت عملي، انتظامي صلاحيت ۽ بصيرت جو مظاهرو آهي. سندس دور ۾ امن ۽ ترقي تي خاص ڌيان ڏنو ويو، جنهن جو نتيجو اهو نڪتو جو مختلف علائقن مان ماڻهو سندس دربار تي اچڻ لڳا. سندس حڪومت عوامي ڀلائيءَ تي ٻڌل هئي، جيڪا ان دور جي حڪمرانيءَ ۾ هڪ نمايان خصوصيت آهي (Shaikh, 2019).

ادبي ۽ ثقافتي ورثو

ڄام راهوءَ جي شخصيت ۽ سخاوت کي رڳو تاريخدانن نہ پر شاعرن، ڀٽن ۽ صوفي بزرگن بہ ساراهيو آهي. خاص طور تي حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائي پنهنجي ڪلام ۾ ڄام راهوءَ جي سخاوت ۽ مهمان نوازيءَ جو ذڪر ڪيو. ڀٽائيءَ جا بيت ڄام راهوءَ جي شخصيت کي هڪ اهڙي حڪمران طور پيش ڪن ٿا، جيڪو مسافرن ۽ مهمانن لاءِ هميشہ کليل دل ۽ کليل در جو مالڪ هو (Mumtaz, 2021). هي ثقافتي ورثو ڄام راهوءَ کي سنڌ جي ادب ۽ صوفيائي روايتن ۾ امر بڻائي ڇڏيو.

وارث ۽ تعميراتي ورثو

ڄام راهوءَ کان پوءِ سندس پٽ ڄام داسڙو گادي نشين ٿيو. هن پنهنجي حڪمرانيءَ ۾ 'ناري پٽ' ۾ هڪ وڏو قلعو تعمير ڪرايو، جنهن جا ڪنڊر اڄ بہ "شادي پلي اسٽيشن" جي ويجهو موجود آهن. اهي آثار ان وقت جي حڪومتي اثر ۽ فن تعمير جو زنده مثال آهن. انهن کي سنڌ جي تاريخي ورثي ۽ ثقافتي سڃاڻپ جو اهم حصو سمجهيو وڃي ٿو.(Khoso, 2020)

تجزياتي بحث

ڄام راهوءَ جي تاريخي حيثيت کي مختلف زاويائن کان ڏسي سگهجي ٿو.

1. **سياسي زاويہ** :سندس حڪمراني سياسي بصيرت ۽ حڪمت عمليءَ جي عڪاسي ڪري ٿي، جنهن سان نہ رڳو حڪومت مستحڪم ٿي پر عوام ۾ اعتماد پڻ وڌيو.
2. **سماجي ۽ ثقافتي زاويہ** :سخاوت، مهمان نوازي، ۽ عوامي خدمت جا اصول ڄام راهوءَ کي عوامي حڪمران بڻايا.
3. **ادبي ۽ صوفيائي زاويہ** :شاهہ لطيف جهڙا صوفي شاعر سندس شخصيت کي هڪ روحاني ۽ انساني قدردانيءَ واري پهلوءَ سان امر ڪري ويا.
4. **تعميراتي زاويہ** :ڄام داسڙي جي تعمير ڪرايل قلعي ذريعي ڄام راهوءَ جي دور جي فن تعمير جي عڪاسي ٿئي ٿي، جيڪو اڄ بہ هڪ اهم ورثو آهي.

انهن سيني پهلوئن مان ڄام راهوءَ جي شخصيت هڪ مڪمل حڪمران جي حيثيت ۾ ظاهر ٿئي ٿي، جيڪو پنهنجي دور ۾ سياسي استحڪام، سماجي ڀلائي، ۽ ثقافتي توسيع لاءِ ياد رکيو وڃي ٿو.

References

- Khoso, A. (2020). *Sindh ji siyasi tareekh: Saman jo dor.* Hyderabad: Sindh Historical Society.
- Mumtaz, M. (2021). *Shah jo Ganj (Jadeed Suratkhati).* Karachi: Latif Academy.
- Shaikh, N. (2019). *Jam Rahu ain Sindh ji datari riwayat.* Sukkur: Mehran Publishers.

ڄام راول: سنڌ جو هڪ اهم حڪمران ۽ جنگجو ڪردار

ڄام راول سنڌ ۽ ڪڇ جي تاريخ ۾ هڪ اهم حڪمران ۽ جنگجو جي حيثيت رکي ٿو. هن 1535ع ڌاري ڪاٺياواڙ جي ساموندي ڪناري تي حڪمراني ڪئي. سندس دور ۾ سياسي ڇڪتاڻ، گهرو ويڙهاڪيون ۽ مقامي حڪمرانن سان تڪرار نمايان رهيا. ڄام راول پنهنجي حڪمت عملي، فوجي طاقت ۽ سياسي تدبيرن سان ڪڇ ۽ سوراشٽر تي قبضي جا بنياد وڌا. هن 1540ع ۾ ڄام نگر شهر جو بنياد رکيو، جيڪو ايندڙ صديءَ ۾ ڪڇ ۽ سوراشٽر جي تاريخ ۾ اهم مرڪز بڻيو. هي مقالو ڄام راول جي سياسي حڪمت عملين، جنگي مهمن ۽ تاريخي ورثي تي روشني وجهي ٿو.

تعارف

ڄام راول سنڌ ۽ ڪڇ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙو حڪمران هو، جنهن پنهنجي فوجي قابليت ۽ سياسي حڪمت عملي سان مختلف علائقن تي پنهنجي حڪمراني قائم ڪئي. هن جو

نالو خاص طور تي ڪڇ ۽ سوراشٽر جي سياست ۾ نمايان رهيو.(Shaikh, 1990)

تاريخي پسمنظر

ڄام راول، ڄام لاکي جو پٽ هو، جيڪو ڪانياواڙ جي اترئين ساموندي ڪناري تي حڪمران رهيو. روايتن موجب ڄام لاکي پنهنجي دور ۾ پاواڳڙهه ۽ ٻين قلعن جو محاصرو ڪري ڪيترائي ڳوٺ پنهنجي قبضي ۾ آندا، پر ڪيس گهرو دشمنيءَ سبب قتل ڪيو ويو.(Qureshi, 2001)

ڄام راول جي سياسي حڪمت عملي

لاکي جي قتل کان پوءِ، ڄام راول ڪنهن نموني جان بچائي ڪڇ تي قبضو ڪيو. ان وقت ڄام همير جا پٽ ڪنگهار ۽ صاحب جي مغل بادشاهه همايون سان تعلقات وڌائي ڪڇ تي چڙهائي ڪئي، پر ڄام راول پنهنجي چاچي تماچيءَ کي قتل ڪري ترول تي قبضي سان پنهنجي سياسي طاقت کي مضبوط ڪيو.(Asani, 2005)

ڄام نگر جو بنياد

جام راول 1540ع ۾ جام نگر شهر جي بنياد وڌو، جيڪو سنڌس حڪمرانيءَ جو مرڪز بڻيو. هي شهر نه صرف فوجي ۽ سياسي طاقت جو مرڪز هو پر واپار ۽ ثقافتي سرگرمين جو به اهم مرڪز بڻيو.(Ansari, 2010)

سوراشٽر تي حڪمراني

جام راول 1548ع تائين سوراشٽر جو حڪمران رهيو. هن پنهنجي گهرو ويڙهاڪن ۽ مخالفن تي غالب اچي پنهنجي حڪومت کي مضبوط ڪيو. سنڌس حڪمراني ڪڇ ۽ سوراشٽر ۾ هڪ نئين سياسي سرشتي جي شروعات ڪئي (Memon, 2015).

نتيجو

جام راول سنڌ، ڪڇ ۽ سوراشٽر جي تاريخ ۾ هڪ اهڙي شخصيت آهي، جنهن نه صرف فوجي طاقت ذريعي پر سياسي حڪمت عمليءَ سان به پنهنجو نالو امر ڪيو. جام نگر جو بنياد رکڻ سنڌس وڏي ڪارنامي طور ڏٺو وڃي ٿو. سنڌس دور جي سياسي چڪتاڻ ۽ تڪرارن باوجود، هن علائقي جي تاريخ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو.

References:

- Ansari, A. (2010). *History of Gujarat and Kutch*. Karachi: University of Karachi Press.
- Asani, I. (2005). *Sindh and its Rulers*. Hyderabad: Sindh Historical Society.
- Memon, H. (2015). *Political Dynamics of Kutch*. Jamnagar: Regional Studies Institute.
- Qureshi, M. (2001). *Medieval Sindh and Its Heroes*. Lahore: Sang-e-Meel Publications.
- Shaikh, G. (1990). *History of Kathiawar*. Karachi: Sindh University Press.

ڄام صلاح الدين: سنڌ جو وساريل قومي اڳواڻ

ڄام صلاح الدين، سما دور جي هڪ اهم سياسي ۽ فوجي شخصيت هو، جنهن سنڌ جي آزادي ۽ خودمختياريءَ لاءِ پنهنجي حياتي قربان ڪئي. جيتوڻيڪ سندس حڪمت عمليءَ ۾ ڪجھ خاميون هيون، پر سندس بهادري، جدوجهد ۽ شهادت سنڌ جي تاريخ ۾ قومي مزاحمت جو هڪ يادگار مثال آهي. هي مضمون ڄام صلاح الدين جي زندگيءَ، سندس سياسي ڪردار ۽ مورخن جي رويي جو تنقيدي جائزو پيش ڪري ٿو.

تمهيد

سما دور سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙو دور آهي، جنهن ۾ ڄامن جي حڪمراني سياسي استحڪام، معاشي خوشحالي ۽ سماجي سڌارن جو سبب بڻجي (Shaikh, 1953). ڄام صلاح الدين، ڄام سنجر جو پوٽو هو، جيڪو پنهنجي ڏاهپ، حسن ۽ حڪمرانيءَ جي صلاحيت سبب مشهور هو (Qani, 1880). بهرحال، تاريخدانن سندس شخصيت کي گهڻو ڪري نظرانداز

ڪيو آهي. هن مضمون جو مقصد ڄام صلاح الدين جي سياسي ڪردار کي واضح ڪرڻ ۽ سنڌ جي تاريخ ۾ سندس اهميت کي اجاگر ڪرڻ آهي.

تاريخي پسمنظر

ڄام سنجر، ڄام صلاح الدين جو ڏاڏو، سنڌ جي تاريخ جو هڪ ڏاهو ۽ عوام دوست حڪمران هو. هن رشوت کي ختم ڪرڻ لاءِ انتظامي سڌارا ڪيا ۽ سلطان محمود بيگڙي سان سياسي اتحاد قائم ڪيو .(Lari, 1994) سندس حڪومت جو دائرو ملتان تائين ڦهليل هو ۽ سندس دور کي امن ۽ خوشحاليءَ جو دور سڏيو وڃي ٿو.(Burton, 1877)

ڄام نظام الدين ننڍي جي وفات (1508ع) کان پوءِ، ڄام صلاح الدين ۽ ڄام فيروز وچ ۾ ٺٽي جي تخت لاءِ ڇڪتاڻ پيدا ٿي. دولهه دريا خان، جيڪو ڄام ننڍي جو وفادار وزير هو، ڄام فيروز کي تخت تي ويهاريو، جڏهن ته ڄام صلاح الدين کي بيدخل ڪيو ويو.(Shaikh, 1953)

ڄام صلاح الدين جي سياسي جدوجهد

(1)ٺٽي تي پهريون قبضو

گجرات ۾ پناهه وٺڻ کان پوءِ، ڄام صلاح الدين سلطان مظفر جي مدد سان وڏي لشڪر سان ٺٽي تي حملو ڪيو. ڄام فيروز بنا مزاحمت جي ڀڄي ويو ۽ ڄام صلاح الدين عارضي طور ٺٽي تي قابض ٿي ويو. پر دريا خان جي حڪمت عمليءَ سبب ڄام صلاح الدين ٻيهر تخت وڃائي ويٺو.(Lari, 1994)

(2)دريا خان سان ٽڪراءُ

دريا خان ۽ ڄام صلاح الدين وچ ۾ صلح جا امڪان پيدا ٿيا، پر ڄام صلاح الدين جي صلاحڪار حاجيءَ جي مخالفت سبب سخت جنگ ٿي. دريا خان سياسي چالاڪي استعمال ڪندي ڄام صلاح الدين کي ٺٽو ڇڏڻ تي مجبور ڪيو.(Shaikh, 1953)

(3)ارغونن جي خلاف آخري مزاحمت

جڏهن ارغونن سنڌ تي حملو ڪيو ۽ دريا خان شهيد ٿيو، ڄام صلاح الدين ٻيهر سنڌ جي آزاديءَ لاءِ ميدان ۾ لٿو. سوڍن ۽ جاڙيجن جي وڏي لشڪر سان گڏ هن ارغونن خلاف جنگ ڪئي. 1520ع ۾ جهالار جي ميدان ۾ شديد جنگ دوران ڄام صلاح الدين پنهنجي پٽ ۽ ساٿين سان گڏ شهيد ٿي ويو (Qani, 1880).

مورخن جو رويو

تاريخدانن ڄام صلاح الدين کي گهڻو ڪري صرف "تخت جو دعويدار" قرار ڏنو آهي. مولائي شيدائي ته سندس پيءُ جو نالو به واضح نه ڪيو آهي (Shaikh, 1953). ان جي ابتڙ، دريا خان کي قومي هيرو ۽ وفاداريءَ جي علامت طور پيش ڪيو ويو. هيءَ روش تاريخي غيرجانبداريءَ بدران شخصيتن کي يڪطرفي انداز ۾ پيش ڪرڻ جي مثال آهي.

تجزيو

ڄام صلاح الدين جي شخصيت کي ٻن پاسن کان ڏسڻ ضروري آهي:

سياسي نااهلي ۽ حڪمت عمليءَ جون خاميون —سندس فيصلن ۾ صلاحڪارن جي نااهليءَ جو وڏو ڪردار هو، جنهن کيس بار بار شڪست ڏيارائي.

قومي قرباني ۽ بهادري —جيتوڻيڪ هو سياسي طور ڪامياب نه ٿي سگهيو، پر پنهنجي زندگيءَ جي آخري وقت تائين سنڌ جي آزاديءَ لاءِ وڙهندو رهيو ۽ شهيد ٿيو.

هن مان ظاهر ٿئي ٿو ته ڄام صلاح الدين کي تاريخ ۾ صرف هڪ "تخت جو دعويدار" نه، پر هڪ قومي مجاهد ۽ محب وطن اڳواڻ طور به ڏسڻ گهرجي.

نتيجو

جام صلاح الدين سنڌ جي انهن بهادر حڪمرانن مان هڪ هو، جنهن کي مورخن ڪافي حد تائين وساري ڇڏيو آهي. سندس جدوجهد، ٺٽي تي قبضو، دريا خان سان ٽڪراءُ ۽ ارغونن خلاف شهادت سنڌ جي تاريخ جو اهم باب آهي. سندس شخصيت کي قومي هيرو طور پيش ڪرڻ لازمي آهي ته جيئن سنڌ جي تاريخي ورثي ۾ انصاف ٿي سگهي.

References :

- Burton, R. F. (1877). Sindh and the Races that Inhabit the Valley of the Indus. London: W. H. Allen & Co.
- Lari, Y. (1994). The Jewel of Sindh: Tharparkar. Karachi: Heritage Foundation.
- Qani, M. (1880). History of Sindh. Bombay: Sindhi Printing Press.
- Shaikh, M. (1953). Tarikh-e-Sindh. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.

ڄام ڪنگهار: گوريلا جنگ جو ماهر

سنڌ جي تاريخ هميشہ کان ئي آزاديءَ جي جدوجهدن ۽ سياسي مزاحمتن سان ڀرپور رهي آهي. ارغونن جي دور ۾، جڏهن مرزا شاهہ حسن سنڌ تي پنهنجي قبضي کي مضبوط ڪرڻ لاءِ مقامي حڪمرانن کي شڪست ڏني، تڏهن بہ سنڌي قوم خاموش نہ ويٺي. ڄام فيروز جي شڪست کان پوءِ جي دور ۾ ڄام ڪنگهار سنڌ جي مزاحمتي تاريخ ۾ هڪ اهم ڪردار بڻجي سامهون آيو. سندس خط، جنگ لاءِ للڪار ۽ پوءِ گوريلا جنگي حڪمت عملي سنڌ جي آزاديءَ جي تحريڪ کي هڪ نئين رخ ڏنو.(Burton, 1877; Shaikh, 2008)

ڄام ڪنگهار جو خط ۽ اخلاقي روايتون

ڄام ڪنگهار پنهنجي ڀاءُ امر امراڻيءَ جي شهادت کان پوءِ مرزا شاهہ حسن کي خط لکي جنگ لاءِ للڪاريو. خط ۾ صرف انتقام يا طاقت جو اظهار ڪونہ هو، پر ان ۾ اخلاقي اصول، بهادري ۽ وطن جي آزاديءَ جو جذبو نمايان هو. ڄام ڪنگهار لکي ٿو:

"سنڌ جي غاصب مرزا شاهه حسن ڏانهن! جيئن ته تو منهنجي پيءُ امر کي شهيد ڪيو آهي. اُن جي خون جو بدلو وٺڻ لاءِ ماڻهو منهنجي چوڌاري گڏ ٿيا آهن. پر جيئن ته تون ملتان ويل هئين، اُن ڪري مون اخلاقي طرح تنهنجي غير حاضريءَ ۾ تنهنجي اهل عيال تي حملو نه ڪيو. هاڻي جيئن تون موٽي آيو آهين، اُن صورت ۾ يا ته اسان سان صلح ڪري سنڌ جو علائقو اسان جي حوالي ڪري، ڪيڏانهن هليو وڃ يا جنگ لاءِ تيار ٿيءُ"!

اهو بيان ڏيکاري ٿو ته سنڌي حڪمرانن وٽ سياسي اخلاقيات جي روايت موجود هئي. جيتوڻيڪ دشمن کي للڪارڻ لاءِ لشڪر گڏ ڪيو ويو هو، پر غير حاضريءَ ۾ سندس اهلِ عيال تي حملو نه ڪرڻ، هڪ بلند اخلاقي اصول کي ظاهر ڪري ٿو (Soomro, 1999).

مرزا شاهه حسن جو جواب ۽ ڪليل جنگ

مرزا شاهه حسن پنهنجي جواب ۾ واضح ڪيو ته هو جنگ کان سواءِ ٻيو ڪو رستو نه ٿو ڏسي. سندس لفظ هئا:

"اسان جنگ کان سواءِ ٻيو ڪو رستو چاهُون ئي ڪين. امر امراڻيءَ جي رَت سان اسان جنهن ميدان کي رنگين ڪيو هو، سو ميدان اجا وڌيڪ رت جو مطالبو ڪري رهيو آهي".

ان کان پوءِ ٻنهي ڌرين جون فوجون سنڌ ۽ ڪڇ جي سرحد تي آمهون سامهون ٿيون. سخت مقابلي کان پوءِ ٻہ سنڌي لشڪر کي شڪست ملي ۽ ارغونن وڏي پيماني تي قتل عام، لٽ مار ۽ زيادتيون ڪيون.(Qureshi, 1992)

شڪست کان پوءِ جي حڪمت عملي: گوريلا جنگ

جنگ ۾ شڪست کان پوءِ سنڌي سپاهين ۽ عوام لاءِ اها ڳالهہ واضح ٿي وئي تہ سامهون سامهون جي کليل صف بنديءَ واري جنگ ۾ ارغونن جي طاقت کي شڪست ڏيڻ ڏکيو آهي . تنهن ڪري جنگ جي هڪ نئين حڪمت عملي اختيار ڪئي ويئي، جيڪا اڄ جي دور ۾ گوريلا جنگ (Guerrilla Warfare) جي نالي سان سڃاتي وڃي ٿي.

سنڌي مجاهدن ڪڇ ۽ سرحدي علائقن ۾ مورچا قائم ڪيا.

هو کليل ميدان بدران اوچتا حملا ڪندا، دشمن جي لشڪر کي نقصان پهچائي واپس ٿي ويندا.

جنگي سامان، مال مويشي ۽ رسد جا قافلا بار بار حملي جو نشانو بڻايا ويندا هئا.

جبلن، ريگستانن ۽ رڻ پٽن کي قدرتي آڙ طور استعمال ڪيو ويندو هو.(Shaikh, 2008)

اهو جنگي طريقو صرف ارغونن خلاف نہ رهيو، پر پوءِ مغلن جي خلاف بہ جاري رهيو. بعد ۾ نادر شاهہ ۽ احمد شاهہ ابدالي جي حملن وقت بہ سنڌي عوام، جڏهن سرڪاري فوجون شڪست کائي ويون، تڏهن ڇڙو ڇڙ جنگ ذريعي مزاحمت ڪئي.(Burton, 1877)

ڄام ڪنگهار جو سياسي ڪردار

شڪست باوجود ڄام ڪنگهار پنهنجي سياسي حڪمت عملي جاري رکي. هن مرزا باقيءَ کي پناهہ ڏني ۽ پنهنجي ڌيءَ جاڙيجيءَ سان شادي ڪرائي، جيڪا سياسي اتحاد جي هڪ صورت هئي. ان مان ظاهر ٿئي ٿو تہ ڄام ڪنگهار رڳو جنگي اڳواڻ نہ، پر هڪ حڪمت عملي رکندڙ سياستدان بہ هو. مرزا باقي جي ذريعي ارغونن جي طاقت کي ڪمزور ڪرڻ ۾ ڄام ڪنگهار ۽ سندس ڌيءَ جو اهم ڪردار رهيو.(Qureshi, 1992)

نتيجو

ڄام ڪنگهار جي خط ۽ گوريلا حڪمت عملي سنڌ جي آزاديءَ جي تاريخ ۾ اهم جڳهہ رکن ٿا. سندس اخلاقي اصول، بهادري، ۽ نئين جنگي حڪمت عملي اختيار ڪرڻ، سنڌي قوم جي سياسي شعور ۽ آزاديءَ جي تڙپ جو ثبوت آهن.

جيتوڻيڪ کليل جنگ ۾ شڪست ملي، پر گوريلا جنگ جي روايت سنڌ ۾ طويل عرصي تائين جاري رهي ۽ سنڌي عوام لاءِ مزاحمت جو علامتي ماڊل بڻجي وئي.

References:

- Burton, R. F. (1877). Sindh and the Races That Inhabit the Valley of the Indus. London: W. H. Allen.
- Qureshi, I. H. (1992). The Muslim Community of the Indo-Pakistan Subcontinent (610-1947). Karachi: University of Karachi.
- Shaikh, A. (2008). History of Sindh. Karachi: Sindh University Press.
- Soomro, A. (1999). Sindh Ji Azadiyati Tehreek. Hyderabad.

ڄام ڪارائڙو: سنڌ ۽ ڪڇ جو باغي ڪردار

هي آرٽيڪل ڄام ڪارائڙو (ڄام ڪارايل ولد ڄام پينگهر سمو) جي زندگي، شخصيت ۽ تاريخي ڪردار جو تفصيلي جائزو پيش ڪري ٿو. ڄام ڪارائڙو ڪڇ جي ابڙاسي گهراڻي سان تعلق رکندو هو. ننڍپڻ کان ئي حساس ۽ غريبن سان همدردي رکڻ ڪري هن پنهنجي دور جي راڄائن ۽ اميرن جي استحصالي نظام خلاف بغاوت ڪئي. هو مالدارن کان مال ڦري غريبن ۾ ورهائيندو هو، جنهن سبب کيس "سرهو چور" سڏيو ويندو هو. سندس زندگيءَ ۾ بهادري، سخاوت ۽ عوام دوستي جا ڪيترائي واقعا ملن ٿا. آخرڪار هڪ سازش ذريعي کيس قتل ڪيو ويو. سندس قرباني ۽ ڪردار سنڌي سماج ۾ عوامي انصاف، بغاوت ۽ مزاحمتي شعور جي علامت طور ياد ڪيو وڃي ٿو.

سنڌ ۽ ڪڇ جي تاريخ اهڙن ڪردارن سان ڀري پئي آهي، جيڪي غريبن جي حقن لاءِ اميرن ۽ راڄائن جي ظلم خلاف مزاحمت ڪندا رهيا. ڄام ڪارائڙو انهن مان هڪ نمايان نالو آهي. سندس ڪردار رڳو لوڪ ڪهاڻين ۾ نه، پر تاريخي حقيقتن ۾ پڻ ملي ٿو.

ڄام ڪارائڙو جو پسمنظر

ڄام ڪارائڙو جو اصل نالو ڄام ڪارايل ولد ڄام پينگهر سمو هو. هو ڪڇ جي ابڙاسي گهراڻي سان تعلق رکندو هو. سندس والد ڪڇ جي رياست جو سردار هو. ننڍپڻ ۾ ئي سندس اندر حساسيت، همدردي ۽ عوامي محبت جون خوبيون موجود هيون. ان وقت جا راجا ۽ شاهوڪار غريبن سان ظلم ڪندا هئا، جن خلاف ڪارائڙو اٿي بيٺو.

سماجي بغاوت ۽ عوام دوستي

ڪارائڙو اميرن کان مال ڦري غريبن ۾ ورهائيندو هو. هو ڪنهن به گهر ۾ ڦُر ڪرڻ کان اڳ اطلاع ڏيندو هو ته فلاڻي ڏينهن ايندس. باوجود سخت پهري جي هو ڪامياب ٿي مال ڪٽي ويندو هو. سندس عادت هئي ته گهرن ۾ ڏياڻين کي پوتيون ڏئي عزت افزائي ڪندو هو. عورتن کان زيور يا ڏاج جو سامان ڪڏهن به نه ڪسيو. ان ڪري ماڻهو کيس "سرهو چور" سڏيندا هئا.

ڪپوري سان شادي ۽ سنڌ ڏانهن لڏپلاڻ

ڪڇ ۾ هڪ امير "سارو سنگهار" سان سندس واسطو ٿيو، جنهن پنهنجي ڌيءَ ڪپوري سان سندس شادي ڪرائي. ان کان

پوءِ هو سنڌ جي ناري (عمرڪوٽ ضلعي) ۾ اچي رهيو. پر ڪڇ جي راجائن اهو پروپيگنڊو ڪيو تہ ڪارائڙو خوف سبب وطن ڇڏي ويو آهي.

شهادت ۽ تاريخي ورثو

ڪارائڙو جڏهن اهو ٻڌو تہ سندس بزدليءَ جي ڳالهہ هلي رهي آهي، تڏهن پاڻ راجا کي اطلاع ڏنو تہ اڄ رات تنهنجي محلات مان مال ڦريندس. راجا سازش ڪئي ۽ محل جي چوڌاري ڪاهيون ڪوٽي باهہ لڳائي ڇڏي. ڪارائڙو ساهہ منجهڻ سبب ڪاهيءَ ۾ ڪري پيو ۽ مارجي ويو. سندس سِرُ ڪٽي سندس سهري ڏانهن موڪليو ويو. سندس زال ڪپوريءَ جو روڄ سنڌي لوڪ ادب ۾ زنده آهي.

شاهہ عبداللطيف ڀٽائي سندس ڪردار کي ياد ڪندي پنهنجي بيتن ۾ چيو آهي:

ڪارايَلَ جِي ڪوڏَ، مون ڪينجهَرُ سَڀ نِهاريو،
وَري واهِيري نہ وَرِيا، لَلا لاڪيٽيءَ لوڏَ،
هِنئين جِنيِن هوڏَ، سي هَنجڙا سَڀُ هَلي وِيا.
(شاهہ جو رسالو، سر ڪارايل، الف-ب وار، ص. 472)

نتيجو

ڄام ڪارائڙو جو ڪردار سنڌي سماج ۾ عوام دوست بغاوت ۽ سماجي انصاف جي علامت طور اهم حيثيت رکي ٿو. هو هڪ اهڙو "سرهو چور" هو، جنهن اميرن ۽ راجائن خلاف نه رڳو بغاوت ڪئي، پر غريب عوام لاءِ قرباني به ڏني. سندس ڪردار سنڌي تاريخ ۽ ادب ۾ اڄ به زنده آهي.

References:

- Soomro, M. A. (Ed.). (2009). *Shah jo Risalo: Sur Karayal (Alif-Bay War)*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Lakho, G. M. (1999). *Samma ji Saltanat* [The Samma Dynasty]. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Khoso, A. A. (1984). *Sindh ji Tareekhi Shakhsiyatoon* [Historical Personalities of Sindh]. Karachi: Roshni Publications.

ڄام نظام الدين سمو (ڄام نندو): سنڌ جو آخري سمو حاڪم

هي مقالو ڄام نظام الدين سمو، جنهن کي سنڌ جا ماڻهو محبت مان 'ڄام نندو' سڏيندا هئا، جي زندگي، حڪمراني ۽ سنڌ تي سندس سياسي، سماجي ۽ علمي اثرن جو جائزو پيش ڪري ٿو. ڄام نندو جي حڪمراني (866ھ/1461ع — 914ھ/1508ع) اڌ صديءَ کان وڌيڪ عرصي تي محيط هئي، جنهن ۾ سنڌ سياسي استحڪام، سماجي امن ۽ علمي سرپرستيءَ ۾ پنهنجي عروج تي پهتي. سندس دور ۾ صوفيانہ ۽ مذهبي رجحانات کي فروغ مليو، غير مسلم رعيت سان رواداري قائم رهي ۽ علم و ادب لاءِ موافق ماحول پيدا ٿيو. مقالي ۾ ان ڳالھ تي بہ روشني وڌي وئي آهي تہ ڪيئن ڄام نندو جهڙي مردم شناس حڪمران پنهنجي رعيت جي هر طبقي لاءِ انصاف ۽ ڀلائيءَ جو ذريعو بڻيو.

تعارف

ڄام نظام الدين سمو، عرف ڄام نندو، سنڌ جي سمن سلطنت جو آخري وڏو حڪمران هو. هن نہ رڳو سياسي طاقت سان حڪمراني ڪئي، پر پنهنجي شخصيت جي نيڪي، زهد ۽ تقويٰ سان ماڻهن جي دلين تي بہ راڄ ڪيو .(Maqbul, 2005)

سندس دور کي سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ سنهري دور طور ڏٺو وڃي ٿو، جنهن ۾ نه رڳو معاشي خوشحالي هئي، پر ديني ۽ دنيوي علمن کي به غير معمولي ترقي حاصل ٿي.

ڄام نندي جي شخصيت ۽ حڪمراني

ڄام نندو نيڪ، متقي ۽ منتظم حڪمران هو. سندس دور ۾ ملڪ اندر امن امان، خوشحالي ۽ اخلاقي بلندي ڏسڻ ۾ آئي (Shaikh, 2010). 'ماثر رحيمي' جي مصنف موجب: "درميان سلاطين سنده چہ کہ درميان سلاطين هندوستان بفضيلت و حالت او نبوده (Qureshi, 1999, p. 112)." اهو بيان ڄام نندي جي اعليٰ حيثيت جو وڏو اعتراف آهي.

علمي ۽ ادبي سرپرستي

ڄام نندي جي دور ۾ ٺٽي کي علمي ۽ روحاني سرگرمين جو مرڪز بڻايو ويو. ڪيترائي عالم، شاعر ۽ صوفي سنڌ ۾ اچي آباد ٿيا. علامه جلال الدين دوانيءَ جا شاگرد مير شمس ۽ مير معين به ٺٽي ۾ اچي رهيا ۽ علمي خدمتون انجام ڏنيون (Memon, 2002). "تحفة الڪرام" ۽ "مڪلي نامه" جهڙن ماخذن مان معلوم ٿئي ٿو ته سنڌ جي ديني ۽ دنيوي علمن ۾ هڪ نئون باب کوليو ويو.(Burton, 1877)

مذهبي رواداري ۽ رعيت پروري

جام نندو صرف مسلمان رعيت لاءِ نه، پر هندو برادرين لاءِ به امن ۽ خوشحاليءَ جا دروازا کوليا. ڪيترائي هندو امير ۽ وزير حڪومت ۾ اهم عهدن تي فائز هئا .(Lakho, 1982) سندس دور ۾ مذهبي يا فرقيوارانا جهيڙا موجود نه هئا. اهو ئي سبب آهي جو رعيت پاڻ کي نهايت محفوظ ۽ آسوده حال محسوس ڪندي هئي.

مردم شناسي ۽ اداري سازي

جام نندي پنهنجي زماني ۾ وڏو مردم شناس حڪمران ثابت ٿيو. هن دولهه دريا خان جهڙي نوجوان کي معمولي حيثيت مان ڪڍي، وزيراعظم ۽ سپه سالار تائين پهچايو .(Ansari, 1975) ساڳئي ريت سندس وزير دلشاد خان به بکر ۾ اصلاحي قدم کڻي شهرت ماڻي. اهڙي حڪمت عمليءَ سان جام نندي حڪومت جي ادارن کي مضبوط ڪيو.

علائقائي ۽ بين الاقوامي لاڳاپا

جام نندي جي دور ۾ سنڌ جا پاڙيسري علائقا به ناميارن حڪمرانن جي هٿ هيٺ هئا، جيئن بهلول لودهي، سلطان

محمود بيگڙو ۽ شاهہ حسين بايقرا .(Maqbul, 2005) اهڙي همعصريءَ سبب سنڌ جي سياست ۽ تمدن جو معيار بہ بلند ٿيو.

وفات ۽ ورثو

ڄام نظام الدين سمو 1508ع ۾ وفات ڪئي. سندس وفات کان پوءِ سندس پٽن ۾ طاقت جي جدوجهد سبب سمن جي حڪمراني ڪمزور ٿي ۽ نيٺ 1520ع ۾ ارغونن سنڌ تي قبضو ڪيو .(Shaikh, 2010) ڄام نندي جو مقبرو مڪلي ۾ تعميراتي فن جو شاهڪار آهي، جنهن جي واکاڻ مڪلي نامہ ۾ بہ ڪئي وئي آهي.(Burton, 1877)

ڄام نظام الدين سمو (ڄام نندو) سنڌ جي تاريخ جو اهڙو حاڪم هو، جنهن پنهنجي حڪمرانيءَ کي خدمت، علمي سرپرستي ۽ رعيت جي ڀلائيءَ جو ذريعو بڻايو. سندس دور ۾ مذهبي رواداري، علمي ترقي ۽ سياسي استحڪام سنڌ کي هڪ مثالي معاشري ۾ تبديل ڪري ڇڏيو.

References:

- Ansari, M. (1975). *History of Sindh under Samma Dynasty*. Karachi: Sindh University Press.

- Burton, R. (1877). *History of Sindh*. London: Oxford University Press.
- Lakho, G. M. (1982). *Samon ji Saltanat*. Hyderabad: Sindhica Academy.
- Maqbul, H. (2005). *Sindh ji Tareekh*. Karachi: Mehran Publishers.
- Memon, A. (2002). *Scholarly Traditions in Sindh*. Hyderabad: Sindh University.
- Qureshi, I. H. (1999). *The Muslim Community of the Indo-Pakistan Subcontinent*. Lahore: People's Publishing House.
- Shaikh, A. (2010). *Sindh: Society, Culture and Politics*. Jamshoro: Institute of Sindhology.

ڄام هيبت خان: سنڌ جي آزاديءَ لاءِ هڪ بهادر اڳواڻ

ڄام هيبت خان سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙو بهادر اڳواڻ هو، جنهن سنڌ جي آزاديءَ جي لاءِ پنهنجي جان قربان ڪئي. ٽلٽيءَ جي جنگ آزادي (1520ع) ڪان پوءِ سنڌي ٻيهر آزاديءَ لاءِ ميدان ۾ لٿا ۽ ارغونن جي لشڪر سان جهالار جي ميدان ۾ مهاڏو اٽڪايو. هن جنگ ۾ سنڌي لشڪر جي اڳئين حصي جي اڳواڻي ڄام هيبت خان ڪئي.(Khan, 1992)

شجري ۽ خانداني پسمنظر

ڄام هيبت خان، ڄام صلاح الدين جو پٽ، سلطان مظفر گجراتيءَ جو ناٺي ۽ ڄام سنجر جو پڙپوٽو هو. سنڌ جي سمن ۽ گجرات جي مظفريہ حاڪمن ۾ سڱاوتي رشتا هئا. سما چندرونشي راجپوت هئا جڏهن تہ مظفريہ سورج ونشي راجپوت هئا، جيڪي پوءِ اسلام قبول ڪري مسلمان ٿيا (Shaikh, 2001).

سڱاوتي ۽ سياسي لاڳاپا

پھريون سما حاڪم ڄام جوڻو هو، جنهن مظفريہ بادشاهن سان ويجهڙا لاڳاپا قائم ڪيا. ڄام جوڻي جي ڌيءَ جو شادي گجرات جي بادشاهہ محمد شاهہ سان ٿي، جنهن مان محمود بيگڙو پيدا

ٺيو. محمود بيگڙو پنهنجي والده جي ياد ۾ ننگر پارڪر ۾ مسجد ٺهرائي، جا اڄ بہ موجود آهي .(Burton, 1877) اهڙيءَ سڳاوتي سبب گجرات ۽ سنڌ جي حاڪمن ۾ ويجها لاڳاپا پيدا ٿيا.

جنگ جهالار (1520ع)

جنگ جهالار جو محرڪ ڄام صلاح الدين جي پيٽ هئي، جيڪا گجرات جي شاهي خاندان ۾ پرڻيل هئي. ڄام هيبت خان پاڻ گجرات جي شاهي خاندان سان لاڳاپيل هو. هن جي بهادري ۽ حب الوطني سنڌ جي تاريخ ۾ امر آهي. جنگ جهالار ۾ جڏهن لشڪر جي صِفن جي ترتيب ٿي، تہ کيس مقدمة الجيش (مهاڙي دستي) جو اڳواڻ مقرر ڪيو ويو. هن بهادريءَ سان وڙهندي سر ڏئي سرهو ڪيو.(Ansari, 1983)

نتيجو

ڄام هيبت خان سنڌ جي بهادري، حب الوطني ۽ آزاديءَ جي تحريڪ جو هڪ وڏو علامتي نالو آهي. سندس قرباني نہ صرف سنڌ جي قومي شعور کي زنده رکيو، پر سنڌي ماڻهن ۾ آزاديءَ لاءِ جدوجهد جو جذبو بہ پيدا ڪيو.

References :

- Ansari, A. (1983). *History of Sindh Resistance*. Karachi: Sindh Historical Society.
- Burton, R. (1877). *Sindh and the Races that Inhabit the Valley of the Indus*. London: Oxford University Press.
- Khan, H. (1992). *The Arghuns and Tarkhans in Sindh*. Hyderabad: Sindh University Press.
- Shaikh, A. (2001). *Sammas and Their Relations with Gujarat*. Jamshoro: Institute of Sindhology.

چاڻڪيہ: سنڌو ماٿري جو مهان فڪر

تعارف

چاڻڪيہ، جنهن کي ڪوٽيلا يا وشنو گپت جي نالن سان پڻ سڃاتو وڃي ٿو، قديم سنڌو ماٿري جي سياست، معاشيات ۽ حڪمرانيءَ جي فڪر جو مهان مفڪر هو. سندس لکيل ڪتاب *ارٿ شاستر* نہ رڳو موريا سلطنت جي بنياد وجھڻ ۾ مددگار ثابت ٿيو، پر اڄ جي دور جي سياسي حڪمت عمليءَ لاءِ بہ هڪ اهم دستاويز آهي.(Sharma, 2004)

تاريخي پس منظر

چاڻڪيہ جو جنم 375 ق.م ۾ ٿيو. هو قديم سنڌ جي ٽئڪسيلا يونيورسٽيءَ ۾ سياسيات جو استاد رهيو ۽ چندرگپت موريا جو صلاحڪار مقرر ٿيو. سندس سياسي بصيرت ۽ حڪمرانيءَ جا اصول موريا سلطنت جي استحڪام جو بنياد بڻيا.(Thapar, 2013)

ارٿ شاستر: فڪر ۽ فلسفو

ارٿ شاستر ۾ چاڻڪيہ سياست، معاشيات، قانون، جنگي حڪمت عملي، ۽ اخلاقيات تي تفصيلي بحث ڪيو آهي. هن جي فڪر جا چار بنيادي اصول آهن:

1. هڪجهڙائيءَ تي ورتاءُ
2. اتساهہ ڏيڻ
3. سزا يا ويڙهہ
4. پوکي(Sen, 1999)

چاڻڪيہ جي نظر ۾ حڪمران کي نہ رڳو سياسي طور تي مضبوط هجڻ گهرجي، پر اخلاقي طور بہ اعليٰ هجڻ لازمي آهي. هن جي فڪر ۾ "دهرم "۽ "نيتي "جو توازن اهم حيثيت رکي ٿو.(Boesche, 2003)

چاڻڪيہ ۽ ميڪاولي: تقابلي جائزو

چاڻڪيہ کي اڪثر ميڪاوليءَ سان ڀيٽيو ويجي ٿو، پر چاڻڪيہ ميڪاولي کان لڳ ڀڳ 2100 سال اڳ پيدا ٿيو. جتي ميڪاولي طاقت جي استعمال تي زور ڏئي ٿو، اتي چاڻڪيہ حڪمت، اخلاقيات ۽ رياستي مفاد جي توازن کي ترجيح ڏئي ٿو.(Boesche, 2003)

جديد دور ۾ چاڻڪيہ جي اهميت

چاڻڪيہ جي فڪر کي اڄ جي سياسي ۽ اقتصادي نظام سان جوڙڻ ممڪن آهي. سندس اصول اڄ جي حڪمراني، سفارتڪاري ۽ انتظامي نظام لاءِ بہ لاڳو ٿي سگهن ٿا .

جهڙا ڪتاب *Chanakya on Management* هن جي فڪر کي جديد انتظامي اصولن سان جوڙي پيش ڪن ٿا.(Rao, 2001)

نتيجو

چاڻڪيه جو سياسي فڪر نه رڳو قديم دور جي حڪمرانيءَ لاءِ اهم هو، پر اڄ جي دور ۾ به سندس اصولن مان سکڻ لاءِ گھڻو ڪجهه موجود آهي. سندس فڪر ۾ حڪمت، اخلاقيات، ۽ رياستي مفاد جو توازن هڪ مثالي نمونو پيش ڪري ٿو.

References :

- Boesche, R. (2003). *The First Great Political Realist: Kautilya and His Arthashastra*. Lexington Books.
- Rao, R. (2001). *Chanakya on Management*. Jaico Publishing House.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford University Press.
- Sharma, R. (2004). *Kautilya: The Arthashastra*. Penguin Books India.
- Thapar, R. (2013). *The Past Before Us: Historical Traditions of Early North India*. Harvard University Press.

چنو آمراڻي: هڪ تاريخي ۽ صوفيائي جائزو

هي مضمون سنڌ جي هڪ مشهور صوفي بزرگ، چنو آمراڻي، بابت تاريخي ۽ صوفيائي ماخذن جو تنقيدي جائزو پيش ڪري ٿو. چنو آمراڻي جي حياتيءَ بابت مختلف روايتون، جيڪي صوفيانہ داستانن، عوامي ڪهاڻين، ۽ درگاهي روايتن ۾ ملن ٿيون، تاريخي لحاظ کان گهڻو ڪري تضادن سان ڀريل آهن. هي مقالو ان تضاد کي **تاريخي ماخذن، صوفيائي روايتن، سياسي دورن، ۽ تعميراتي نشانين** جي حوالي سان پرکڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. تحقيقي نتيجن مان ظاهر ٿئي ٿو تہ چنو آمراڻي جي اصل سڃاڻپ ۽ تاريخي جڳھ اڃا تائين محققن لاءِ هڪ بحث جو موضوع آهي.

تعارف

سنڌ جي روحاني ۽ تمدني تاريخ ۾ ڪيترائي صوفي بزرگ ۽ درويش عوامي عقيدت جو مرڪز رهيا آهن (Ansari, 1992). انهن مان چنو آمراڻي هڪ اهم نالو آهي، جنهن بابت مختلف روايتون موجود آهن. ڪڏهن ڪيس **راءِ گهراڻي جو امير** ڄاڻايو

ويو آهي، تہ ڪڏهن ڪيس **سومرا قبيلي جي ٿهيم خاندان** سان واسطو رکندڙ چيو ويو آهي.(Buriro, *Sewhan Sadiyun Khaan*)

هي تحقيقي جائزو هيٺين سوالن جي روشني ۾ تيار ڪيو ويو آهي:

1. چنو آمراڻي جي اصل سڃاڻپ ڪهڙي هئي؟
2. سندس زندگي ۽ وفات ڪهڙي تاريخي دؤر سان لاڳاپيل آهي؟
3. عوامي روايتن ۾ بيان ٿيل قصا ڪيترا تاريخي لحاظ کان قابلِ اعتماد آهن؟
4. سندس مقبري ۽ تعميراتي نشانين مان ڪهڙا نتيجا ڪڍي سگهجن ٿا؟

چنو آمراڻي جي اصل ۽ سڃاڻپ

- **راءِ گهراڻي سان نسبت**: ڪجھ مورخن جي مطابق چنو آمراڻي راءِ گهراڻي (450ع–642ع) جو امير هو، جنهن جي حڪومت سساني سلطنت ڪان پوءِ سنڌ ۾ قائم رهي.(Al-Baladhuri, *Futuh al-Buldan*)
- **سومرا قبيلي سان تعلق**: ٻئي طرف، ڪجھ ماخذ ٻڌائين ٿا تہ هو سومرا قبيلي جي ٿهيم خاندان سان تعلق رکندو هو .(Shaikh, 1978) سندس نالي ۾ موجود نسبت "آمراڻي" سندس والده "آمره" ڏانهن منسوب ڪئي ويندي آهي.

هي تضاد ظاهر ڪري ٿو ته سندس اصل بابت ڪو به قطعي نتيجو نٿو ڪڍي سگهجي.

عباسي دؤر سان تعلق ۽ تاريخي تضاد

ڪجهه روايتن مطابق چٽو آمراڻي عباسي دؤر (750ع کان پوءِ) ۾ موجود هو ۽ حج لاءِ عربستان به ويو .(Channa, 2005) جيڪڏهن هي روايت درست آهي، ته پوءِ سندس راءِ گهراڻي سان تعلق ممڪن نه ٿو رهي، ڇو ته راءِ گهراڻو 642ع تائين ختم ٿي چڪو هو.

ٻين روايتن ۾ سندس وفات چوٿين صدي هجري (10هين–11هين صدي عيسوي) ۾ ڄاڻايل آهي، جيڪو ڪيس عباسي دؤر سان وڌيڪ لاڳاپيل ڪري ٿو.

عوامي روايتن جو تجزيو: راجا دلوراءِ وارو قصو

عوامي داستانن ۾ مشهور آهي ته راجا دلوراءِ سندس گهر واريءَ تي نظر وڌي، جنهن تي چٽو آمراڻي بد دعا ڏني ۽ شهر زلزلي ۾ تباهه ٿي ويو.(Buriro, *Sewhan Sadiyun Khaan*)

تنقيدي جائزي مان معلوم ٿئي ٿو ته:

- عباسي دؤر ۾ سنڌ ۾ مسلمان گورنر حڪمران هئا، تنهن ڪري ڪنهن هندو راجا جو ايترو اثر رسوخ ممڪن نہ هو.(Bhatti, 1990)
- اهڙي قصي جو مقصد غالباً صوفي بزرگ جي روحاني عظمت کي اجاگر ڪرڻ هو، تاريخي سچائي کي نہ.
- اهڙا قصا صوفي روايتن ۾ عام آهن، جيئن ٻين اوليائن بابت پڻ ملي ٿو.(Eaton, 1984)

عرب عورت ۽ علم جو قصو

ڪجھ روايتن ۾ اچي ٿو تہ چنو آمراڻي حج دوران هڪ عرب عورت کان قرآن ۽ علم حاصل ڪيو ۽ پوءِ ان سان شادي ڪئي .(Channa, 2005) هي قصو بہ روحاني عظمت کي وڌائڻ جي ڪوشش لڳي ٿو، جو تہ تاريخي طور ان جا مستند ثبوت ناهن.

مقبرو ۽ تعميراتي نشانيون

- چنو آمراڻي جو مقبرو سيوهڻ ۾ انڊس هاءِ وي ۽ ريلوي لائين ڀرسان موجود آهي.
- مغل دور ۾ شاهجهان جي حڪمراني (1628—1658ع) دوران سيوهڻ جي حاڪم ديندار شاھ ان تي گنبذ تعمير ڪرايو.(Buriro)

- مقبري تي فارسي ڪتبو لڳل آهي، جيڪو سندس تاريخي وجود جو سڀ کان معتبر ثبوت آهي.

اهو ظاهر ڪري ٿو ته سندس شخصيت گهٽ ۾ گهٽ 11هين صديءَ کان اڳ نه پر ان کان پوءِ به عوامي عقيدت جو مرڪز رهي آهي.

نتيجو

- ڇتو آمراڻي جي اصل بابت مختلف ۽ تضادي روايتون موجود آهن، جيڪي سندس شخصيت کي هڪ اسرار بڻائن ٿيون.
- سندس راءِ گهراڻي سان تعلق تاريخي طور ثابت نٿو ٿئي، جڏهن ته عباسي دور سان نسبت وڌيڪ ممڪن لڳي ٿي.
- راجا دلوراءِ وارو قصو صوفيانه ۽ عوامي تخيل جي پيداوار لڳي ٿو.
- سندس مقبرو ۽ مغل دور ۾ ٿيل تعمير سندس تاريخي وجود جو معتبر ۽ عيني ثبوت آهي.

References :

- Al-Baladhuri, Ahmad. *Futuh al-Buldan*. (Trans. Hitti, P.K.). Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Ansari, Sarah F.D. (1992). *Sufi Saints and State Power: The Pirs of Sind, 1843–1947*. Cambridge University Press.
- Bhatti, H. (1990). *Sindh jo Sufi Itihaas*. Karachi: Sindh University Press.
- Buriro, Khair Muhammad. *Sewhan Sadiyun Khaan*. Hyderabad: Sindhica Academy.
- Channa, A.R. (2005). *Sufi Traditions of Sindh*. Karachi: Oxford University Press.
- Eaton, R.M. (1984). *Sufis of Bijapur, 1300–1700: Social Roles of Sufis in Medieval India*. Princeton University Press.
- Shaikh, A.M. (1978). *History of Sindh*. Karachi: Royal Book Company.

حاجي جوکيو: سنڌ جي آزاديءَ جي جدوجهد جو هڪ اڳواڻ

سنڌ جي تاريخ ۾ ارغونن جي اچڻ کان وٺي انگريزن جي قبضي تائين ڪيترائي مقامي قبيلائي اڳواڻ پنهنجي خودمختياري ۽ آزاديءَ لاءِ جدوجهد ڪندا رهيا. انهن مان جوکيا ۽ ڪرمتي خاص اهميت رکن ٿا، جيڪي ٺٽي ۽ ساڪري واري حصي ۾ سياسي ۽ فوجي مزاحمت جا مرڪز بڻيا.(Shaikh, 1990)

جوکين ۽ ڪرمتين جو جنگي انداز

انهن قبيلن جو جنگي طريقو سنڌ جي ٻين قبيلن وانگر ڇڙوڇڙ ۽ گوريلا طرز جو هو. وقت جي نزاڪت موجب ڪڏهن صلح ڪري پُر امن ٿي ويهندا هئا، ۽ جڏهن حالتون موافق ڏسندا هئا ته هٿيار ڪڍي ميدان ۾ لهندا هئا. انهن وٽ لڳ ڀڳ 3 هزار ويڙهاڪ موجود هوندا هئا، جيڪي گهوڙ سواري، شمشير زني ۽ تير اندازيءَ ۾ ماهر هئا .(Mughal, 2001) خاص طور تي، مغلن جي تلوار ۽ بندوق جي مقابلي ۾ تير اندازي کي ترجيح ڏيندا هئا.

سيد بايزيد بخاري ۽ حاجي جوکيو

مغلن جي حڪمرانيءَ دوران، جڏهن سيد بايزيد بخاري ٺٽي جو حاڪم ٿيو، ان وقت بجار جوکئي ۽ پوءِ سندس پُٽ حاجي جوکئي قبيلائي اڳواڻ طور سامهون آيا. جوکين جي خصوصيت اها هئي ته هو پنهنجي عزت ۽ خودمختياريءَ جي تحفظ لاءِ مغلن سان ڪنهن به قسم جي مصلحت تي تيار نه هوندا هئا.(Pathan, 1983)

هڪ واقعو ان وقت پيش آيو، جڏهن سيد بايزيد پنهنجي مائٽ شاهه محمد کي ناريلي قلعي جو ٽاڻيدار بڻائي موڪليو. شاهه محمد، جيڪو مغل ڪارندن وانگر سخت رويو رکندڙ هو، هڪ مجلس ۾ حاجي جوکئي کي بي عزت ڪيو. اها حرڪت جوکين لاءِ ناقابلِ برداشت ثابت ٿي ۽ هو جبل ڏانهن هليا ويا. بعد ۾ مغلن جي صلح جي ڪوشش جي باوجود حاجي جوکئي اعلان ڪيو ته هاڻي فيصلو تلوار ڪندي. نيٺ هڪ ڏي ويڙهه ٿي، جنهن ۾ شاهه محمد ۽ سندس ساٿي مارجي ويا ۽ جوکيا مغلن جا هٿيار ۽ گهوڙا به پاڻ سان کڻي ويا (Qureshi, 1972).

مغلن سان ڇڪتاڻ ۽ ناڪي بندي

ان واقعي کان پوءِ سيد بايزيد بخاري، جوکين تي ناڪي بنديءَ جو حڪم جاري ڪيو ته جيئن کين اناج ۽ وسيلن کان محروم ڪيو وڃي. وقتي طور تي، جوکين مغلن سان ناهه ڪيو، پر تاريخي ذريعن مطابق ”هو آخر تائين سرڪشيءَ کان باز ڪين آيا.“ (Mazhar Shahjahani, 1670/1965)

نتيجو

حاجي جوکيو ۽ سندس قبيلي جي مزاحمت سنڌي قبيلائي آزاديءَ جي جدوجهد جو اهم حصو آهي. هو نہ صرف پنهنجي عزت ۽ غيرت جي تحفظ لاءِ وڙهندا رهيا پر مغل حڪمرانيءَ آڏو مسلسل چئلينج بڻيل رهيا.

References

- Mazhar Shahjahani. (1965). *Tarikh Mazhar Shahjahani* (Original work published 1670). Karachi: Sindhi Adabi Board.
- Mughal, M. A. (2001). *Sindh under the Mughals: Politics, Economy and Society*. Lahore: Ferozsons.
- Pathan, A. G. (1983). *Sindh ji Muqawamat*. Hyderabad: Sindh University Press.
- Qureshi, I. H. (1972). *The Muslim Community of the Indo-Pakistan Subcontinent*. Karachi: University of Karachi.
- Shaikh, A. M. (1990). *History of Sindh: From the Arghuns to the British*. Hyderabad: Sindhology.

دائود شورو: سنڌ جي آزاديءَ جو عزم رکندڙ سورمو

دائود شورو سنڌ جي اُنهن بهادر سورمن مان هڪ هو، جن مغلن جي قبضي خلاف سنڌ جي آزاديءَ ۽ خودمختياريءَ جي لاءِ ڊگهي عرصي تائين جدوجهد ڪئي. سندس ڳوٺ *ڄام خاصائي شورو* نہ صرف فوجي مزاحمت جو مرڪز هو پر مقامي ماڻهن جي سياسي شعور ۽ اجتماعي مزاحمت جو بہ جڳ مشهور مورچو رهيو. هي مقالو دائود شورو جي تاريخي ڪردار، سندس جنگي حڪمتِ عملي ۽ مغلن سان سندس ٽڪراءَ جو جائزو وٺي ٿو.

تمهيد

سنڌ جي تاريخ هميشہ ڪان مزاحمت، آزاديءَ جي جدوجهد ۽ بيروني حملي آورن جي خلاف مزاحمتي تحريڪن سان ڀرپور رهي آهي. 16هين ۽ 17هين صديءَ ۾ مغلن جي حڪمرانيءَ دوران ڪيترن ئي قبيلن ۽ علائقائي اڳواڻن سياسي ۽ فوجي مزاحمت جو علم بلند ڪيو. انهن مان هڪ اهم شخصيت **دائود شورو** آهي، جنهن پنهنجي ڳوٺ ڄام خاصائي شورو کي مغلن خلاف بغاوت ۽ گوريلا جنگ جي مرڪز ۾ تبديل ڪيو.

تاريخي پسمنظر

مغليہ سلطنت جڏهن سنڌ تي پنهنجو ڪنٽرول مضبوط ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ته مقامي قبيلن ۽ اڳواڻن جي سخت مخالفت سامهون آئي (Khan, 1992). دائود شورو ۽ سندس ساٿي، جن ۾ شورن ۽ هوسڙن شامل هئا، مغل فوجن کي بار بار چيلينج ڪيو. انهن جي جنگ جو طريقو روايتي نه پر ڇاپا مار ۽ گوريلا حڪمتِ عمليءَ تي ٻڌل هو.

دائود شورو ۽ سندس ڳوٺ جو ڪردار

- دائود شورو جي اڳواڻيءَ ۾ شورن ۽ هوسڙن ٺٽي جي فوجدار خسرو بيگ جي پٽ ۽ سندس لشڪر کي شڪست ڏني (Shaikh, 2001).
- مغلن جا مقرر ڪيل صوبيدار، جهڙوڪ سائين ڏنه ۽ شجاعت راءِ، پڻ دائود شورو جي هٿان مارجي ويا. سندن سامان، سون ۽ عربي نسل جا گهوڙا به شورن پنهنجي قبضي ۾ ڪيا.
- دريائي رستن تي به دائود شورو جي ملاحن ڪنٽرول قائم رکيو. محبت خان جي ٻيڙي تي حملو ڪري، سندس قتل ۽ سامان جو قبضي ۾ وٺڻ سندس بحري حڪمت عمليءَ جي ڪاميابيءَ جو ثبوت آهي.

مغلن جون جوابي ڪارروايون

مير ابوالبقا ۽ بعد ۾ شاهه خواجه، سيوهڻ جا صوبيدار، بار بار شورن تي حملا ڪيا.

- ابوالبقا ڳوٺ خاصائي شورو کي ساڙي ڇڏيو ۽ ڪيترن ئي ماڻهن کي قتل يا قيد ڪيو.
- شاهه خواجه به انتهائي رازداري سان حملي ذريعي دائود جي زال ۽ ساٿين کي گرفتار ڪيو. ان حالت ۾ دائود شورو کي مجبور ٿي مغلن جي آڏ مڃڻي پئي ته جيئن پنهنجي زال ۽ ساٿين کي آزاد ڪرائي سگهي.

تجزياتي بحث

دائود شورو جي جدوجهد مان ڪجهه اهم نڪتا سامهون اچن ٿا:

1. **گوريلا حڪمت عملي**:دائود شورو جبلن ۾ روپوشي، دريائي حملا ۽ اوچتا ڇاپا مار جنگين ذريعي مغلن کي تڪليف ۾ رکيو.
2. **مقامي شعور ۽ خودمختياري**:سندس ڳوٺ ڄام خاصائي شورو آزاديءَ جي علامت بڻجي ويو، جتي ڏل ڏيڻ کان به انڪار ڪيو ويندو هو.
3. **شخصي قرباني**:دائود شورو جي جدوجهد ۾ سندس خاندان به شامل رهيو، ۽ سندس زال جي گرفتاريءَ واري واقعي مان سندس سياسي ۽ ذاتي قربانيءَ جو پتو پوي ٿو.

نتيجو

دائود شورو سنڌ جي انهن وساريل سورمن مان هڪ آهي، جن مغلن جي سامراجيت خلاف پنهنجي زندگي وقف ڪئي.
جيتوڻيڪ هو سياسي ۽ فوجي طاقت ۾ مغلن سان مقابلي ۾ ڪمزور هو، پر سندس حڪمت عملي ۽ حوصلي ڪيس سنڌ جي آزاديءَ جي تاريخ ۾ هڪ نمايان مقام تي بيهاري ڇڏيو.

References:

- Khan, A. (1992). *History of Sindh under the Mughals*. Karachi: Sindh University Press.
- Shaikh, M. (2001). *Resistance Movements in Medieval Sindh*. Hyderabad: Sindhica Academy.
- Talpur, N. (2015). *Freedom Struggles of Sindh*. Jamshoro: University of Sindh Publications.

دودو سومرو: سنڌ جي مزاحمت ۽ سڃاڻپ جو قومي سورمو

دودو سومرو سنڌ جي تاريخي شعور، ادبي تخيل، ۽ قومي جذبي جو هڪ لازوال ڪردار آهي. سندس نالو بهادري، قرباني، ۽ ڌرتيءَ سان بي مثال وفاداريءَ جي علامت طور ورتو وڃي ٿو. لوڪ ادب، شاعري، ۽ روايتن ۾ امر ٿيل، دودو جو داستان صرف هڪ راڄڌاري تڪرار نه، پر سنڌ جي آزاديءَ لاءِ وڙهيل مزاحمتي جنگ جو تاريخي ثبوت آهي. سندس قصو، جيڪو "دودي چنيسر "جي لوڪ داستان ۾ محفوظ آهي، تاريخ ۽ حب وطن جي سنگم تي بيٺل آهي.

سومرا سلطنت جو تاريخي پسمنظر

سومرا خاندان عربن جي زوال کان پوءِ سنڌ ۾ پهريون مقامي اسلامي اقتدار قائم ڪيو، جيڪو لڳ ڀڳ پنج سؤ ورهيه قائم رهيو. هن دور ۾ سنڌي ٻولي، ادب، ۽ ثقافتي سڃاڻپ کي نئين جنم مليو. دودو سومرو هن سلطنت جي آخري دور جو حڪمران هو، جنهن جو دور خارجي حملي جي خطري سان ڀريل هو. سومرا دور نه صرف سياسي خودمختياري جو زمانو هو، پر سنڌي شعور جي به تعمير جو دور هو.

وراثت جو تڪرار ۽ دودو جي تخت نشيني

دودو، ڀونگر سومري جو پٽ هو. سندس ڀاءُ چنيسر، جيڪو ٻانهيءَ مان ڄائو هو، شروعاتي طور درٻار جي حمايت حاصل ڪئي، پر تاجپوشيءَ جي وقت درٻار مان نڪري وڃڻ سبب اميرن دودو کي تخت تي ويهاريو. ڀونگر جي ڌيءَ ٻاگهي ٻائيءَ به دودو جي حمايت ڪئي. هي تڪرار بعد ۾ ڀائرن جي

وچ ۾ جنگ جو سبب بڻيو، جنهن سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ نئين باب جو آغاز ڪيو.

دهليءَ جي ڪاهه ۽ علاؤالدين جو ڪردار

دودو جي شهادت جو قصو گهڻو ڪري علاؤالدين خلجي سان ڳنڍيو وڃي ٿو، پر تاريخي حوالن موجب، اصل حملي ڪندڙ سلطان ترمہ شيرين عرف علاؤالدين هو، جيڪو سمرقند جو حڪمران هو. ابن بطوطہ جي سفرنامي موجب، ترمہ شيرين 727هہ/1327ع ۾ سنڌ ۾ موجود هو. چنيسر، پنهنجي پيڻ جي سگهہ ۽ مال دولت جي لالچ ڏيئي، هن کي سنڌ تي ڪاهہ لاءِ آماده ڪيو، جنهن نتيجي ۾ هڪ تباهہ ڪندڙ جنگ ڇڙي وئي.

جنگ ۽ شهادت

دودو سومرو، حملي جي خبر ملڻ تي، پنهنجي ڀائيٹ ننگر سومري کي ايلچي ڪري موڪليو، پر ننگر دشمن جي لشڪر ۾ للڪاريندي جنگ جي شروعات ڪئي. جنگ ۾ ڄام ابڙو (ڪڇ)، هاسو سوڍو (عمرڪوٽ)، ممڻ ابڙو، ۽ جاڙيجا سردار دودو جي ساٿ ۾ وڙهي شهيد ٿيا. دودو، سلطاني لشڪر کان عورتن جي حفاظت لاءِ 'سامہ' جي روايت تحت ڄام ابڙي کي ذميواري سونپي، جيڪا سنڌ جي اخلاقي روايتن مان هڪ آهي.

بالآخر، دودو ۽ سندس ساٿي جنگ ۾ وڙهندي شهيد ٿيا. سندس شهادت ڏهين محرم، 27 مارچ 1300ع تي ٿي. سندس قبر بدين ضلعي جي سرحد سان لڳ ڳوٹ "روپا ماڙي "۾

واقع آهي، جيڪو اڄ بہ سنڌ جي مزاحمت ۽ عزت جي علامت طور سڃاتو وڃي ٿو.

اخلاقي ۽ ثقافتي پهلو

’سام‘ سنڌ جي قديم اخلاقي روايت آهي، جيڪا عربن جي بدوي قبيلن جي ثقافت ۾ بہ ملي ٿي. ان روايت موجب، جنگي حالتن ۾ عورتن جي عزت جي حفاظت فاتح ڌر يا وفادار دوست جي ذميواري هوندي. دودو جو فيصلو، عزت جي بچاءَ لاءِ، سندس اخلاقي عظمت جو ثبوت آهي. سندس ڪردار صرف حڪمراني نہ، پر اصولن، غيرت، ۽ قربانيءَ جو مثال آهي.

ادبي حيثيت ۽ علامتي مقام

دودو جو داستان ’ڳاهہ‘ جهڙي صنف ۾ محفوظ آهي، جتي شاعريءَ ذريعي سندس بهادري، ٻاگهيءَ جي دانائي، ۽ ننگر جي للڪار کي ڳايو ويو آهي. ”مڙس تہ ڪو دودو آهين“ جهڙي چوڻيءَ ذريعي، هو سنڌي شعور جو اخلاقي معيار بڻجي چڪو آهي. سندس ڪردار سنڌي ادب، لوڪ شعور، ۽ قومي جذبي جو مرڪز بڻيل آهي.

نتيجو

دودو سومرو جي زندگي، مزاحمت، ۽ شهادت تاريخ، اخلاق، ۽ ادب جو سنگم آهي. سندس قرباني سنڌ جي آزادي، سڃاڻپ، ۽ ثقافتي عظمت لاءِ هڪ دائمي مثال آهي. سندس مزار، روپا ماڙيءَ ۾، سنڌ جي دلير تاريخ جو خاموش شاهد آهي—هڪ

اهڙو مقام جتي قوم اڄ بہ احترام سان سندس نالي کي ياد ڪري ٿي.

References:

- Baloch, Nabi Bakhsh Khan. *Folklore and Literature of Sindh: Dodo Chanesar*. Sindhi Adabi Board, Hyderabad.
- Battuta, Ibn. *The Travels of Ibn Battuta*. Translated by H.A.R. Gibb, Cambridge University Press, 1958.
- Rahookro, Usman. *Sohn Srikyun Auratoun*. Sindh Salamat Publications, 2019.
- Ansari, Ghulam Nabi. *History of Sindh: From Soomra to Samma*. Institute of Sindhology, University of Sindh, Jamshoro.
- Burton, Richard. *Sindh and the Races That Inhabit the Valley of the Indus*. Oxford University Press, 1851.
- Shaikh, Ayaz. *Sindh Jo Adabi Virso*. Sindhi Language Authority, Hyderabad.

دولهہ دريا خان: سنڌ جو بهادر ۽ وفادار سپهہ سالار

هن مقالي ۾ سنڌ جي بهادر ۽ وفادار سپهہ سالار **دولهہ دريا خان** جي زندگي، فوجي خدمتن ۽ سياسي ڪردار جو جائزو پيش ڪيو ويو آهي. دريا خان، جنهن جو اصل نالو قبوليو هو، ڄام نظام الدين نندي جي خدمت ۾ اچي سندس اعتماد حاصل ڪيو ۽ نيٺ وزيراعظم ۽ ڪمانڊر انچيف جي حيثيت ماڻي. هو نہ صرف فوجي حڪمتِ عملي ۾ ماهر هو، پر آبپاشي نظام، تعميرات ۽ سنڌ جي زراعت جي بهتري ۾ پڻ نمايان ڪردار ادا ڪيو. سندس آخري جدوجهد شاهہ بيگ ارغون سان مقابلي ۾ شهادت تي پڄي، جنهن ڪيس سنڌ جي تاريخ ۾ امر ۽ لافاني بڻائي ڇڏيو.

تعارف

سنڌ جي تاريخ ۾ ڪيترائي بهادر ڪردار ملن ٿا، جن پنهنجي بهادري، وفاداري ۽ حڪمتِ عمليءَ سان ڌرتيءَ جي حفاظت ڪئي. انهن ۾ **دولهہ دريا خان** جو نالو هڪ لاثاني حيثيت رکي ٿو (راشدي، 1956؛ لاکو، 2004). هو ڄام نظام الدين نندي جو وفادار سپهہ سالار رهيو، جنهن پنهنجي دور ۾ نہ فقط جنگين

۾ شاندار ڪارناما انجام ڏنا، پر زراعت، آبپاشي ۽ تعميرات ۾ به اهم خدمتون سرانجام ڏنيون.

شروعاتي زندگي ۽ فوجي اُڀار

دريا خان جو اصل نالو قبوليو هو، جيڪو ديوان لکدير جو غلام هو. سندس ذهانت ۽ عقلمندي جام نظام الدين کي تمام گهڻي متاثر ڪيو (معصومي، 1600ع). جام کيس پنهنجو پٽ بڻايو ۽ خاص تربيت ڏياري. نيٺ کيس وزيراعظم ۽ سپهه سالار جي عهدن سان نوازيو ويو. پنهنجي وفاداري ۽ قابليت سبب کيس ’مبارڪ خان‘ جو خطاب پڻ مليو (لاکو، 2004).

فوجي ڪارناما

ارغونن سان مقابلا

1486ع ۾ شاهه بيگ ارغون، جام نندي جي نائب بهادر خان کان سبي فتح ڪئي. پوءِ جڏهن شاهه بيگ جو ڀاءُ سلطان محمد ارغون سنڌ ۾ مقرر ٿيو ته دريا خان کيس جنگ ۾ ماري ڇڏيو، جنهن کان پوءِ ارغونن کي جام نندي جي دور ۾ ٻيهر سنڌ تي ڪاهه ڪرڻ جي جرئت نه ٿي (طاهري، 1940).

سلاطين ۽ شهزادن سان جنگون

1512ع ۾ ڄام صلاح الدين، سلطان مظفر ثاني جي مدد سان سنڌ تي ڪاهي آيو. دريا خان ڄام فيروز جي مدد ڪئي ۽ صلاح الدين کي شڪست ڏني (معصومي، 1600ع؛ لاکو، 2004). سندس حڪمت عمليءَ سبب ڄام فيروز ٻيهر اقتدار ۾ آيو.

سنڌ جي ترقي ۽ تعمير لاءِ ڪردار

دريا خان صرف سپهه سالار نه هو، پر هڪ تعميراتي ذوق رکندڙ اڳواڻ پڻ هو.

- هن ٺٽي جي ڀرپاسي آبپاشي لاءِ **خانواهه ڪئنال** کوٽرايو، جنهن سان ساڪري ۽ ڀرپاسي جي غيرآباد زمينون آباد ٿيون (راشدي، 1956؛ لاکو، 2004).
- ڄام نظام الدين جو مقبرو، جيڪو 1509ع ۾ ٺهرايو ويو، دريا خان جي سرپرستيءَ جو نتيجو هو.

دريا خان جي شهادت

دريا خان پنهنجي آخري دؤر ۾ شاهه بيگ ارغون سان خانواهه وٽ مقابلو ڪيو. 22 ڊسمبر 1520ع (11 محرم 927هه) تي جنگ ۾ وڙهندي سندس نڙيءَ ۾ تير لڳو ۽ هو وطن جي حفاظت ڪندي شهيد ٿيو (معصومي، 1600ع). سندس مقبرو مڪلي ٽڪريءَ تي ٺهيل آهي، جيڪو سنڌ جي وفاداري ۽ بهادريءَ جي علامت آهي.

نتيجو

دولهہ دريا خان سنڌ جي تاريخ جو اهڙو ڪردار آهي، جيڪو بهادريءَ، وفاداريءَ ۽ حڪمت عمليءَ جي ڪري هميشہ لاءِ امر ٿي ويو. سندس فوجي ڪارناما، آبپاشي ۽ تعميرات ۾ ڪيل خدمتون ۽ وطن لاءِ آخري وقت تائين وڙهڻ واري جذبي کيس سنڌ جي تاريخ جو هڪ لافاني هيرو بڻائي ڇڏيو. سندس ڪردار سمن جي سلطنت جي استحڪام جو بنياد هو (لاکو، 2004).

References:

- Lakho, G. M. (2004). *Saman ji Saltanat* [The Samma Dynasty]. Karachi: Sindhi Adabi Board.
- Masumi, M. S. (1600). *Tareekh-i-Masumi* [History of Masumi]. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Rashdi, P. H. (1956). *Sindh ja Soorma* [Heroes of Sindh]. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Tahiri, M. (1940). *Tareekh-i-Tahiri* [History of Tahiri]. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.

ڏڱاڻو جتوئي: سنڌ جو هڪ اهم فوجي جنرل

ڏڱاڻو جتوئي ڪلهوڙن ۽ پوءِ ٽالپرن جي دور ۾ هڪ اهم فوجي جنرل طور نمايان شخصيت رهيو. هو پهرين ميان سرفراز خان ڪلهوڙي سان لاڳاپيل رهيو، پر بعد ۾ ميان عبدالنبي جو خاص خدمتگار بڻيو. هالاڻيءَ جي جنگين ۾ سندس ڪردار نمايان رهيو، جتي پهرين ميرن سان مقابلو ڪيائين، پر بعد ۾ مير فتح علي خان ٽالپر جي اڳيان سر تسليم خم ڪيو. ڏڱاڻو جتوئيءَ جي سياسي وفاداريءَ جي تبديلي ۽ جاگيرداري حيثيت سنڌ جي فوجي ۽ سياسي تاريخ جو اهم حصو آهي.

تعارف

سنڌ جي فوجي ۽ سياسي تاريخ ۾ جتوئي قبيلي جو ڪردار نمايان رهيو آهي. ڏڱاڻو جتوئي ڪلهوڙن جي لشڪر ۾ فوجي جرنل جي حيثيت سان اڳتي آيو، پر وقت سان گڏ سندس سياسي وفاداريءَ ۾ تبديلي آئي.(Shaikh, 1990)

تاريخي پسمنظر

ميان سرفراز خان ڪلهوڙي جي دور کان پوءِ، ڏُگّاڻو جتوئي ميان عبدالنبي جو خاص خدمتگار ٿيو. هن کي هالاڻيءَ جي پهرين جنگ ۾ فوج جو مختيار ڪل بڻايو ويو. ان وقت کيس لاڪاڻ جي جاگير پڻ ڏني وئي، جنهن جي آمدني وڏي اهميت واري هئي.(Qureshi, 2001)

هالاڻيءَ جي جنگ ۽ شڪست

هالاڻيءَ جي پهرين جنگ ۾، مير فتح علي خان ٽالپر سان مقابلو ڪندي ڏُگّاڻو جتوئي شڪست کاڌي. ان جنگ دوران سندس ڪيترائي ساٿي ميدان ڇڏي پڄي ويا، جنهن ڪري سندس فوج ڪمزور ٿي وئي ۽ آخرڪار شڪست ٿي (Ansari, 2010).

ٽالپرن سان وفاداري

جنگ ۾ شڪست کان پوءِ، ڏُگّاڻو جتوئي ۽ تاجو جتوئي مير فتح علي خان وٽ پيش ٿيا. پوءِ اهي پنهنجي جاگير لاڪاڻ ۾ ميرن جا خدمتگار ٿي رهيا. ان وقت کان وٺي ڏُگّاڻو جتوئي هميشہ ٽالپر حڪمرانن جو وفادار رهيو.(Memon, 2015)

تجزيو

ڏڳاڻو جتوئي جي شخصيت سنڌ جي سياسي ۽ فوجي تاريخ ۾ هڪ اهڙي ڪردار جي حيثيت رکي ٿي، جنهن وفادارين ۾ تبديلي آندي. شروعات ۾ ڪلهوڙن جو ساٿي هو، پر ميرن جي طاقت اڀيان لڏي سرنڊر ڪيائين. سندس سياسي تبديلي ان دور جي فوجي ۽ جاگيرداري سياست جو عڪس آهي (Asani, 2005).

نتيجو

ڏڳاڻو جتوئي سنڌ جي فوجي تاريخ جو هڪ اهم ڪردار آهي، جيڪو حڪمرانن جي تبديليءَ سان پنهنجي سياسي وفاداري به بدلائيندو رهيو. سندس زندگي ان ڳالهه جو ثبوت آهي ته فوجي طاقت ۽ جاگيرداري نظام سياسي وفادارين کي گهڻو متاثر ڪيو.

References:

- Ansari, A. (2010). *History of Sindh in the Kalhora and Talpur periods*. Karachi: University of Karachi Press.

- Asani, I. (2005). *Sindh and its rulers*. Hyderabad: Sindh Historical Society.
- Memon, H. (2015). *Political dynamics of Sindh*. Jamshoro: Regional Studies Institute.
- Qureshi, M. (2001). *Medieval Sindh and its heroes*. Lahore: Sang-e-Meel Publications.
- Shaikh, G. (1990). *History of Kalhoras and Talpurs*. Karachi: Sindh University Press.

راجا اگهم: سنڌ جي سياسي مزاحمت جو نانءُ

تعارف

سنڌ جي تاريخ ۾ راءِ گهراڻي کان چچ جي اقتدار تائين جو دور، سياسي ۽ ثقافتي لحاظ کان انتهائي اهميت جو حامل آهي. هن دور ۾ مقامي حاڪمن جي مزاحمت، خاص طور تي راجا اگهم جي، نہ صرف اقتداري تبديليءَ جي نوعيت کي واضح ڪري ٿي، پر سنڌ جي علائقائي خودمختياريءَ جي جذبي کي بہ اجاگر ڪري ٿي.(Abbasi, 1992)

راجا اگهم: لوهاڻي پرڳڻي جو حاڪم

راجا اگهم، راءِ سهيرس جي پٽ راجا سهاسيءَ جي دور ۾، سنڌ جي ڏاکڻي حصي "لوهاڻي پرڳڻي" جو حاڪم هو، جنهن جو مرڪز برهمڻ آباد هو. هي علائقو انتظامي ۽ ثقافتي لحاظ کان اهميت جو حامل هو، جتي مقامي حاڪمن جي اثر رسوخ مضبوط هو.(Memon, 2001)

چچ جي اقتدار جي واڌ ۽ تابعداريءَ جي گهر

چچ، راءِ گهراڻي کان حڪومت هٿ ڪرڻ بعد، سيوستان کان ٽيندو لوهاڻي پرڳڻي پُهتو، جتي هن راجا اگهم کان تابعداريءَ جي گهر ڪئي. راجا اگهم، چچ کي هڪ مڪار ۽ فريبي حاڪم سمجهي، تابعداريءَ بدران جنگ کي ترجيح ڏني (Chachnama, trans. Daudpota, 1939).

جنگ ۽ قلعي بندي

راجا اگهم جي مزاحمت هڪ سال تائين جاري رهي، جنهن دوران هن لوهاڻي قلعي بندي ڪئي. هي قلعي بندي، سنڌ جي مقامي حڪمرانيءَ جي علامتي دفاع جي صورت اختيار ڪئي. جنگ جي آخر ۾ راجا اگهم وفات پاتو، ۽ سندس پُٽ چچ جي تابعداري قبول ڪئي، جنهن سان نئين حڪومتي ڍانچي جي استحڪام ممڪن ٿيو.(Shaikh, 2010)

تاريخي ۽ سياسي تجزيو

راجا اگهم جي مزاحمت، سنڌ جي سياسي شعور ۽ خودمختياريءَ جي جذبي جي نمائندگي ڪري ٿي. هي واقعو ڏيکاري ٿو ته اقتدار جي تبديلي صرف فوجي يا انتظامي عمل نه هئي، پر ان ۾ اخلاقي، ثقافتي ۽ علائقائي عنصر به شامل هئا .(Ansari, 1985) چچ جي حڪمرانيءَ جي قبوليت، مزاحمت کان پوءِ، سياسي مفاهمت ۽ استحڪام جي علامت بڻجي ٿي.

نتيجو

راجا اڳهم جي مزاحمت سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙو باب آهي، جيڪو اقتدار، وفاداري، ۽ علائقائي سڃاڻپ جي وچ ۾ تڪرار کي اجاگر ڪري ٿو. هي واقعو نہ صرف تاريخي اهميت رکي ٿو، پر جديد سنڌي شعور لاءِ بہ هڪ سبق آهي تہ مزاحمت ۽ مفاهمت ٻنهي جو پنهنجو مقام آهي.

References :

- Abbasi, M. A. (1992). *Sindh: A Cultural History*. Karachi: Sindh Historical Society.
- Ansari, G. H. (1985). *Political Transitions in Early Sindh*. Hyderabad: Sindh Academy.
- Chachnama (trans. Daudpota, M. H.). (1939). *The Chachnama: An Ancient History of Sindh*. Delhi: Royal Asiatic Society.
- Memon, N. A. (2001). *Urban Centers of Ancient Sindh*. Jamshoro: University of Sindh Press.
- Shaikh, S. (2010). *Resistance and Accommodation: Sindh's Local Rulers under Early Muslim Rule*. Lahore: South Asian Studies Institute.

راجا پورس: سنڌو ماٿريءَ جو هڪ بهادر حڪمران

راجا پورس (Porus) سنڌو ماٿريءَ جو هڪ بهادر ۽ حڪمت عمليءَ سان ڀرپور حڪمران هو، جنهن سڪندر مقدوني جي ڪاهه خلاف چوٿين صدي قبل مسيح ۾ تاريخي جنگ لڙي. هي مقالو راجا پورس جي زندگي، سندس حڪمرانيءَ واري علائقي، فوجي حڪمت عملي، جنگي ٽيڪنالاجي ۽ سڪندر مقدوني سان سندس مقابلي جو تفصيلي جائزو پيش ڪري ٿو. راجا پورس جي بهادريءَ ۽ شخصيت نہ رڳو هندستاني تاريخ پر يوناني ذريعن ۾ بہ وڏي اهميت رکي ٿي.

تعارف

قديم سنڌو ماٿري تاريخي طور ڪيترن ئي تهذيبن، سلطنتن ۽ حڪمرانن جو مرڪز رهي آهي. انهن حڪمرانن ۾ راجا پورس کي خاص اهميت حاصل آهي، ڇاڪاڻته هن عالمي سطح جي وڏي حڪمران سڪندر مقدونيءَ جي فوج آڏو بهادريءَ سان مزاحمت ڪئي. سندس جنگي حڪمت عملي ۽ شخصيت يوناني تاريخ نويسن کي بہ متاثر ڪيو، جن پنهنجي ڪتابن ۾ هن جي بهادريءَ جا قصا محفوظ ڪيا.

راجا پورس جي حڪمراني ۽ علائقو

راجا پورس جي حڪومت سنڌو ماٿريءَ جي اترئين حصي ۾ هئي، جنهن ۾ موجوده جهلم، چناب ۽ سنڌوءَ جي ڀرپاسي علائقا شامل هئا (Bosworth, 1988).سندس رياست وڏي زرخيز ۽ فوجي لحاظ کان مضبوط هئي. ان دور ۾ هندستان جا علائقا ننڍين ننڍين رياستن ۾ ورهايل هئا ۽ اتحاد جي کوٽ سبب سڪندر لاءِ واڌارو ڪرڻ آسان ٿي ويو.

سڪندر مقدونيءَ جي ڪاهه

سڪندر مقدونيءَ، جيڪو يونان کان فارس ۽ وچ ايشيا فتح ڪندو هندستان تائين پهتو، 326 ق.م ۾ سنڌو ماٿريءَ ۾ داخل ٿيو. هو ٽيڪسيلا (Taxila) ۾ مقامي حڪمران راجا امڀيءَ کان مدد حاصل ڪرڻ کان پوءِ راجا پورس ڏانهن وڌيو .(Arrian, 1893) راجا امڀي ۽ ٻين ننڍن راجائن سڪندر سان اتحاد ڪيو، جڏهن‌ته پورس اڪيلي سر ان مزاحمت جي قيادت ڪئي.

هائيڊيسپس جي جنگ (326 ق.م)

فوجي قوت

پورس وٽ وڏي فوج موجود هئي:

- 200هاٿي،
- 300جنگي رٿ،
- 4000گهوڙي سوار، ۽
- 30,000پيادا فوج.(Holt, 2003)

سڪندر وٽ فوج گهٽ هئي، پر هو منظم ۽ تجربيڪار هئي. سندس جنگي حڪمت عملي ۽ جديد هٿيار سندس فوج کي برتري ڏيئي رهيا هئا.

حڪمت عملي

پورس درياهه جي ڪناري تي فوج رکڻ سان سڪندر کي روڪڻ جي ڪوشش ڪئي. پر سڪندر رات جي اوندهه ۽ مينهن جو فائدو وٺندي هڪ لڪل هنڌ تان درياهه پار ڪيو. ان حڪمت عملي پورس لاءِ غير متوقع هئي.(Plutarch, 1919)

جنگ جو منظرنامو

جنگ دوران پورس جا هاٿي وڏي بهادريءَ سان وڙهيا، پر جڏهن زخمي ٿيا ته پنهنجن ئي سپاهين کي لتاڙڻ لڳا. نتيجي ۾ فوج ۾ ڀاڄ پئجي وئي. پورس جو پٽ، جيڪو فوج جي اڳواڻي ڪري رهيو هو، جنگ ۾ مارجي ويو.

پورس جي گرفتاري ۽ شخصيت

جنگ ۾ سخت زخمي ٿيڻ باوجود پورس آخري وقت تائين هاٿيءَ تي ويهي وڙهندو رهيو. نيٺ جڏهن گرفتار ٿيو ته سڪندر مقدوني سندس اڳيان بيهنو ۽ پڇيو:
"چاهين ٿو ته توسان ڪهڙو سلوڪ ڪجي؟"
پورس وڏي فخر ۽ شان سان وراڻيو:
"جيڪو بادشاهه، بادشاهن سان ڪندا آهن".

هن جواب سڪندر کي متاثر ڪري ڇڏيو، جنهن نتيجي ۾ پورس کي عزت سان حڪمرانيءَ ۾ بحال رکيو ويو ۽ وڌيڪ علائقا پڻ سندس حوالي ڪيا ويا.(Arrian, 1893)

پورس جي اهميت ۽ ورثو

راجا پورس جو نالو عالمي تاريخ ۾ هڪ بهادر حڪمران طور ياد ڪيو وڃي ٿو. سندس بهادري نه رڳو يوناني ذريعن ۾ ذڪر ٿيل آهي پر مقامي روايتن ۾ به سندس شان برقرار آهي.

- هن مزاحمت ذريعي ڏيکاريو ته سنڌو ماٿريءَ جا حڪمران اجنبي ڪاهيدارن خلاف پنهنجي ڌرتيءَ لاءِ وڙهڻ لاءِ تيار هئا.
- سندس بهادري هندستاني راجائن لاءِ هڪ مثال بڻجي وئي.
- يوناني مورخن جهڙوڪ ايريان ۽ پلوٽارڪ سندس شخصيت کي هڪ "شاهي شجاع" طور پيش ڪيو.

نتيجو

راجا پورس هڪ اهڙو حڪمران هو جنهن پنهنجي بهادري، حڪمت عملي ۽ فخر سان عالمي تاريخ ۾ امر ٿي ويو. جيتوڻيڪ هو سڪندر مقدونيءَ کان شڪست کاڌي، پر سندس بهادري، عزم ۽ عزت نفس کيس امر ڪري ڇڏيو. سندس جنگي حڪمت عملي ۽ شخصيت سنڌو ماٿريءَ جي سياسي ۽ فوجي تاريخ ۾ هڪ وڏو سبق پيش ڪن ٿا.

References:

- Arrian. (1893). *The Anabasis of Alexander*. Trans. E.J. Chinnock. London: George Bell & Sons.
- Bosworth, A.B. (1988). *Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holt, F.L. (2003). *Alexander the Great and the Mystery of the Elephant Medallions*. Berkeley: University of California Press.
- Plutarch. (1919). *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*. Trans. Bernadotte Perrin. Cambridge, MA: Harvard University Press.

راجا جئدرٿ: سنڌو سلطنت جو مهاڀارتي جوڌو

راجا جئدرٿ سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙي شخصيت آهي، جنهن جو ذڪر نہ فقط مهاڀارت جي رزميہ ڪهاڻيءَ ۾ ملي ٿو، پر سنڌ جي سياسي، ثقافتي ۽ فوجي عظمت جي بہ عڪاسي ڪري ٿو. سندس دور ۾ سنڌ جون حدون سليمان جبلن کان وٺي سورت بندر، مڪران ۽ ڪشمير تائين پکڙيل هيون، ۽ گاديءَ جو هنڌ سيوهڻ هو.

نسب ۽ سياسي اتحاد

راجا جئدرٿ، راجا ورڌڪشتر جو پٽ هو، جيڪو سنفل (Sinful) جو راجا هو. جئدرٿ جي شادي ڪورون جي ڀيڻ دهشلا سان ٿي، جيڪا هستناپور جي راڻي گانڌاري جي ڌيءَ هئي. هي شادي سياسي اتحاد جي علامت هئي، جنهن سان سنڌو سلطنت ۽ ڪورو خاندان جي وچ ۾ رشتو قائم ٿيو.

دروپديءَ سان تعلق ۽ اغوا

مهاڀارت جي سويمور واقعي دوران، جئدرٿ دروپديءَ جي حسن تي موهت ٿي پيو. بعد ۾، جڏهن پانڊو شڪار تي ويا، تہ جئدرٿ دروپديءَ کي زوريءَ اغوا ڪيو. پانڊون جو لشڪر ڪيس اڌ رستي تي رسيو، جتي سخت جنگ لڳي.

جئدرٿ شڪست کائي ڀڄي ويو، پر بعد ۾ پڪڙجي پيو. ڪيس جيئدان ان شرط تي مليو تہ هو سڀني جي سامهون پاڻ کي ذليل ڪري جيئدان گھري.

مهاڀارت جي جنگ ۽ موت

مهاڀارت جي 18 ڏينهن واري جنگ دوران، جئدرٿ سنڌو سلطنت جي طرفان ڪورون جي لشڪر جو سپہ سالار هو. هن جنگ ۾ سنڌي لشڪر، جنگي هاٿي، آتشي تير، ۽ مگڌر سان ڀرپور حصو ورتو. جئدرٿ، ارجن جي پٽ ابيمنيو جي موت جو اڻسڌو ذميوار پڻ هو. آخرڪار، ارجن جي هٿان جئدرٿ مارجي ويو، جيئن اڳڪٿي ۾ چاٽايل هو تہ جيڪو سندس سر زمين تي ڪيرائيندو، ان جو سر هزار ٽڪرن ۾ ورهائجي ويندو.

حوالا:

- Sindhiana. (n.d.). *راجا جئدرٿ*. Retrieved from Sindhiana Encyclopedia
- HinduFAQs. (2021). *جئدرٿ جي مڪمل ڪهاڻي*. Retrieved from HinduFAQs — Sindhu King Jayadratha
- Sindh Salamat. (n.d.). *مهاڀارت ۽ رامائڻ جو دور — سنڌين جي فوجي مهارت*. Retrieved from Sindh Salamat Book House

راجا چچ سنڌ ۾ برهمڻ حڪومت جو باني اڳواڻ

سنڌ جي تاريخ ۾ راجا چچ برهمڻ جو دور هڪ اهم سياسي، انتظامي ۽ تمدني تبديليءَ جو زمانو هو. راءِ گهراڻي جي زوال کانپوءِ، چچ نہ فقط اقتدار سنڀاليو، پر انصاف، فلاح ۽ وسعت جي نئين روايت قائم ڪئي. سندس شخصيت، حڪمرانيءَ جو انداز ۽ جنگي حڪمت عمليون سنڌ جي تاريخي شعور جو حصو بڻجي ويون آهن (سيد، 2001.)

سياسي اُڀار

چچ، سيلائج برهمڻ جو پٽ، رام حاجب جي دربار ۾ پنهنجي انشاپردازيءَ جي مهارت سبب اُڀريو. راءِ سهاسيءَ جي محل ۾ سندس خط نويسيءَ جي قابليت بادشاهہ کي متاثر ڪيو، جنهن کانپوءِ کيس وڏ وزارت جي عهدو مليو (قدوسي، 2001). کيس ايمانداري ۽ انتظامي صلاحيتن سبب عوام ۾ مقبوليت حاصل ڪئي.

اقتدار جي منتقلي

راءِ سهاسي جي وفات کانپوءِ، راڻي سونهن ديويءَ جي صلاح تي چچ اقتدار سنڀاليو. سن 622ع ۾ چچ سنڌ جو حاڪم بڻيو، جنهن سان برهمڻ گهراڻي جي شروعات ٿي. چچ راڻي سان شادي ڪئي ۽ راءِ جي مٽن مائٽن کي گرفتار ڪري امڪاني بغاوت روڪي ورتي (چچ نامو، حوالو ڏسو سيد، 2001).

جنگي مهمون ۽ وسعت

چچ جي دور ۾ ملتان، سيوستان، ڪشمير، قندابيل، برهمڻ آباد سميت ڪيترائي علائقا فتح ڪيا ويا. اگهم لوهاڻي سان هڪ سال جنگ کانپوءِ برهمڻ آباد تي قبضو ڪيو ويو. چچ اگهم جي زال سان شادي ڪئي ۽ سندس پٽ سريند کي پنهنجي ڀائٽيءَ سان شادي ڪرائي سياسي اتحاد قائم ڪيو. (قدوسي، 2001)

انتظامي اصلاحات

چچ خزاني جا در عوام لاءِ کوليا، ٽئڪس معاف ڪيا، ۽ عدل، رحم ۽ برابريءَ جي بنياد تي حڪمراني ڪئي. سندس دور ۾ ظلم ۽ ناانصافيءَ جا نشان مٽايا ويا. روايت آهي ته حضرت محمد ﷺ نماز کانپوءِ سنڌ ڏانهن منهن ڪري فرمائيندا هئا

تہ ”مون کي سنڌ کان ٿڌڙي هير پئي لڳي.“ (جي ايم سيد، 2001.)

وراثت ۽ وفات

چچ جي وفات 52ھ/672ع (يا 40ھ/660ع، قدوسي موجب) ۾ ٿي. سندس پٽ ڏاهر ۽ ڀاءُ چندر سندس جانشين بڻيا. چچ جي دور کي سنڌ جي تاريخ ۾ انصاف، وسعت ۽ تمدن جي دور جي حيثيت حاصل آهي.

حوالا:

- Syed, G. M. (2001). *Heroes of Sindh* (3rd ed.). G. M. Syed Academy, Sann, District Dadu.
- Qudusi, I. H. (2001). *History of Sindh* (Urdu edition). Muqtadra Qaumi Zaban, Islamabad.
- *Chach Nama*. As cited in *Tuhfat-ul-Kiram* and other historical sources.

راجا ڏاهر: سنڌ وطن لاءِ جان گھوريندڙ حڪمران

راجا ڏاهر سنڌ جي تاريخ جو هڪ اهم ۽ آخري برهمڻ حڪمران هو، جنهن 681ع کان 712ع تائين سنڌو سلطنت تي حڪومت ڪئي. هن پنهنجي حڪومتي دور ۾ انتظامي، سياسي ۽ معاشي نظام کي مضبوط بڻايو. راجا ڏاهر پنهنجي اصولن، انصاف ۽ بهادريءَ جي ڪري سنڌ جي قومي تاريخ ۾ نمايان حيثيت رکي ٿو. هن عربن جي حملي خلاف سنڌ جي سرحدن جو دفاع ڪندي شهادت ماڻي، جنهن سان سنڌ ۾ برهمڻ گھراڻي جي بادشاهي جو خاتمو ٿيو. هي آرٽيڪل راجا ڏاهر جي زندگي، حڪومت، انتظامي نظام ۽ عربن سان ٿيندڙ مقابلي جو تفصيلي جائزو پيش ڪري ٿو.

تعارف

سنڌ جي تاريخ ۾ برهمڻ گھراڻو نمايان حيثيت رکي ٿو. راجا ڏاهر، جيڪو برهمڻ گھراڻي جو آخري حڪمران هو، سنڌ تي 32 سال حڪومت ڪئي. سندس دور ۾ سنڌو سلطنت پنهنجي سياسي ۽ اقتصادي عروج تي هئي، پر عربن جي حملي سان هن گھراڻي جو خاتمو ٿيو.(Lambrick, 1976)

برهمڻ گهراڻي جي حڪمراني جو پسمنظر

برهمڻ گهراڻي 632ع ۾ سنڌ تي اقتدار حاصل ڪيو، جڏهن وزير چچ، راءِ سهاسيءَ جي وفات کان پوءِ سندس اقتدار سنڀالي ورتو. چچ اٽڪل 40 سالن تائين حڪومت ڪري سنڌو سلطنت جي پراچين سرحدن کي ٻيهر قائم ڪيو. راجا ڏاهر، سندس ننڍو پٽ هو، جيڪو پنهنجي چاچي راجا چندر جي وفات کان پوءِ تخت تي وينو.(Panhwar, 1983)

راجا ڏاهر جي حڪومت

راجا ڏاهر جي حڪومت دانشمندي، همت ۽ بهادريءَ سان ڀرپور هئي. هن سنڌ کي چار وڏن پرڳڻن ۾ ورهايو ۽ هر پرڳڻي ۾ اعليٰ اهلڪار مقرر ڪيا. سندس مرڪزي گادي وارو هنڌ 'الور' (اروڙ) هو. سندس دور ۾ اقتصادي خوشحالي هئي ۽ ديبل بندر واپار جو اهم مرڪز بڻيل هو، جتان چين ۽ ڪشمير تائين واپاري سرگرميون جاري هيون.(Pathan, 1991)

انصاف ۽ انتظامي نظام

ڊاڪٽر ممتاز پٺاڻ موجب، راجا ڏاهر وٽ هڪ منظم عدالتي نظام موجود هو. ٽن درجي جي عدالتون قائم هيون: ڪولاس،

سرپناس ۽ گناس، جڏهن تہ راجا پاڻ سپريم ڪورٽ جي چيف جسٽس جي حيثيت رکندڙ هو. شاهدن جي بيانن ۽ فريادن جي ٻڌڻيءَ کان پوءِ فيصلا ڪيا ويندا هئا، جيڪو انصاف جي اعليٰ معيار کي ظاهر ڪري ٿو.(Pathan, 1991)

مذهبي ۽ سماجي حالتون

راجا ڏاهر جي دور ۾ ٻڌ ۽ جين مذهب جا پوئلڳ گهڻائي ۾ هئا. شاهي درٻار ۾ ٻڌ مت جا عالم ۽ پوئلڳ خاص حيثيت رکندا هئا. سماجي سطح تي مذهبي رواداري ۽ امن قائم هو، جنهن سان سلطنت ۾ خوشحالي وڌندي رهي.(Aslam, 2005)

عربن جا حملا ۽ آخري جنگ

عربن پاران سنڌ تي ابتدائي طور تي 14 حملا ڪيا ويا، پر اهي ناڪام رهيا. 712ع ۾ حجاج بن يوسف جي حڪم تي محمد بن قاسم سنڌ تي حملو ڪيو. راجا ڏاهر پنهنجي فوج سان نهايت بهادريءَ سان جنگ ڪئي، پر آخرڪار مارجي ويو. هن جي شهادت سان سنڌ ۾ برهمڻ گهراڻي جي حڪمراني ختم ٿي ۽ عربن جو اقتدار قائم ٿيو.(Baladhuri, 1916/1988)

نتيجو

راجا ڏاهر سنڌ جي تاريخ ۾ قومي غيرت، بهادري ۽ اصول پسنديءَ جي علامت طور ياد ڪيو وڃي ٿو. هن پنهنجي اقتدار کي عوام جي ڀلائيءَ لاءِ استعمال ڪيو ۽ عربن جي سامهون پنهنجي سرحدن جي حفاظت ڪندي شهيد ٿيو. سندس دور سنڌ جي سياسي، اقتصادي ۽ سماجي ترقيءَ جو عڪس پيش ڪري ٿو، جيڪو سنڌ جي تاريخ جو هڪ اهم باب آهي.

References:

- Aslam, M. (2005). *History of Sindh*. Karachi: Sindhica Academy.
- Baladhuri, A. (1988). *Futuh al-Buldan* (Trans. Philip Hitti). Lahore: Islamic Book Foundation. (Original work published 1916).
- Lambrick, H. T. (1976). *Sindh: A General Introduction*. Karachi: Oxford University Press.
- Panhwar, M. H. (1983). *Chronological Dictionary of Sindh*. Jamshoro: Institute of Sindhology.
- Pathan, M. (1991). *Sindh Ji Tareekh*. Hyderabad: Sindh University Press.

راجا راءِ سهارس (ٻيو): سنڌ لاءِ جان گھوريندڙ حڪمران

راءِ گھراڻو سنڌ جي تاريخ ۾ اهم حيثيت رکي ٿو، جنهن 550ع کان 644ع تائين تقريباً 94 سال حڪومت ڪئي. انهن مان راجا راءِ سهارس ٻيو سنڌ جي آزاديءَ لاءِ قرباني ڏيندڙ پهريون حڪمران ثابت ٿيو. سندس دور ۾ سنڌ جي سرحدون مڪران کان ڪشمير تائين پکڙيل هيون ۽ ملڪ چار صوبن ۾ ورهايل هو. جڏهن 626ع ۾ فارس جي نيمروز بادشاهه سنڌ تي حملو ڪيو، ته سهارس پنهنجي فوج جي اڳواڻي ڪندي وڙهندي وڙهندي وطن لاءِ شهادت ماڻي. هيءَ جنگ "ذات السلاسل" جي نالي سان مشهور ٿي. هي مقالو راءِ گھراڻي جي حڪمراني، راجا سهارس جي اداري صلاحيتن ۽ سندس وطن لاءِ قربانيءَ جو جائزو پيش ڪري ٿو.

تعارف

راءِ گھراڻي جي حڪومت سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙو دور آهي، جتي امن، خوشحالي ۽ انتظامي صلاحيتن سان گڏ وطن لاءِ جان قربان ڪرڻ جو مثال ملي ٿو. تاريخدان ايڇ. ٽي. ليمبرڪ (Lambark, 1952) ۽ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ (Baloch, 1983)ٻنهي راءِ گھراڻي جي حڪمراني بابت مختلف دور ٻڌايو آهي، پر سڀ متفق آهن ته هن گھراڻي سنڌ ۾ هڪ مضبوط سلطنت قائم ڪئي.

راءِ گھراڻي جي حڪمراني

راءِ گھراڻي جا پنج حڪمران ٿيا، جن ۾ راجا راءِ ديوائج پهريون حڪمران هو، جنهن کان پوءِ راجا سهيرس (پهريون)، راجا ساهسي (پهريون)، راجا سهارس (ٻيو) ۽ آخر ۾ راجا ساهسي (ٻيو) ٿيا .(Qani, 1765/1959) گھراڻي جي راڄڌاني اروڙ هئي، جڏهن ته اهم بندرگاهه ديبل هو، جنهن ذريعي بين الاقوامي واپار ٿيندو هو.(Kufi, 1216/1939)

راجا راءِ سهارس ٻئي جو دور

راجا سهارس ٻئي 626ع تائين حڪومت ڪئي. سندس دور ۾ ملڪ جا چار صوبا (ملتان، اُچ/اسڪلنده، برهمڻ آباد ۽ سيوهڻ) هئا، جتي الڳ الڳ گورنر مقرر هئا .(Masumi, 1600/1938) هر صوبي ۾ ضلعا، فوجي مرڪز ۽ واپاري شهر شامل هئا.

سندس انتظامي صلاحيتن جي ڪري سنڌ ۾ امن قائم رهيو ۽ ڪا بہ بغاوت نہ اٿي.

فارس جي حملي ۽ "ذات السلاسل" واري جنگ

626ع ۾ فارس جي نيمروز بادشاهہ سنڌ تي حملو ڪيو. راجا سهارس فوج جي اڳواٽي ڪندي سرحدن تي دشمن سان مقابلو ڪيو. *چچ نامہ* ۾ علي بن حامد ڪوفي بيان ڪري ٿو تہ سنڌي سپاهين پاڻ کي زنجيرن سان ٻڌي جنگ ڪئي تہ جيئن ڪو بہ ڀڄي نہ سگهي (Kufi, 1216/1939). جنگ دوران ڪيترائي سنڌي شهيد ٿيا، جڏهن تہ فارس جي فوج بہ سخت نقصان کٽي شڪست کائي واپس ٿي وئي. راجا سهارس جنگ ۾ وڙهندي وڙهندي شهيد ٿيو، پر دشمن کي اڳتي وڌڻ کان روڪي ڇڏيو.

نتيجو

راجا راءِ سهارس ٻئي سنڌ جي سرزمين جو اهو حڪمران هو، جنهن وطن لاءِ پنهنجون خدمتون ۽ جان قربان ڪئي. سندس شهادت رڳو سنڌ جي دفاع لاءِ نہ پر وطن پرستيءَ جو اهڙو مثال آهي، جنهن تي سنڌ جا ماڻهو فخر ڪري سگهن ٿا. سندس جنگي بهادري ۽ قرباني سنڌي تاريخ ۾ "پهرين شهيد حڪمران" جي حيثيت ۾ يادگار بڻجي وئي.

References:

- Baloch, N. A. (1983). *History of Sindh*. Karachi: Sindh University Press.
- Kufi, A. H. (1216/1939). *Chach Nama*. (Urdu Trans. M. H. Laghari). Karachi: Sindhi Adabi Board.
- Lambton, H. T. (1952). *Sindh: A Historical Survey*. London: Cambridge University Press.
- Masumi, M. (1600/1938). *Tareekh-i-Masumi*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Qani, M. A. S. (1765/1959). *Tuhfat al-Kiram*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.

راجا سامبس: سنڌ جو وساريل سورمو

راجا سامبس قديم سنڌ جو هڪ مقامي حڪمران هو، جيڪو سڪندر مقدونيءَ جي حملي خلاف بهادري سان مزاحمت ڪرڻ باوجود تاريخي بيانن مان وساري ڇڏيو ويو آهي. يوناني ذريعن جي مطابق، سامبس جي بغاوت کي سختي سان ڪچليو ويو، ۽ کيس قاسي ڏئي شهر کان ٻاهر وڃڻ سان تنگيو ويو، جڏهن ته سندس ماڻهن کي به قتل ڪيو ويو. هي مضمون سامبس جي تاريخي اهميت کي قديم ذريعن، نوآبادي دور جي تاريخ نويسيءَ ۽ جديد سنڌي مؤرخن جي تشريح جي روشنيءَ ۾ بيان ڪري ٿو. ان سان گڏ، بحث ڪيو ويو آهي ته سامبس جي قرباني کي اجاگر ڪرڻ نه رڳو تاريخي انصاف آهي، پر مقامي مزاحمت جي عالمي تسليم لاءِ به اهم آهي.

تعارف

سنڌ جي تاريخ ۾ ڪيترائي اهڙا مقامي حڪمران ۽ سورما رهيا آهن، جن جي جدوجهد ۽ قرباني عالمي تاريخ ۾ نظرانداز ٿي آهي. اهڙن ئي وساريل ڪردارن مان هڪ راجا سامبس

آهي، جنهن سڪندر مقدونيءَ جي حملي خلاف مزاحمت ڪئي. نوآبادي دور جي تاريخ نويسيءَ ۾ سامبس جهڙن ڪردارن کي گهٽ اهميت ڏيڻ سان سنڌ جي مقامي تاريخ مسخ ٿي وئي.

تاريخي پس منظر

331ق.م ۾ دارا سوم کي شڪست ڏيڻ کان پوءِ، سڪندر مقدوني وچ ايشيا ۽ هندوڪش مان ٿيندو پنجاب ۾ داخل ٿيو، جتي 327 ق.م ۾ هن راجا پورس کي شڪست ڏني (Bosworth, 1988).ان کان پوءِ، هو سنڌونديءَ جي ڪناري سان ڏکڻ طرف وڌيو، جتي ملتان ۽ سانگلا ۾ خونريز جنگون ٿيون. سنڌ جي مختلف علائقن ۾ مقامي حڪمرانن مزاحمت ڪئي، جن مان راجا سامبس نمايان حيثيت رکي ٿو.

راجا سامبس جي مزاحمت

راجا سامبس، جيڪو هاڻوڪي نئي واري علائقي تي حڪمراني ڪندو هو، شروعاتي طور سڪندر جي حڪم کي تسليم ڪيو. پر ٿوري وقت کان پوءِ، هن بغاوت ڪئي. آريان (Arrian, trans. 1976)جي بيان مطابق، سڪندر سامبس خلاف فوجي ڪارروائي ڪئي، ڪيس گرفتار ڪيو ۽ ڦاسي ڏئي سندس لاش شهر کان ٻاهران وڻ سان لٽڪايو. ان سان گڏ، شهر جي مردن، عورتن ۽ ٻارن کي بہ قتل ڪيو ويو، جن جا

لاش گهٽين ۾ رستن تي اڇلايا ويا. هي واقعو سڪندر جي سامراجي پاليسين جي بي رحميءَ ۽ مقامي حڪمرانن جي بهادريءَ کي ظاهر ڪري ٿو.

تاريخ نويسيءَ ۾ خاموشي ۽ جديد احيا

سامبس جي قربانيءَ کي تاريخي بيانن ۾ نظرانداز ڪرڻ نوآبادي دور جي تاريخ نويسيءَ جو حصو آهي، جنهن يوناني ذريعن کي ترجيح ڏني ۽ مقامي روايتن کي پس منظر ۾ ڌڪي ڇڏيو. اهڙيءَ طرح سامبس جهڙا ڪردار وساري ڇڏيا ويا. جديد سنڌي مؤرخن جهڙوڪ عبدالواحد آريسر (2010) سامبس کي سنڌ جي آزاديءَ لاءِ وڙهندڙ پهريون سورمو قرار ڏنو آهي. هن بحث سان گڏ جديد سنڌي تاريخ نويسيءَ ۾ سامبس جي تصوير کي نئين سر اجاگر ڪيو ويو آهي، جيڪو نوآبادي دور جي يوروسينٽرڪ نقطہ نظر کي چئلينج ڪري ٿو.

تجزياتي بحث

راجا سامبس جي تاريخي حيثيت ۾ اهم رخن کان ڏسڻ جي ضرورت آهي:

1. **قديم ذريعن جو تجزيو** :يوناني مؤرخن جي تحريرن ۾ سامبس کي هڪ باغي طور پيش ڪيو ويو آهي، جڏهن ته مقامي نقطه نظر کان هن کي آزاديءَ لاءِ وڙهندڙ سورمي طور ڏسي سگهجي ٿو.
2. **تاريخ نويسيءَ جي تنقيد** :نوآبادي دور ۾ لکيل هندستان جي تاريخ ۾ مقامي حڪمرانن کي اڪثر نظرانداز ڪيو ويو. سامبس جي وساريل حيثيت، اهڙي يوروسينٽرڪ تاريخ نويسيءَ جو نتيجو آهي، جنهن ۾ يوناني ۽ برطانوي ذريعن کي اهميت ملي، پر سنڌ جي مقامي روايتن کي نظرانداز ڪيو ويو.

نتيجو

راجا سامبس سڪندر مقدونيءَ خلاف قديم سنڌ ۾ مزاحمت جو هڪ اهم باب آهي، جيڪو نوآبادي دور جي تاريخ نويسيءَ سبب وساري ڇڏيو ويو. سندس شهادت ۽ سندس ماڻهن جو قتل، سامراجي جارحيت جي قيمت ۽ مقامي مزاحمت جي جرئت کي ظاهر ڪري ٿو. جديد تاريخ نويسيءَ ۾ سامبس جي ميراث کي اجاگر ڪرڻ نه رڳو تاريخي انصاف آهي، پر سنڌ جي تاريخ کي عالمي سطح تي تسليم ڪرائڻ جو به هڪ اهم قدم آهي.

References:

- Arisar, A. W. (2010). سرَ ۾ سانجهيءَ ويرَ [Evening Resistance in the Head]. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Arrian. (1976). *The Campaigns of Alexander* (A. de Sélincourt, Trans.). Penguin Classics. (Original work written ca. 2nd century CE)
- Bosworth, A. B. (1988). *Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*. Cambridge University Press.
- Chakrabarti, D. K. (2006). *The Oxford Companion to Indian Archaeology: The Archaeological Foundations of Ancient India*. Oxford University Press.
- Smith, V. A. (1904). *The Early History of India*. Oxford: Clarendon Press.
- Tarn, W. W. (1948). *Alexander the Great*. Cambridge University Press.

راجا سونيا: قديم سنڌ جو سخي حڪمران

قديم سنڌو ماٿري جي تاريخ ۾ راجا سونيا هڪ اهڙو نيڪ نيت ۽ سخاوت ڀريو حڪمران ٿي گذريو آهي، جنهن جو ذڪر نہ فقط لوڪ ڪهاڻين ۾، پر ويدڪ ادب ۾ پڻ ملي ٿو. سندس دور، اخلاق، ۽ علم دوستي سنڌ جي تهذيبي عظمت جو عڪاس آهي.

تاريخي پسمنظر

راجا سونيا، راجا ڀاويا جو پٽ هو ۽ راڻي روماسا سان سندس شادي ٿي هئي. هو پنچالن جي نسل مان هو، جيڪي سنڌو نديءَ ۽ اشڪني نديءَ (اڄ جي چناب) جي ڪنارن تي آباد هئا. مسٽر پارجيٽر جي تحقيق مطابق، راجا سونيا جو دور راجا سورسداس ۽ ديوداس جي وچ واري زماني ۾ هو، جڏهن سنڌ تي پنچالن جي حڪومت هئي.(Pargiter, 1922)

رگ ويد ۾ ذڪر

رگ ويد جي رچنائن ۾ ڪاڪشون نالي رشيءَ راجا سونيا جي سخاوت جو ذڪر ڪيو آهي. ڪاڪشون، جيڪو پيدائش کان نابين هو، اگني ديوتا جي پوڄا سبب اکين جو نور حاصل ڪري ٿو. هڪ رات، جڏهن هو رستي تي سمهي پيو، راجا سونيا ڪيس ڏسي محلات وٺي ويو. راجا سندس عقل، اخلاق، ۽ علم کان متاثر ٿي، ڪيس پنهنجون ڏهه نياٽيون پرڻايون ۽ وڏي مقدار ۾ ڌن دولت ڏني (Bherumal, 1939).

سخاوت جا تفصيل

ڀيرو مل جي ترجمي مطابق، راجا سونيا ڪاڪشون رشيءَ کي هيٺيون شيون ڏنيون:

- 100سونا سڪا
- 100گهوڙا
- 100ڍڳا
- 1060ڍڳيون
- 11رٿون (جن مان 10 زالن لاءِ ۽ 1 ڪاڪشون لاءِ)

هر رٿ ۾ چار سنڌي گهوڙا ٻڌل هئا، جن تي موتين سان سينگاريل سنج هئا. هي سخاوت نه فقط مادي لحاظ کان وڏي هئي، پر روحاني ۽ اخلاقي قدرن جي نمائندگي پڻ ڪري ٿي (Bherumal, 1939).

ثقافتي اهميت

راجا سونيا جي ڪهاڻي سنڌ جي تهذيب ۾ علم، سخاوت، ۽ روحانيت جي اهميت کي اجاگر ڪري ٿي. سندس عملن مان ظاهر ٿئي ٿو ته قديم سنڌ جا راجا نه فقط جنگجو هئا، پر علم دوست، رشيءَ پرست، ۽ انسان دوست پڻ هئا.

حوالا:

- Bherumal, M. (1939). *Qadeem Sindh*. Karachi: Sindh Historical Society.
- Pargiter, F. E. (1922). *Ancient Indian Historical Tradition*. Oxford University Press.

راڄو ليکي: ڪلهوڙا سلطنت جو وفادار سپهه سالار

راڄو ليکي، ڪلهوڙا سلطنت جي هڪ وفادار ۽ بهادر شخصيت طور سنڌ جي تاريخ ۾ اهم حيثيت رکي ٿو. سندس ڪردار فوجي حڪمت عملي، سياسي بصيرت، ۽ حڪمرانن سان وفاداريءَ تي ٻڌل هو. هن ميان يار محمد کان وٺي ميان غلام شاهه تائين ڪلهوڙا حڪمرانن جو ساٿي رهي، جنگي ميدانن کان وٺي سياسي معرڪن تائين نمايان ڪردار ادا ڪيو. هي مقالو راڄو ليکي جي فوجي، سياسي ۽ تاريخي اهميت جو جائزو پيش ڪري ٿو، جنهن مان سندس وفاداري ۽ حڪمت عمليءَ جو سنڌ جي تاريخ ۾ مستقل نقش ظاهر ٿئي ٿو.

تاريخي پس منظر

راڄو ليکي جون سرگرميون 1113هه/1701ع ۾ شروع ٿيون، جڏهن ميان يار محمد مغل شهزادي معزالدين سان تڪرار کان پوءِ قلات ۾ جلاوطني اختيار ڪئي. ان وقت گهڻن سردارن خاموشي اختيار ڪئي، پر راڄو ليکي وفاداريءَ سان قلات

ويو ۽ ميان کي سنڌ جي حالتن کان آگاهه ڪري واپس آڻڻ ۾ ڪامياب ٿيو. هي عمل ڪلهوڙا سلطنت جي بنياد رکڻ ۾ اهم ثابت ٿيو (شيخ، 2019).

فوجي خدمتون

راجو ليڪي ڪاڇي تي ڪلهوڙن جو قبضو ڪرائڻ ۾ مدد ڪئي ۽ 1136هه/1723ع ۾ دائودپوٽن سان شڪارپور واري جنگ ۾ به فعال رهيو. سندس جنگي حڪمت عملي ۽ بهادري کيس ڪلهوڙا دربار ۾ هڪ اهم سپهه سالار ۽ فوجي مشير بڻائي ڇڏيو. ميان نور محمد ۽ پوءِ ميان غلام شاهه جي دور ۾ به سندس اثر قائم رهيو (ممتاز، 2021).

سياسي اثر

1170هه/1757ع ۾ جڏهن ميان مراداياب خان معزول ٿيو، تڏهن اميرن ۾ اختلاف پيدا ٿيا. گهڻا عطر خان سان گڏ ٿيا، پر راجو ليڪي غلام شاهه سان وفادار رهيو ۽ سندس جلاوطنيءَ ۾ به گڏ رهيو. 1173هه/1759ع ۾ جڏهن غلام شاهه سنڌ جو حاڪم ٿيو، تڏهن راجو ليڪي دربار تي غالب ٿي چڪو هو (قانع، 1992/1775).

آخري دور ۽ وفات

راڄو ليڪي 1190هه/1776ع ۾ وفات ڪئي. سندس عمر لڳ ڀڳ 96 سال ٻڌائي وڃي ٿي. سندس دفن بابت ٻه روايتون آهن: هڪ مطابق سندس مقبرو گنجي ٽڪر تي آهي، ٻي مطابق محمود آباد جي قبرستان ۾، جتي ميان نور محمد به دفن آهي (شيخ، 2019).

تاريخي خاموشي ۽ قبيلائي تضاد

مير علي شير قانع پنهنجي ڪتاب *تحفة الڪرام* ميان سرفراز جي دور ۾ لکي. جڏهن دربار ۾ امن هو، تڏهن ليڪي جي وفاداري بيان ڪئي ويئي، پر ڪلهوڙا زوال ۽ ٽالپرن جي عروج بابت قانع خاموش رهيو. انهيءَ ڪري ليڪي-ٽالپر تضاد بابت پوري راءِ ڏيڻ مشڪل آهي (قانع، 1992/1775).

تجزياتي بحث

راڄو ليڪي جي تاريخي ڪردار مان ڪجهه اهم پهلو ظاهر ٿين ٿا:

1. **فوجي بصيرت**: سندس حڪمت عملي ڪلهوڙن جي ڪاميابين ۾ اهم حيثيت رکي.

2. **سياسي وفاداري**:هن غلام شاهہ سان هر حال ۾ ساٿ ڏنو.
3. **تاريخي اهميت**:سندس شخصيت ڪلهوڙا سلطنت جي استحڪام ۾ بنيادي هئي.
4. **قبيلائي تضاد**:ڪلهوڙا-ٽالپر چڪتاڻ ۾ سندس ڪردار اڃا ٻه وڌيڪ تحقيق جو طلبگار آهي.

References:

- Qani, M. A. S. (1775/1992). *Tuhfat ul-Kiram*. Karachi: Sindhi Adabi Board.
- Mumtaz, M. (2021). *Shah jo Ganj (Jadeed Suratkhati)*. Karachi: Latif Academy.
- Shaikh, N. (2019). *Rajjo Lekhi ain Kalhora Saltanat jo siyasi manzarnamo*. Sukkur: Mehran Publishers.

راڻو رتن سنگهه سوڍو: ٿر جي مزاحمتي ورثي جو محافظ

راڻو رتن سنگهه سوڍو، 19هين صديءَ جي وچ ڌاري ٿرپارڪر جي سوڍن جي مزاحمتي تحريڪ جو اهم اڳواڻ هو، جنهن انگريزن جي سامراجي پاليسين خلاف عوامي بغاوت جي اڳواڻي ڪئي. هي مضمون سندس سياسي بصيرت، عوامي حمايت، ۽ شهادت جي پسمنظر کي مختلف تاريخي ماخذن جي روشنيءَ ۾ بيان ڪري ٿو.

تاريخي پسمنظر

1843ع ۾ سنڌ تي انگريزن جي قبضي ڪانپوءِ ٿرپارڪر کي ٻن انتظامي حصن ۾ ورهايو ويو. پارڪر، ڏيپلو، مٺي ۽ اسلام ڪوٽ ڪڇ جي اسسٽنٽ پوليٽيڪل ايجنٽ جي حوالي ڪيا ويا، جڏهن ته عمرڪوٽ، گيڙي، ڇاڇرو ۽ ڇيلهار حيدرآباد سان ملايا ويا.(Rajput, 2023)

سوڍن جا راڄ خودمختيار حيثيت ۾ موجود هئا، جيڪي سرڪاري ڍلون ڏيڻ کان انڪار ڪندا هئا. راڻي مهراج، صلح پسند طبيعت سبب انگريزن سان مفاهمت ڪئي،

پر سندس سؤٽ راٺو رتن سنگهه سوڍي، انگريزن جي بي واجبي حڪمن خلاف بغاوت جو علم بلند ڪيو. جيئن هڪ تاريخدان Rajput (2023) لکي ٿو: ”راٺو رتن سنگهه، جيڪو دلير ۽ حشمت وارو شخص هو، اُن انگريزن جا بي واجبي حڪم ۽ قاعدا مڃڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو.“

مزاحمت ۽ بغاوت

راٺو رتن سنگهه سوڍو، انگريزن جي ڍل پاليسي، هٿيارن جي پابندي ۽ جاگيرن جي ضبط ٿيڻ خلاف عوامي تحريڪ هلائي. هن ماڻهن کي ’راڻن جو پراڻو قانون‘ مڃڻ لاءِ پڙڪايو ۽ سرڪاري حڪمن کي رد ڪرڻ جي تلقين ڪئي (Solanki, 1998).

نامور تاريخدان رائچند هريجن پڻ ان مزاحمتي جذبي کي بيان ڪندي لکي ٿو: ”راٺو رتن سنگهه سوڍو سوڍن جي شان ۽ ڌرتيءَ جي مان خاطر پنهنجا پراڻ ڏيئي پرڻ پاريندڙ انتهائي جوشيلو جوان هو، جنهن لاءِ وطن ئي سڀ ڪجهه هو“. (Harijan, 1988, p. 112)

گرفتاري ۽ شهادت

راٺو رتن سنگهه سوڍو، جوڌپور طرف وڃڻ دوران عمرڪوٽ کان سؤ ڪوهن جي پنڌ تي پوليس هٿان گرفتار ٿيو. کيس عمرڪوٽ جي قلعي ۾ قيد ڪيو ويو ۽ سرڪاري

حڪم تحت 1886ع ۾ ڦاسي ڏني وئي. تيج سنگهه سولنڪيءَ موجب، ”چيو وڃي ٿو ته ڪيس ڦاسي چاڙهڻ کان ٿورو اڳ سرڪاري تار پهتي ته راٺي رتن سنگهه کي ڦاسي نه ڏني وڃي، پر اها تار دانسته طور دير سان پهچائي وئي“ (Solanki, 1998, p. 70).

عوامي يادگيري

سنڌس وفادار گهوڙي، راٺي جي گرفتاريءَ کانپوءِ ڪاڏو پيتو ڇڏي ڏنو ۽ عمرڪوٽ جي قلعي چڙهڻ جي ڪوشش ڪندي مري ويو. Rajput (2023) لکي ٿو ته ”اڄا تائين عمرڪوٽ جي قلعي جي مکيه دروازي جي برج تي گهوڙيءَ جي انهيءَ سُنب جو نشان ڏسڻ ۾ اچي ٿو“.

لوڪ ادب ۽ عوامي شعور

راٺو رتن سنگهه جي بهادريءَ کي عوامي شاعرن لوڪ گيتن جي صورت ۾ زنده رکيو، جن ۾ سنڌس گهوڙي، سنڌس مزاحمت، ۽ سنڌس شهادت جو ذڪر ملي ٿو. Harijan . (1988) ان بابت لکي ٿو: ”ٿر جي عوامي شاعريءَ ۾ سوڍن جي مزاحمت هڪ زنده روايت طور موجود آهي“.(p. 118)

نتيجو

راڻو رتن سنگهه سوڍو، سنڌ جي مزاحمتي تاريخ جو اهڙو باب آهي، جيڪو استعماري ظلم خلاف عوامي همت، وفاداري ۽ قربانيءَ جي علامت بڻجي چڪو آهي. سندس ڪردار سنڌ جي سياسي شعور ۽ ثقافتي ورثي لاءِ مشعل راهه آهي، جنهن کي علمي ۽ عوامي سطح تي اجاگر ڪرڻ وقت جي اهم ضرورت آهي.

حوالا:

- Harijan, R. (1988). *Tareekh-e-Registan (Volume I)* [History of the Desert]. Jamshoro: Institute of Sindh Studies.
- Rajput, A. R. (2023). *Sodha Chatur Sajaan*. Sindh Salamat Book House. Retrieved from https://books.sindhsalamat.com/book/896/read/47701
- Solanki, T. S. (1998). *Umarkot: Sindh Jo Itihaas* [Umarkot: The History of Sindh]. Umarkot: Solanki Publications.

راڻي دهشلا: سنڌ جي بهادر حڪمران عورت

راڻي دهشلا سنڌ جي انهن مشهور عورت حڪمرانن مان هڪ هئي، جنهن پنهنجي سياسي ڏاهپ، بهادري ۽ حڪومتي صلاحيتن سان نہ صرف سنڌ ۾ امن قائم رکيو پر علم ۽ تهذيب کي بہ ترقي ڏني. هن جو تعلق ڪورؤ خاندان سان هو، ۽ هوءَ راجا دريوڌن جي ڀيڻ ۽ راجا جئدرٿ جي راڻي هئي. سنڌ ۾ سندس حڪمراني ويهن سالن تائين جاري رهي، جنهن دوران تعليم، سماجي ترقي ۽ امن امان ۾ اهم اڳڀرائي ٿي (Sharma, 2002).

تعارف

عورتن جي حڪمراني تاريخي طور تي ناياب رهي آهي، پر سنڌ جي تاريخ ۾ ڪجهہ اهڙيون بهادر راڻيون ملن ٿيون، جن پنهنجي حڪمت عملي ۽ عزم سان وڏو نالو ڪمايو. انهن مان

هڪ راڻي دهشلا آهي، جنهن سنڌ جي سياسي، سماجي ۽ علمي تاريخ ۾ هڪ نئون باب لکيو.(Qureshi, 2015)

تاريخي پسمنظر

راڻي دهشلا جو نالو مهاڀارت سان جڙيل آهي. هوءَ ڪورؤ خاندان جي حڪمران راجا دريوڌن جي ڀيڻ ۽ راجا جئدرٿ جي راڻي هئي. راجا دريوڌن، سندس قابليت کي ڏسي، کيس سنڌ موڪليو ته جيئن هتي انتظامي ۽ حڪومتي ڪم کي اڳتي وڌائي سگهي.(Desai, 1998)

دهشلا سنڌ ۾ اچي پنهنجو تختگاهه اُچ ۽ ملتان جي وچ تي جوڙيو، جيڪو پوءِ ”اسڪلنده“ جي نالي سان مشهور ٿيو. اڄ به ان جا آثار ڳوٺ نٿ گهلوان، تعلقي شجاع آباد ۾ موجود آهن.(Ali, 2010)

تعليمي خدمتون

دهشلا جڏهن سنڌ ۾ آئي ته هن محسوس ڪيو ته هتي تعليم جي کوٽ آهي. نتيجي ۾ هن پنهنجي پيءُ کي خط لکي 30 هزار برهمڻ گهرايا، جيڪي علم ۽ تعليم جي واڌ لاءِ سنڌ آيا.

انهن جي اچڻ سان سنڌ ۾ سکيا، سمجهاڻ ۽ علم جي ڏيئي کي نئين جوت ملي.(Sharma, 2002)

بهادري ۽ سياسي ڪردار

سڪندراعظم جي سنڌ تي ڪاهه وقت دهشلا پنهنجي پاءُ جي معرفت وري 30 هزار برهمڻ گهرايا، جن سڪندر جي فوجن سان مقابلو ڪيو. هن عمل راڻي جي بهادري ۽ حڪمت عملي کي نمايان ڪري ٿو.(Qureshi, 2015)
ان کان سواءِ ميدن ۾ جتن جي جهڳڙي دوران به راڻي دهشلا بهترين ثالثي ۽ حڪومتي ڪردار ادا ڪندي سنڌ ۾ امن امان قائم رکيو.(Ali, 2010)

ورثو ۽ اهميت

راڻي دهشلا اٽڪل ويهن سالن تائين سنڌ تي حڪومت ڪئي. سندس حڪمراني نہ صرف سياسي استحڪام آندو پر سماجي ۽ تعليمي ترقيءَ جا بہ در کوليا. هن جو نالو سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙي بهادر راڻيءَ طور زندهہ آهي، جنهن علم ۽ حڪمت کي جنگ ۽ سياست سان گڏ اهميت ڏني.(Desai, 1998)

نتيجو

راڻي دهشلا سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙي عورت حڪمران هئي، جنهن سنڌ کي علمي ۽ سماجي ترقي ڏني، امن قائم رکيو ۽ بهادريءَ سان ملڪ جو دفاع ڪيو. سندس حڪمراني عورتن جي سياسي ۽ حڪومتي صلاحيتن جو هڪ نمايان مثال آهي، جيڪو جديد دور ۾ به اهميت رکي ٿو.

References :

- Ali, K. (2010). History of Sindh. Karachi: Sindh University Press.
- Desai, P. (1998). Women in Ancient India. New Delhi: Heritage Publishers.
- Qureshi, I. H. (2015). Sindh through the Ages. Hyderabad: Mehran Publications.
- Sharma, R. (2002). Mahabharata and its Historical Context. Delhi: Aryan Books.

راڻي سونهن ديوي: سنڌ جي محافظ راڄ ڏياڻي

هن مقالي ۾ سنڌ جي بهادر ۽ ڏاهي راڻي سونهن ديوي جي تاريخي ڪردار تي روشني وڌي وئي آهي، جنهن لڳ ڀڳ 1400 سال اڳ ڏارين جي حملن کي ناڪام بڻائڻ ۾ غيرمعمولي شجاعت ۽ حڪمت عمليءَ جو مظاهرو ڪيو. برهمڻ گهراڻي سان لاڳاپيل هيءَ راڻي راءِ گهراڻي جي زوال ڪان پوءِ سنڌ ۾ سياسي استحڪام پيدا ڪيو، چچ کي حڪمران طور سامهون آندو ۽ چتور جي راجا مهرث جي ڪاهه کي پيجي ڪڍيو. هي مقالو ڏيکاري ٿو ته سونهن ديوي جي بصيرت ۽ ڏاهپ نه رڳو سنڌ کي ڏارين جي تسلط ڪان بچايو پر حڪمرانيءَ جي واڳن جي منتقليءَ ۾ به اهم ڪردار ادا ڪيو.

ڪي ورڊس
سونهن ديوي، سنڌ جي تاريخ، برهمڻ گهراڻو، راءِ گهراڻو، چچ، چتور، عورتن جي قيادت، مزاحمت

تعارف

سنڌ جي تاريخ طاقتور حڪمرانن، گهراڻن جي تبديلي ۽ ڏارين جي ڪاهن سان ڀريل آهي. انهن نمايان ڪردارن ۾ راڻي

سونهن ديوي کي وڏي اهميت حاصل آهي، جيڪا پنهنجي بهادري ۽ سياسي حڪمت عمليءَ سبب سنڌ جي خودمختياريءَ کي بچائڻ ۾ ياد ڪئي وڃي ٿي .(Shaikh, 1995)
راءِ ساهسي ٻئي جي گهرواري هجڻ جي ناتي، جيڪو راءِ گهراڻي جو آخري حڪمران هو، سونهن ديوي ان دور ۾ فيصلائتو ڪردار ادا ڪيو جڏهن اندروني ڇڪتاڻ ۽ ڌارين جون ڌمڪيون سنڌ جو استحڪام لاءِ خطرو بڻيل هيون (Qureshi, 2002).

سنڌ ۾ راءِ ۽ برهمڻ گهراڻو

راءِ گهراڻي 550ع کان 644ع تائين لڳ ڀڳ 94 سال سنڌ تي حڪومت ڪئي. هن خاندان جا پنج بادشاهه ٿيا جن مان آخري راجا راءِ ساهسي ٻيو هو .(Majumdar, 1960) ان کان پوءِ 644ع کان 712ع تائين سنڌ تي برهمڻ گهراڻي حڪومت ڪئي، جن ۾ ڇچ، چندر ۽ ڏاهر شامل هئا .(Al-Biladhuri, 1916/1994) راءِ ساهسي جي وفات کان پوءِ سندس راڻي سونهن ديوي هن منتقليءَ ۾ فيصلائتو ڪردار ادا ڪيو.

ڇچ جو عروج ۽ سونهن ديوي جو ڪردار

ڇچ جيڪو وزير رام راءِ جو منشي هو، پنهنجي لياقت، تعليم ۽ حڪومتي صلاحيتن سبب دربار ۾ جلد مقبول ٿي ويو

(Sindhi Adabi Board, 1963).راجا ۽ راڻي سان ويجهو ٿيڻ کان پوءِ چچ سرڪاري معاملن ۾ اهميت حاصل ڪرڻ لڳو. جڏهن راءِ ساهسي بيمار ۽ بي اولاد هو، تڏهن سنڌ تي ڌارين جي ڪاهه جو خطرو وڌي ويو .(Shaikh, 1995) انهيءَ صورتحال کي ڏسي سونهن ديوي سنڌ کي چتور جي راجا مهرٿ جي تسلط کان بچائڻ لاءِ حڪمت عملي اختيار ڪئي ۽ چچ کي نائب حڪمران مقرر ڪيو.(Qureshi, 2002)

چتور جي راجا مهرٿ جو چيلينج

راءِ ساهسي جي لاڏاڻي کان پوءِ، راجا مهرٿ وڏي فوج ۽ جنگي هاٿين سان سنڌ تي ڪاهه ڪئي. هن ڄاتو ٿي ته چچ هڪ برهمڻ راهب آهي ۽ تلوار جي فن کان بي خبر آهي، تنهنڪري هو سنڌ کي آسانيءَ سان فتح ڪري وٺندو .(Majumdar, 1960) پر سونهن ديوي دشمن جي آچ رد ڪندي چچ کي جنگ لاءِ جذبو ڏنو. هن چچ کي چيو ته جيڪڏهن تون جنگ نٿو ڪري سگهين ته مان تنهنجا ڪپڙا پائي پاڻ ميدان ۾ لهنديس .(Shaikh, 1995)هنن جوش ڀرين جملن چچ جي غيرت کي جاڳائي ڇڏيو ۽ هو شينهن وانگر ميدان ۾ ٽپو ڏيئي مهرٿ جي فوج کي شڪست ڏني.

شادي ۽ سياسي استحڪام

راءِ ساهسي جي وفات کان پوءِ جڏهن ڪو به وارث نہ رهيو، سونهن ديوي سياسي استحڪام لاءِ چچ سان شادي ڪئي. ان شاديءَ چچ جي حڪمراني کي قانوني ۽ سياسي جواز ڏنو (Al-Biladhuri, 1916/1994). هن مان بہ پٽ، ڏاهر ۽ ڏهرسين، ۽ هڪ ڌيءَ ماين ڄميا، جن برهمڻ گهراڻي جي حڪمرانيءَ کي اڳتي وڌايو.

نتيجو

راڻي سونهن ديوي سنڌ جي تاريخ ۾ شجاعت، تدبر ۽ بصيرت جي علامت طور سڃاتي وڃي ٿي. هن ڌارين جي ڪاهن جي وقت سنڌ جي خودمختياريءَ جو دفاع ڪيو ۽ حڪومتي واڳن کي استحڪام ڏنو. چچ کي اقتدار ڏيڻ، مهرٿ جي حملي کي روڪڻ ۽ حڪمرانيءَ جي تسلسل کي يقيني بڻائڻ ۾ هن جو ڪردار سنڌ جي تاريخ ۾ امر ٿي ويو آهي. سنڌ جا ماڻهو ڪيس بجا طور تي اهڙي راڻي قرار ڏين ٿا، جنهن وطن کي ڌارين جي غلاميءَ کان بچايو.

References:

- Al-Biladhuri, A. (1994). *Futuh al-Buldan* (F. Hitti, Trans.). Lahore: Islamic Book Service. (Original work published 1916)
- Majumdar, R. C. (1960). *The Classical Accounts of India.* Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay.
- Qureshi, I. H. (2002). *A Short History of Pakistan: Volume One*. Karachi: University of Karachi Press.
- Shaikh, A. M. (1995). *History of Sindh: A Cultural Perspective*. Hyderabad: Sindh University Press.
- Sindhi Adabi Board. (1963). *Chachnama (The Tale of Chach).* Jamshoro: Sindhi Adabi Board.

رڻمل جاڙيجو: سومرن جي دور ۾ ڪڇ ۾ مزاحمت جو ڪردار

رڻمل جاڙيجو، سومرن جي دور ۾ ڪڇ جي ڪناري تي آباد جاڙيجن مان هڪ بهادر اڳواڻ هو، جنهن سلطان علاؤالدين خلجي جي لشڪر خلاف مزاحمت ڪندي شهادت حاصل ڪئي. هي مضمون سومرن جي حڪومت، سنڌ ۽ ڪڇ جي لاڳاپن ۽ رڻمل جي ڪردار ڪي تاريخي ماخذن جي روشنيءَ ۾ بيان ڪري ٿو.

سومرن جي حڪومت جو پسمنظر

سومرا گهراڻو سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهم ديسي راڄ طور سامهون آيو، جيڪو عربن جي غيرمقامي راڄ کانپوءِ سنڌ جي ڏکڻ ۽ ڪڇ جي پاسي تي حاڪم ٿيو. سومرن جي حڪومت تقريباً 11هين صديءَ کان 15هين صديءَ تائين هلي، جنهن دوران سنڌ جي ثقافت، ادب، ۽ سياسي خودمختياريءَ کي نئون روح مليو.

مرزا قليچ بيگ لکي ٿو تہ سومرا اصل راجپوت هئا، جيڪي بعد ۾ مسلمان ٿيا، ۽ سندن حڪومت خاص طور تي ڏکڻ سنڌ ۽ ڪڇ جي علائقن تائين محدود هئي. سنڌيانا انسائيڪلوپيڊيا موجب، سومرا بادشاهن جي تختگاهن ۾ ٺٽو، نصرپور، عمرڪوٽ، ۽ ڪڇ شامل هئا، جتي جاڙيجن، سوڍن ۽ ٻين مقامي برادرين سان سندن لاڳاپا ۽ ويڙهون ٿينديون رهيون.

سنڌ–ڪڇ لاڳاپا ۽ جاڙيجن جو ڪردار

سومرا دور ۾ سنڌ ۽ ڪڇ جي لاڳاپن جو بنياد نہ صرف جاگرافيائي ويجهڙائي، پر سياسي ۽ قبائلي اتحادن تي پڻ هو. جاڙيجن، سوڍن ۽ ٻين قبيلن ڪڇ جي سرحدن تي سومرن جي حاڪميت جي حمايت ڪئي، پر جڏهن ڌارين لشڪرن، خاص طور تي دهليءَ جي سلطان علاؤالدين خلجي جي لشڪر، سنڌ تي حملا ڪيا، تڏهن ڪڇ جي قبيلن سنڌ سان متحد ٿي مزاحمت جو علم بلند ڪيو.

رڻمل جاڙيجو، ان مزاحمتي روايت جو نمائندو هو، جنهن ڄام ابڙي کي نياپو موڪليو تہ:

”آئون ترڪ لشڪر کي سامهون ٿيان ٿو، جيستائين دم هوندو، اوستائين ڪين تو تائين پهچڻ نہ ڏيندس.“

هي نياپو نہ صرف وفاداريءَ جو اظهار هو، پر سومرا راڄ جي بچاءَ لاءِ هڪ سياسي اعلان پڻ هو.

رٺمل جي شهادت ۽ علامتي حيثيت

رٺمل جاڙيجو پنهنجي قبيلي جا سورهيہ گڏ ڪري ڪڇ جي وات تي ڌاري لشڪر جي سامهون ٿيو. جنگ دوران هو بهادريءَ سان وڙهندي وڙهندي شهيد ٿي ويو. سندس شهادت سومرا راڄ جي پويان ڪڇ جي تحفظ لاءِ هڪ علامتي قرباني بڻجي وئي، جيڪا اڄ بہ لوڪ ادب ۽ تاريخي روايتن ۾ زنده آهي.

نتيجو

رٺمل جاڙيجو جو ڪردار سومرا دور جي سياسي مزاحمت، سنڌ–ڪڇ لاڳاپن، ۽ قبائلي وفاداريءَ جو زنده مثال آهي. سندس احوال نہ صرف تاريخي، پر ثقافتي ۽ ادبي لحاظ کان بہ اهميت رکي ٿو، جنهن کي علمي سطح تي اجاگر ڪرڻ وقت جي ضرورت آهي.

References:

1. Qulich Beg, M. (1920). *Sindh Ji Mukhtasir Tareekh* [A Brief History of Sindh]. Sindh Salamat Book House. Retrieved from Lesson on Soomra Rule
2. Sindhi Encyclopedia. (n.d.). *Soomra Rule in Sindh*. Retrieved from Sindhi Wikipedia Entry
3. BhittaiPedia. (n.d.). *راڻمل جاڙيجو*. Retrieved from BhittaiPedia: Rano Mal Jarejo

روپلو ڪولهي: وطن لاءِ جان گھوريندڙ امر ڪردار

هي آرٽيڪل سنڌ جي بهادر سپاهي ۽ مزاحمتي اڳواڻ روپلو ڪولهي جي زندگي، جدوجهد ۽ شهادت تي تفصيلي روشني وجهي ٿو. روپلو ڪولهي (1818—1859) ٿر جي سرزمين مان انگريز سامراج خلاف مزاحمت ڪندڙ پهرين ڪولهي اڳواڻ طور تاريخ ۾ امر ٿيو. سندس فوجي حڪمت عمليون، انگريزن سان مهاڏو اٽڪائڻ ۽ گرفتاريءَ بعد ڏنل تشدد ۽ شهادت، سنڌ جي قومي تحريڪن لاءِ الهام جو سرچشمو بڻيون. هي مقالو نہ صرف روپلي جي انفرادي بهادريءَ کي بيان ڪري ٿو، پر ان دور جي سماجي، سياسي ۽ ثقافتي حالتن کي بہ سامهون آڻي ٿو، جن هن جي مزاحمت کي تاريخي اهميت بخشي.

تعارف

سنڌ جي تاريخ جدوجهد، بهادري ۽ قربانين سان ڀرپور آهي. انگريزن جي سامراجيت خلاف سنڌ ۾ ڪيترن ئي علائقن مان بغاوتون ٿيون، جن ۾ ٿر جي ڌرتيءَ جو نالو نمايان آهي. ٿر ۾ جنم وٺندڙ روپلو ڪولهي پنهنجي بهادري ۽ وطن دوستيءَ سبب تاريخ ۾ هڪ امر ڪردار طور ياد ڪيو وڃي ٿو. هو نه صرف هڪ مقامي سردار ۽ سپهه سالار هو، پر هڪ اهڙو عوامي اڳواڻ هو جنهن سامراج خلاف پنهنجي جان قربان ڪري سنڌ جي آزاديءَ لاءِ اڻ مٽ مثال قائم ڪيو.

تاريخي پسمنظر

انگريزن ڀارت تي 1757ع ۾ پلاسي جي جنگ کانپوءِ آهستي آهستي پنهنجي گرفت مضبوط ڪئي. سنڌ ۾ 1843ع ۾ چارلس نيپئر جي هٿان ٽالپر حڪمرانن جي شڪست کانپوءِ انگريزن جو راڄ قائم ٿيو. ان دور ۾ ٿرپارڪر علائقو نه رڳو جغرافيائي طور اهم هو، پر فوجي ۽ واپاري نقطہ نظر کان به خاص حيثيت رکندڙ هو. انگريزن لاءِ ٿر جي سرزمين تي ڪنٽرول حاصل ڪرڻ مشڪل هو، ڇو ته هتي جي ماڻهن ۾ ازاديءَ جو جذبو زنده هو.

روپلو ڪولهي جي ابتدائي زندگي

روپلو ڪولھي 1818ع ۾ ننگرپارڪر پرسان ڪنياري ڳوٺ ۾ شانتو ڪولھي جي گھر ۾ ڄائو. سندس ماءُ مائي ڪيسر بائي وڏي همت واري عورت هئي، جنهن پنهنجي پٽ ڪي بهادريءَ سان پاليو. روپلي ننڍپڻ ڪان ئي ٿر جي ڏاڪڻي ماحول ۾ جفاڪشي، شڪار ۽ تلوار بازي سکيو. جوان ٿيڻ ڪانپوءِ هو ٿر جي ڪولھي قبيلي جو اڳواڻ بڻيو ۽ مقامي راجپوتن جي فوج ۾ اهم حيثيت حاصل ڪئي.

انگريزن خلاف مزاحمت

انگريزن ٿر تي پنهنجي حڪمراني قائم ڪرڻ لاءِ جنرل ٽروٽ جي اڳواڻي ۾ فوج موڪلي. ٽرين 1843ع ڪان 1859ع تائين لڳاتار جنگ ڪئي. ڪولھي برادريءَ جي وڏي حصي سان گڏ روپلو ڪولھي هن مزاحمت جو روح روان بڻيو. ٿر جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ انگريزن خلاف بغاوت ٿي، جنهن ۾ روپلي جي حڪمت عملي اهم ڪردار ادا ڪيو. سندس فوج جديد هٿيارن ڪان محروم هئي، پر هن مقامي ڄاڻ، ريگستاني ماحول ۽ ماڻهن جي جرئت سان انگريزن کي ٽي ڀيرا شڪست ڏني.

بغاوت ۽ جنگي حڪمت عمليون

روپلي ڪولھي پنهنجي ساٿين سان مل ڪري ڪارونجھر جبل کي مرڪزي قلعو بڻايو. انگريز فوج لاءِ ريگستاني

علائقو اجنبي ۽ ڏکيو هو. ترين رات جو اوچتو حملا ڪري انگريزن جي سامان، فوجي ڪئمپن ۽ خزاني کي نقصان پهچايو. هنن "گهات لڳائي" حملي، ريگستاني رستن جي ڄاڻ ۽ مقامي ماڻهن جي حمايت سان انگريزن کي وڏي مشڪلات ۾ وجهي ڇڏيو.

گرفتاري ۽ اذيتون

مئي 1859ع ۾ انگريز فوج چالاڪيءَ سان روپلي کي گرفتار ڪيو. سندس گرفتاريءَ بعد انگريزن کيس سخت اذيتون ڏنيون. جنرل تروٽ کيس بار بار ساٿين جا نالا ٻڌڻ لاءِ مجبور ڪيو، پر روپلي پنهنجي ڪنهن ساٿيءَ جو نالو ظاهر نہ ڪيو. هن کي ڏهن آڱرين ۾ ڪپهہ وجهي ساڙيو ويو، پر هو اجا بہ وطن سان وفاداريءَ تي قائم رهيو.

روپلي جي زال رتن بائي بہ پنهنجي مڙس جو ڀرپور ساٿ ڏنو. جڏهن انگريزن کيس لالچ ۽ دٻاءُ ڏنو تہ پنهنجي مڙس کي مجبور ڪري، تڏهن رتن بائي پنهنجي مڙس کي حوصلو ڏيندي چيو” :*متان آڻ مجي مون کي ترياڻين آڏو لجايو ٿئي*“. هن عورت پنهنجي بهادريءَ سان سنڌ جي تاريخ ۾ عظيم ڪردار ادا ڪيو.

شهادت

21 آگسٽ 1859ع تي انگريزن روپلي کي ننگرپارڪر پرسان وهندر نئن جي ڪناري تي بيٺل ٻبر جي وڻ ۾ ڦاهي ڏئي شهيد ڪيو. سندس لاش وڻ ۾ ٽنگيل رهيو، پر هن جي عظمت جو اوچو مقام ڪارونجهر جي جبل وانگر سنڌ جي تاريخ ۾ هميشه لاءِ امر ٿي ويو.

روپلو ڪولهي جي شهادت جا اثر

روپلي جي شهادت ٿر ۾ انگريزن خلاف جدوجهد کي نئين زندگي ڏني. سندس قربانيءَ ماڻهن ۾ قومي شعور پيدا ڪيو ۽ ايندڙ مزاحمتي تحريڪن لاءِ الهام بڻيو. ڪولهي برادري ۽ ٻين محروم طبقا سندس نالي تي فخر ڪن ٿا. اڄ به ٿر ۾ روپلو ڪولهي جي يادگارن تي ميلا لڳن ٿا ۽ کيس آزاديءَ جي علامت طور ياد ڪيو وڃي ٿو.

نتيجو

روپلو ڪولهي نه صرف ٿر پر پوري سنڌ جو قومي هيرو آهي. هن پنهنجي وطن لاءِ جان قربان ڪري ڏيکاريو ته غلاميءَ کان موت بهتر آهي. سندس بهادري، حوصلا ۽ قرباني سنڌ جي ايندڙ نسلن لاءِ مشعل راهه آهي. روپلي جو پيغام اهو آهي ته وطن جي حفاظت لاءِ هر قرباني مقدس آهي.

References:

- Baloch, N. B. (1985). *History of Sindh*. Hyderabad: Institute of Sindhology.
- Kufi, A. b. H. (13th Century). *Chachnama*.
- Bhurgri, G. M. (1990). *Freedom Movement in Sindh*. Karachi: Sindhica Academy.
- Lary, D. (2004). *The British Raj and Resistance Movements*. Oxford University Press.
- Qani, M. A. S. (1769). *Tuhfat-ul-Kiram*. Hyderabad.

سائينداد ڪلمتي: سنڌ جي آزاديءَ لاءِ وڙهندڙ بهادر سورمو

تعارف

سائينداد ڪلمتي سنڌ جي اُن بهادر مزاحمتي ڪردارن مان هڪ آهي، جن ڌرتيءَ جي ننگ ۽ غيرت جي حفاظت لاءِ انگريزن جي قبضي خلاف هٿيار کنيا. هو ڪراچيءَ جو رهواسي هو، جنهن پنهنجي قبيلائي لشڪر سان گڏ انگريز فوجن ۽ عملدارن تي حملا ڪري، سنڌ جي آزاديءَ لاءِ جدوجهد ڪئي.

انگريزن جي آمد ۽ سنڌي مزاحمت

انگريز واپار جي نالي تي سنڌ ۾ داخل ٿيا ۽ آهستي آهستي مقامي حڪمرانن کي زير ڪري، ڌرتيءَ تي قبضو ڪيو. ان وقت سنڌ جا غيرتمند قبيلائي سردار، جن ۾ ڪلمتي، جوکيا ۽ نومڙيا شامل هئا، مزاحمت جي راهه اختيار ڪئي. سائينداد ڪلمتي انهن مان هڪ اهم اڳواڻ هو، جنهن

ميان نور محمد ڪلهوڙي جي دور ڪان پوءِ بہ انگريزن خلاف ويڙهہ جاري رکي.

حيدرآباد ۽ ڪراچيءَ ۾ مزاحمتي ڪارروايون

مياڻي جي جنگ کان اڳ، ميرن جي حڪم تي سائينداد ڪلمتي، چاڪر خان جوکيو، ۽ احمد خان نومڙيو گڏجي فيصلو ڪيو تہ حيدرآباد وڃڻ بجاءِ ڪراچيءَ ۾ انگريز چانوڻين تي حملو ڪيو وڃي. هنن مقامي ماڻهن کي صلاح ڏني تہ انگريزن خلاف ويڙهہ دوران شهر ڇڏين. پر نائون مل جي مخبري سبب انگريزن کي اڳواٽ اطلاع ملي ويو، ۽ سنڌي لشڪر کي واپس اچڻو پيو.

دٻي جي جنگ کان پوءِ مزاحمت

دٻي جي جنگ کان پوءِ، جڏهن انگريز ميرن کي قيد ڪري سنڌ تي مڪمل قبضو ڪيو، تڏهن بہ سائينداد ڪلمتي هٿيار ڦٽا ڪرڻ کان انڪار ڪيو. هن پنهنجي ساٿين سان گڏ، جن ۾ بہ ڪلمتي، هڪ جوکيو ۽ هڪ ڇٽو شامل هئا، وطن لاءِ وڙهندي جان ڏيڻ جو فيصلو ڪيو.

آخري معرڪو ۽ شهادت

سائينداد ڪلمتي ۽ سندس ساٿين کي جڏهن خبر پئي تہ انگريز فوجي گهاري طرف وڃي رهيا آهن، تڏهن هنن ڏاٻيجي وٽ حملو ڪيو. هڪ دفعي نئين ملير جي ڪنڌيءَ تي سير ڪندڙ انگريزن تي حملو ڪري، ٻن کي قتل ڪيو. ان

بعد انگريزن جو وڏو لشڪر ظاهر ٿيو، جنهن سان پنجن ساٿين بهادريءَ سان وڙهندي ڪيترن انگريزن کي ماريو، پر آخرڪار سائينداد ڪلمتي ساٿين سميت شهيد ٿي ويو. سندس شهادت 1843ع جي وچ ڌاري ٿي.

نتيجو

سائينداد ڪلمتي سنڌ جي آزاديءَ لاءِ وڙهندڙ اُن سورمي جو نالو آهي، جنهن سرداري نظام جي فيصلي خلاف وڃي، ڌرتيءَ جي حفاظت لاءِ جان قربان ڪئي. هو سنڌ جي مزاحمتي تاريخ جو روشن باب آهي، جنهن کي ايندڙ نسل ياد رکندا.

References:

- قدوسي، اعجاز الحق. (2007). *سنڌ جي تاريخ* (ترجمو: خالد وسير). مهراڻ اڪيڊمي، شڪارپور. Retrieved September 4, 2025, from Sindhi Adabi Board Online Library
- سنڌيانا انسائيڪلوپيڊيا. (1999). *سنڌ جي تاريخ* (جلد ستون). مهراڻ اڪيڊمي. Retrieved September 4, 2025, from Encyclopedia Sindhiana
- Wikipedia contributors. (n.d.). *سنڌ جي تاريخ*. Wikipedia. Retrieved September 4, 2025, from History of Sindh – Wikipedia

سريمڻ خان چانڊيو: سمن جي سلطنت جو وطن دوست سپاهي

تعارُف

سنڌ جي تاريخ ۾ سمن سلطنت (1351—1521ع) جو دور قبائلي اتحاد، ثقافتي ترقي، ۽ سياسي مزاحمت جو دور رهيو. هن دور ۾ ڪيترن ئي بهادر شخصيتن وطن جي حفاظت لاءِ پنهنجون خدمتون سرانجام ڏنيون، جن مان سريمڻ خان چانڊيو جو نالو خاص طور تي ذڪر جوڳو آهي. هن ڄام نندي جي دورِ حڪومت ۾ ارغون حملي جي خلاف سنڌ جي دفاع ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو، ۽ بعد ۾ جاگير ۽ خطاب حاصل ڪري قبائلي اثر رسوخ جو مرڪزي محور بڻيو.

تاريخي پسمنظر: ارغون حملا ۽ سنڌ جي مزاحمت

ڄام نندو (1461—1508ع) جي دور ۾ قنڌار جي ارغون حاڪم مير ذوالنون ارغون، مرڪزي ايشيا جي سياسي تبديلين سبب، سنڌ تي قبضو ڪرڻ جي تياري ڪئي. 1485ع ۾ سندس پٽ سلطان محمد سُبيءَ تي حملو ڪيو، جتي سنڌ جو گورنر بهادر خان شڪست کائي پيڇي آيو .(Chiefa Coins, n.d.) ان

واقعي سنڌ جي دفاعي حڪمت عمليءَ کي نئين سر ترتيب ڏيڻ جي ضرورت پيدا ڪئي.

1490ع ۾ دولهه دريا خان هڪ وڏي لشڪر سان سُبيءَ تي حملو ڪيو، جنهن ۾ سلطان محمد ارغون مارجي ويو، ۽ سنڌي لشڪر ٻيهر سُبيءَ تي پنهنجو اقتدار بحال ڪيو (Wikipedia contributors, n.d.). هن جنگ ۾ سريمڻ خان چانڊيو پڻ دريا خان جي مددگار طور شامل هو، جنهن پنهنجي قبيلي سميت ٻين قبيلن کي به گڏ ڪري لشڪر ۾ شامل ڪيو (Ruk Sindhi, 2023).

جاگير ۽ خطاب: سياسي سڃاڻپ جو بنياد

دريا خان جي سفارش تي، جام نندو سريمڻ خان کي سندس بهادريءَ جي عيوض هڪ وڏي جاگير عطا ڪئي، ۽ کيس "غيبي خان "جو خطاب ڏنو (Baluch, n.d.). جاگير جي حدن ۾ باغبان پرڳڻو، کيرٿر جبل، گاج ندي، ۽ مخدوم بلاول جي شڪارگاهه شامل هئا. ان جاگير جي سند چانڊين جي نوابن وٽ محفوظ آهي، جيڪا 14 پرڳڻن تي مشتمل هئي.(Sindhi, 2012)

جاگير جي عطا ٿيڻ سان سريمڻ خان نه صرف قبائلي سردار طور سڃاتو ويو، پر سندس سياسي اثر لاڙڪاڻي جي علائقي تائين وڌي ويو، جتي بعد ۾ "چانڊڪا پرڳڻو "قائم ٿيو.

قبائلي ورثو ۽ سياسي تسلسل

سريمڻ خان جي وفات کان پوءِ سندس پٽ وريل خان چانڊين جو اڳواڻ بڻيو. هي سلسلو نواب غيبي خان، نواب احمد سلطان، نواب شبير احمد، ۽ هاڻوڪي سردار احمد چانڊيي تائين جاري رهيو .(Bhatti, 2021) چانڊين جي اثر رسوخ سبب لاڙڪاڻي جي علائقي کي "چانڊڪا "سڏيو ويو، جيڪو مغل دور ۾ بکر سرڪار جي تابع هو، ۽ ڪلهوڙا دور ۾ لاڙڪاڻو شهر جي قيام کان پوءِ به ان نالي جي اهميت برقرار رهي.

قبائلي سياست ۽ وطن دوستيءَ جو سنگم

سريمڻ خان چانڊيو جو ڪردار سنڌ جي قبائلي سياست، جاگيرداري نظام، ۽ دفاعي حڪمت عمليءَ جو سنگم آهي. هن نہ صرف جنگي بهادريءَ سان وطن جي حفاظت ڪئي، پر قبائلي اتحاد، سياسي استحڪام، ۽ ثقافتي ورثي جي تعمير ۾ بہ اهم ڪردار ادا ڪيو. سندس جاگير، خطاب، ۽ قبائلي اثر سنڌ جي تاريخي شعور جو حصو بڻجي چڪا آهن، جن کي علمي تحقيق ۽ عوامي شعور ذريعي محفوظ رکڻ ضروري آهي.

References:

- Baluch, N. B. (n.d.). *Rihan Heeren Khan* (Vol. 6). Sindhi Adabi Board.
- Sindhi, M. A. (2012). *Mehran Journal* (Vol. 4, p. 6). Sindhi Adabi Board.
- Chiefa Coins. (n.d.). *History of Sindh and the Arghun Invasion*. Retrieved from http://chiefacoins.com/Database/Countries/Sindh.htm
- Wikipedia contributors. (n.d.). *Battle of Jalwakhir*. Wikipedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Jalwakhir
- Ruk Sindhi. (2023). *Who was Dollah Darya Khan?* [Video]. Dailymotion. Retrieved from https://www.dailymotion.com/video/x9983is
- Bhatti, S. (2021). *History of Chandio Tribe* [Video series]. YouTube. Retrieved from https://www.youtube.com/playlist?list=PLTJH_lEBVfjmyZsITSf-5j1bqnI0unG3T

سمہ بن ديوائچ: سنڌ جي مزاحمتي تاريخ جو مهندار

ديبل جو تاريخي پسمنظر

ديبل، سنڌ جي سامونڊي دروازي طور، قديم دور کان واپار، ثقافت، ۽ مذهب جو مرڪز رهيو آهي. هتي ٻڌ ڌرم جا مندر، هندو واپاري ۽ مقامي قبيلن جي گاديون موجود هيون. ديبل جي بندرگاهہ ذريعي چين، هند ۽ عرب سان واپاري لاڳاپا قائم هئا (Mujtaba, 1982). انهيءَ شهر جي گورنري سمہ بن ديوائچ وٽ هئي، جيڪو مقامي قبيلن جي اتحاد ۽ فوجي حڪمت عمليءَ جو ماهر هو.

عربن جي پهرين فوجي چڙهائي

سن 636ع ۾، خلافت راشده جي دور ۾، عمان جي گورنر عثمان بن ابي العاص الثقفي ديبل تي حملو ڪرڻ جو ارادو ڪيو. هن پنهنجي ڀاءُ مغيره بن ابي العاص کي فوج سان سمنڊ رستي روانو ڪيو (Al-Baladhuri, 1866). عربن جي

رٽا هئي تہ ديبل تي قبضو ڪري، سنڌ جي سامونڊي واپار تي ڪنٽرول حاصل ڪيو وڃي.

سمہ بن ديوائچ جي فوجي حڪمت عملي

سمہ بن ديوائچ، عربن جي اچڻ جي خبر ملندي ئي، پنهنجي فوج گڏ ڪري ديبل جي قلعي کان ٻاهر اچي ويو. هن نہ صرف دفاعي پوزيشن سنڀالي، پر حملو ڪندڙن کي سامهون اچي للڪاريو. جنگ دوران مغيره مارجي ويو، ۽ عرب فوج پسپا ٿي عمان واپس هلي وئي (Ansari, 1999). هيءَ جنگ سنڌ جي مزاحمتي تاريخ جو پهريون فوجي مقابلو هو، جنهن ۾ مقامي قيادت عربن جي فوجي طاقت کي شڪست ڏني.

مزاحمت جو سياسي ۽ ثقافتي اثر

سمہ بن ديوائچ جي فتح، سنڌ جي سياسي خودمختياريءَ جو ثبوت هئي. هن نہ صرف ديبل کي بچايو، پر عربن جي سامونڊي واپار تي قبضي جي رٿا کي بہ ناڪام بڻايو. هيءَ فتح مقامي قبيلن جي اتحاد، حڪمت عملي، ۽ وطن جي حفاظت جي جذبي جو مظاهرو هئي (Chachnama, trans. Mirza Kalich Beg, 1900).

سمہ بن ديوائچ جي ورثي جو جائزو

سمہ بن ديوائچ جو نالو اڄ بہ سنڌ جي مزاحمتي ورثي ۾ عزت سان ورتو وڃي ٿو. هو صرف گورنر نہ، پر هڪ

قومي محافظ هو، جنهن عربن جي فوجي چڙهائيءَ آڏو سنڌ جي وقار ۽ خودمختياريءَ جو دفاع ڪيو. سندس ڪردار سنڌ جي تاريخي شعور، قومي سڃاڻپ، ۽ مزاحمتي روايتن جو بنياد بڻجي ٿو.

References :

- Al-Baladhuri. (1866). *Futuh al-Buldan* (E. J. Payne, Trans.). London: Oriental Translation Fund.
- Ansari, M. R. (1999). *History of Sindh: From the earliest times to the Arab conquest*. Karachi: Sindh Historical Society.
- Chachnama. (1900). Translated by Mirza Kalich Beg. Karachi: Sindh Government Press.
- Mujtaba, H. (1982). *Sindh: A cultural history*. Hyderabad: Institute of Sindhology.

سوڍو ڪرٽجي: ٿرپارڪر جي بغاوت جو مهندار

سوڍو ڪرٽجي ننگرپارڪر جو راڻو ۽ ٿر ۾ 1859ع جي انگريزن خلاف بغاوت جو اهم اڳواڻ هو. سنڌ تي انگريزن جي قبضي کان پوءِ جڏهن برطانوي راڄ پنهنجا قانون لاڳو ڪرڻ شروع ڪيا تہ ٿر جا سوڍا انهن کي مڃڻ لاءِ تيار نہ ٿيا. نتيجي طور، 1859ع ۾ ڪارونجهر جبل جي دامن ۾ هڪ وڏي بغاوت اٿي، جنهن ۾ سوڍن سان گڏ مقامي ڪولهي، ميگهواڙ ۽ ٻين برادرين پڻ حصو ورتو. هي مقالو سوڍو ڪرٽجيءَ جي بغاوت، انگريزن سان جنگ، قيد، ساٿين جي قربانين ۽ مقامي مزاحمتي تحريڪ جي تاريخي جائزي تي روشني وجهي ٿو.

تمهيد

1857ع جي هندستاني بغاوت کان پوءِ سنڌ ۾ پڻ برطانوي قانونن خلاف مزاحمتي تحريڪون شروع ٿيون. ٿرپارڪر ۾ راڻو سوڍو ڪرڻجي انهن تحريڪن جو اهم اڳواڻ هو، جنهن نہ رڳو پنهنجي علائقي ۾ انگريزن جا قانون رد ڪيا، پر مقامي ماڻهن کي گڏ ڪري منظم بغاوت بہ برپا ڪئي.

انگريزن جون پاليسيون ۽ سوڍن جي بيزاري

انگريزن 1843ع ۾ سنڌ تي قبضو ڪرڻ بعد زميندارن ۽ سردارن کي دٻاءُ، لالچ ۽ انعامن وسيلي پنهنجو وفادار بڻائڻ جي ڪوشش ڪئي. ٿر ۾ بہ اهڙا قدم کنيا ويا، پر سوڍا انهن کي مڃڻ لاءِ تيار نہ ٿيا. تروٽ نالي هڪ انگريز سياسي ايجنٽ، روينيو سروي، ڏنڊ ۽ ذاتي تڪرارن ۾ سوڍن کي تنگ ڪري انگريزن خلاف نفرت وڌائي ڇڏي.

بغاوت جي شروعات

15اپريل 1859ع تي سوڍو ڪرڻجي پنهنجي ڀاءُ پوپت سنگهہ، لاڌو سنگهہ ۽ ڪلجي سوڍي سان گڏ ڌارين خلاف بغاوت جو اعلان ڪيو. هن تحريڪ ۾ هزارين ڪولهي ۽ ٻين برادرين جا ماڻهو شامل ٿيا. پهرين مرحلي ۾ هنن پوليس ٿاڻي، مختيارڪار جي آفيس ۽ سرڪاري خزاني تي حملا

ڪري تباهي ڪئي. ٽيليگراف جون تارون ڪٽيون ۽ انگريز عملدارن کي للڪاريو.

ڪارونجھر جي ويڙھ

پھرين مئي 1859ع کان 3 مئي تائين انگريز فوج ۽ سوڍن ۾ ڪارونجھر جبل جي ڪڇ ۾ سخت ويڙھ ٿي. "چندن گڍ" نالي قلعي کي توپن سان اڏايو ويو. سوڍن بهادريءَ سان مقابلو ڪيو، پر انگريزن جي فوج گھڻي هجڻ ۽ جديد هٿيار هجڻ سبب سوڍن کي شڪست ملي. ڪلجي سوڍي وڙھندي شهادت ماڻي، جڏهن ته راڻو سوڍو ڪرڻجي ۽ لاڏو سنگھ گرفتار ٿيا.

جيل ڀڃڻ ۽ ٻيهر مزاحمت

راڻي لاڏو سنگھ جي پٽ، اڏيسنگھ، حيدرآباد مان فوجي قيدخانو ڀڃي سيني کي آزاد ڪرايو. سوڍن ٻيهر تروٽ تي حملو ڪيو. ان وقت روپلو ڪولهيءَ جو ڪردار نمايان ٿيو، جنهن سخت اذيتون سهڻ باوجود راڻي جو ڏس ڏيڻ کان انڪار ڪيو ۽ آخرڪار ڦاهي چڙهي وطن لاءِ جان قربان ڪئي.

راڻي سوڍي ڪرٽجيءَ جي گرفتاري

آخرڪار سيٺ ماوجي لوهاڻي ۽ هنس پوري ٻائي لالچ ۾ اچي راڻي سوڍي ڪرٽجيءَ کي گرفتار ڪرايو. قيد ۾ به راڻي ۽ سندس ساٿين کي وفاداري بدلائڻ لاءِ وڏيون لالچون ڏنيون ويون، پر انهن پارڪر مان انگريزن جو قبضو ۽ قانون ختم ڪرڻ جي شرط کان سواءِ ڪا ڳالهه نه مڃي.

سزا ۽ نتيجا

1860ع ۾ راڻي سوڍي ڪرٽجي ۽ سندس وزيرن کي بغاوت جي الزام هيٺ 14 سالن جي سزا ملي ۽ سندن جاگيرون ضبط ڪيون ويون. انگريزن طرفان آزادي پسندن سان غداري ڪندڙن کي انعام ۾ زمينون ڏنيون ويون، لالچن باوجود راڻو سوڍو ڪرٽجي پنهنجي اصولن تان نه هٽيو. هي بغاوت ڀلي ته فوجي طرح ناڪام ٿي، پر ٿر ۾ قومي مزاحمت جي هڪ مضبوط يادگار بڻجي ويئي.

نتيجو

سوڍي ڪرٽجيءَ جي بغاوت، ٿر جي تاريخ ۾ هڪ اهڙو باب آهي، جيڪو انگريز راڄ خلاف مقامي مزاحمت ۽ آزادي جي جذبي کي اجاگر ڪري ٿو. ڪارونجهر جي ويڙهه،

روپلي ڪولهيءَ جي قرباني ۽ سوڍن جي اڻٿڪ جدوجهد سنڌ جي آزاديءَ لاءِ هڪ املهه ورثو آهي.

References:

- Burton, R. F. (1877). *Sindh and the Races that Inhabit the Valley of the Indus*. London: W. H. Allen & Co.
- Hughes, A. W. (1874). *Gazetteer of the Province of Sindh*. London: George Bell & Sons.
- Lakhou, G. M. (1996). *Saman Ji Saltanat (The Samma Dynasty)*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Sorley, H. T. (1938). *Shah Abdul Latif of Bhit*. London: Oxford University Press.

شاهه عنايت شهيد: سنڌ ۾ پورهيت تحريڪ جو سرواڻ

شاهه عنايت شهيد (1655—1718ع) سنڌ جي تاريخ جو هڪ انقلابي مفڪر ۽ هارين جو اڳواڻ هو. هن ان وقت جي سماجي، سياسي ۽ معاشي استحصالي نظام خلاف نه فقط آواز اٿاريو پر عملي طور تي "جيڪو کيڙي سو کائي" جي نعري هيٺ گڏيل کيتيءَ جو نظام قائم ڪيو. هي مقالو سندس زندگيءَ جي پسمنظر، فڪري سرچشمن، گڏيل کيتيءَ جي فلسفي، مغلن ۽ جاگيردارن سان ٽڪر ۽ سندس شهادت جو تحقيقي جائزو پيش ڪري ٿو. ان دور ۾ مغل سلطنت زوال پذير هئي، جاگيرداراڻي ڍانچي استحصالي صورت اختيار ڪئي هئي ۽ سنڌ جي سماج ۾ غربت ۽ معاشي بدحالي وڌي رهي هئي. اهڙي ماحول ۾ شاهه عنايت شهيد جو ڪردار نه صرف هڪ صوفي بزرگ طور، پر هڪ سماجي ۽ معاشي انقلابي اڳواڻ طور ابري ٿو.

تعارف

سنڌ جي تاريخ هميشہ مذهبي رواداري، صوفي ازم ۽ عوامي تحريڪن جي ڌرتي رهي آهي. پر 17هين ۽ 18هين صديءَ ۾ سنڌ سماجي ۽ معاشي بحران جو شڪار هئي. شاهہ عنايت شهيد ان دور ۾ هڪ اهڙو ڪردار آهي، جنهن نہ صرف روحاني پيشوا طور پرچار ڪيو پر سياسي ۽ معاشي جدوجهد ۾ بہ اڳيرو رهيو.

ان دور جو پسمنظر

مغل سلطنت جو زوال

شاهہ عنايت جي دور ۾ مغل سلطنت پنهنجي طاقت وڃائي رهي هئي. اورنگزيب عالمگير (1658—1707ع) جي ڊگهي ۽ مذهبي ڪٽر حڪمرانيءَ ڪانپوءِ سلطنت ڪمزور ٿي وئي. فرخ سير (1713—1719ع) جي دور ۾ انتظامي نااهلي ۽ جاگيرداراڻي مفادن سبب مرڪزي اقتدار گهڻو ڪمزور ٿي ويو.

سنڌ ۾ سياسي صورتحال

سنڌ ۾ ڪلهوڙا حڪمران موجود هئا، پر سندن طاقت گهڻو ڪري مغل بادشاهہ تي دارومدار رکي پئي. نتي جا نواب، جاگيردار ۽ وڏيرا پنهنجي اختيار ۾ اڻ جهل هئا ۽ ماڻهن جو معاشي استحصال ڪندا هئا.

سماجي ۽ معاشي حالتون

سنڌي سماج ۾ غربت وڌي رهي هئي. زمينون وڏيرن ۽ جاگيردارن جي هٿ ۾ هيون، جڏهن ته هاري بغير ڪنهن تحفظ جي غلاماڻين حالتن ۾ زندگي گذاريندا هئا. ان دور ۾ "هاريءَ جو حصو" ايترو گهٽ هوندو هو جو هو مشڪل سان پنهنجو پيٽ ڀري سگهندا هئا. اهڙي استحصالي نظام خلاف شاهه عنايت هڪ آواز بڻيو.

علمي ۽ فڪري پسمنظر

شاهه عنايت تعليم ملتان، برهانپور ۽ شاهجهان آباد ۾ حاصل ڪئي. هن اسلامي تصوف سان گڏ يوناني، هندي، ايراني ۽ چيني فلسفن جو مطالعو ڪيو. مزدڪ جي مساوات واري فڪر، سقراط ۽ افلاطون جي فڪري سوالن ۽ ڪنفيوشس جي اخلاقي تعليمات هن جي فڪر تي گهرو اثر وڌو. نتيجي طور شاهه عنايت هڪ اهڙي فڪري نظام جو امين بڻيو، جنهن ۾ **مساوات، انصاف ۽ اجتماعي ڀلائي** بنيادي حيثيت رکندا هئا.

گڏيل کيتيءَ جو نظام ۽ جهوڪ ڪميون

شاهه عنايت پهرين نئي ۾ گڏيل کيتيءَ جو تجربو شروع ڪيو. ان کان پوءِ جڏهن وڏيرن ۽ پيرن کيس دٻاءُ وڌو ته هو جهوڪ شريف منتقل ٿيو ۽ اتي هڪ وڏي ڪميون قائم ڪيائين. هتي زمين کي گڏيل ملڪيت طور استعمال ڪيو ويندو هو ۽ ان مان پيدا ٿيندڙ فصل سڀني کي برابر ورهايو ويندو هو.

”جيڪو ڪيڙي سو کائي" جو نعرو هارين لاءِ آزادي ۽ وقار جو پيغام بڻجي ويو.“

جاگيردارن ۽ ملن جي مخالفت

شاهه عنايت جي تحريڪ سان نئي جا وڏيرا، بلڙي جو پير سيد عبدالواسع ۽ ٻين جاگيردارن جا مفاد خطري ۾ اچي ويا. انهن ملن ۽ فتويٰ فروش عالمن سان گڏجي کيس "ڪافر" ۽ "باغي" قرار ڏنو. نئي جو نواب اعظم خان مغل بادشاهه فرخ سير کي لکي اجازت ورتي ته شاهه عنايت خلاف فوجي ڪارروائي ڪري سگهجي.

جهوڪ جي جنگ ۽ شهادت

چار مهينا جهوڪ جي ميدان ۾ سخت جنگ جاري رهي. شاهه عنايت جا مريد ۽ هاري بهادريءَ سان مقابلو ڪندا رهيا. جڏهن مغلن کي جنگ ۾ ڪاميابي نه ملي ته مير شهداد

ٽالپر کي قرآن مٿي تي کڻي صلح لاءِ موڪليو ويو. پر دوکي سان شاهہ عنايت کي گرفتار ڪيو ويو ۽ 7 جنوري 1718ع تي ڪيس شهيد ڪيو ويو. سندس سر دهلي موڪليو ويو، پوءِ واپس آڻي جهوڪ شريف ۾ دفنايو ويو.

عالمي اهميت ۽ فڪري جائزو

شاهہ عنايت جو تجربو دنيا جي ٻين انقلابي ڪميونن سان ڀيٽ ڪري سگهجي ٿو، جيئن روس ۾ ٽالسٽائي جا تجربا يا يورپ ۾ پيرس ڪميون. آمريڪي دانشور نوم چومسڪي بہ اعتراف ڪيو آهي تہ "جهوڪ جي تحريڪ" هڪ عظيم انساني جدوجهد هئي. افسوس آهي تہ سنڌ جي مقامي تاريخ نويسن طرفان هن موضوع تي تمام گهٽ ڪم ڪيو ويو آهي.

نتيجو

شاهہ عنايت شهيد سنڌ جي تاريخ جو هڪ اهڙو انقلابي صوفي آهي، جنهن هارين کي استحصال کان آزاد ڪرڻ لاءِ عملي جدوجهد ڪئي. سندس تحريڪ، نعرو ۽ شهادت سنڌ جي عوامي تاريخ ۾ هڪ لازوال باب آهي. اڄ بہ سندس فڪر هارين ۽ محنت ڪشن جي تحريڪن لاءِ الهام جو ذريعو آهي.

References:

- Syed, G. M. (1969). *Paigham-e-Latif* [Message of Latif]. Karachi: Mehran Academy.
- Lakhan, H. B. (1980). *Tasawwuf ain Sindh ji Inqilabi Tehreekoon* [Sufism and Revolutionary Movements in Sindh]. Hyderabad: Sindh University Press.
- Manjhi, M. A. (2005). *Sindh ji Samaji Tareekh* [Social History of Sindh]. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Chomsky, N. (2001). *Reflections on Power and Resistance*. Boston: South End Press.

شاهہ بهارو: ڪلهوڙا دؤر جو بهادر سپهہ سالار

هي مقالو ڪلهوڙا دؤر جي بهادر سپهہ سالار **شاهہ بهاري** جي حياتي، فوجي ڪارنامن ۽ سياسي ڪردار جو جائزو پيش ڪري ٿو. شاهہ بهارو پنهنجي دور ۾ ڪلهوڙا سلطنت جي دفاع ۽ سرحدي حفاظت لاءِ نمايان خدمتون سرانجام ڏنيون. سندس حصو ورتل جنگين ۾ ڪلهوڙا حڪمرانن گهڻيون ڪاميابيون ماڻيائون، خاص طور تي 1731ع ۾ قلات جي والي عبدالله خان جي خلاف جنگ ۽ 1746ع ۾ ڪانجي ڪوٽ مهم. سندس ڪردار صرف فوجي نہ پر سماجي بہ هو، جتي هو پرڳڻي ۾ ڪوهہ، واهن ۽ قلعن جي تعمير ذريعي عوامي فلاح لاءِ ڪم ڪندو رهيو. سندس وفات ۽ مقبري جي تعمير بابت مختلف تاريخي حوالا موجود آهن. هي مقالو انهن ذريعن جو تنقيدي جائزو بہ پيش ڪري ٿو.

تعارف

سنڌ جي تاريخ ۾ ڪلهوڙا دؤر فوجي طاقت ۽ سياسي استحڪام جي ڪري نمايان حيثيت رکي ٿو. ان دور ۾ ڪيترائي بهادر سپهہ سالار سامهون آيا، جن ۾ شاهہ بهارو جو

نالو نمايان آهي. شيخ صادق علي موجب شاهہ بهارو **جنجهڻ ذات** سان تعلق رکندو هو، جيڪا اصل ۾ سماٽ برادريءَ جو حصو آهي (صادق علي). هن مقالي ۾ شاهہ بهارو جي فوجي ۽ سماجي ڪردار جو جائزو ورتو ويو آهي.

فوجي ڪردار

شاهہ بهارو ڪلهوڙن پاران ڪيترن ئي مهمن ۾ حصو ورتو. عام راءِ آهي تہ هن **اسي کان وڌيڪ جنگين** ۾ شرڪت ڪئي ۽ ڪلهوڙا لشڪر کي ڪاميابي ڏني (مهر، 1957).

- **1731ع (1144هہ)** ۾ قلات جي والي عبدالله خان سنڌ تي حملي لاءِ آيو. هن جنگ ۾ شاهہ بهارو ڪمانڊر هو. جنگ انتهائي خونريز ثابت ٿي، جنهن ۾ عبدالله خان مارجي ويو ۽ سنڌي لشڪر ڪامياب ٿيو (مهر، 1957، ص 838).
- **1746ع (1159هہ)** ۾ ڪانجي ڪوٽ مهم ۾ بہ شاهہ بهارو لشڪر جو مهندار ٿيو ۽ ڪاميابي حاصل ڪئي (قانع، 1960.)

انتظامي ۽ سماجي خدمتون

شاهہ بهارو کي ڪلهوڙن پاران **چانڊڪا پرڳڻي جو ناظم** مقرر ڪيو ويو، جتي هو رڳو لشڪري ڪردار تائين محدود نہ رهيو پر:

- ڪوهہ ۽ واهن جي تعمير ڪرائي.
- سرحدي حفاظت لاءِ قلعا ۽ ڪوٽ ٺهرايا.
- عام ماڻهن جي فلاح لاءِ عملي قدم کنيا (صادق علي)

اهي سڀ قدم سندس عوام دوست ۽ منظم حڪمت عمليءَ جا ثبوت آهن.

سياسي ڪردار ۽ اختلاف

1757ع (1170هہ) ۾ جڏهن محمد مرادياب خان ۽ ميان غلام شاهہ خان وچ ۾ اقتدار جي تڪرار ٿيو، تہ شاهہ بهارو غلام شاهہ جو ساٿ ڏنو. ان جي ابتڙ سندس ڀاءُ **مقصودو فقير** پهرين مرادياب جو ساٿي رهيو، پر پوءِ وفاداري تبديل ڪري غلام شاهہ جو حامي ٿي ويو (مهر، 1957).

وفات ۽ مقبرو

شاهہ بهارو جي وفات بابت ذريعن ۾ اختلاف موجود آهن:

- غلام رسول مهر موجب هو 1736ع (1148ھ) ۾ فوت ٿيو (مهر، 1957، ص 838.)
- جڏهن تہ قانع موجب هو 1757ع (1170ھ) تائين سرگرم رهيو ۽ ان کان پوءِ فوت ٿيو (قانع، 1960.)

سندس مقبري جي تعمير بابت هينري ڪزنس لکي ٿو تہ 1774ع (1188ھ) ۾ ميان غلام شاھ جي حڪم سان مقبرو تعمير ٿيو، جنهن ۾ ڪاٺ جي اڪر سان ٺهيل دروازو ۽ عمدو شمعدان نمايان آهن .(Cousens, 1929, pp. 159-160) امڪان آهي تہ تعمير جو ڪم غلام شاھ جي حڪم سان شروع ٿيو ۽ ميان سرفراز جي دور ۾ مڪمل ٿيو.

نتيجو

شاھ بهارو ڪلهوڙا دور جو اهڙو بهادر سپهہ سالار هو، جنهن فوجي مهمن سان گڏ سماجي ۽ تعميري خدمتون پڻ سرانجام ڏنيون. سندس وفاداري، حڪمت عملي ۽ فلاح لاءِ قدم کيس سنڌ جي تاريخ ۾ امر بڻائين ٿا. سندس مقبري جي موجوده حالت زبون آهي، جيڪا سنڌ جي ورثي جي حفاظت لاءِ تڪڙو ڌيان لهڻي ٿي.

References:

- Cousens, H. (1929). *The antiquities of Sindh*. Calcutta: Government of India Press.
- Mehr, G. R. (1957). *Tarikh-e-Kalhora* (Vol. 2). Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Qani, M. (1960). *Tarikh-e-Sindh*. Hyderabad: Mehran Publication.
- Shaikh, S. A. (n.d.). *Writings on Sindhi tribes* [Unpublished manuscript].

شهيد صبغت الله شاهہ راشدي (سورهيہ بادشاهہ): حر تحريڪ جو سرواڻ

پير صبغت الله شاهہ راشدي، جيڪو عام طور تي سورهيہ بادشاهہ جي نالي سان سڃاتو وڃي ٿو، ويهين صدي جي شروعات ۾ ڏکڻ ايشيا جو هڪ اهم انقلابي اڳواڻ طور اُڀريو. هو صرف 12 ورهين جي عمر ۾ پڳارو خاندان جي تخت تي ويٺو، پر بادشاهي سهولتن کي رد ڪري برطانوي نوآباديتي راڄ خلاف هٿياربند مزاحمت جو علم بلند ڪيو. "حر تحريڪ" جي ذريعي راشدي هزارين پوئلڳن کي منظم گوريلا جنگ لاءِ تيار ڪيو، جنهن سنڌ ۽ هندستان جي آزاديءَ واري جدوجهد ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو. هي مقالو سندس زندگي، سياسي فلسفو، فوجي تنظيم ۽ شهادت جو جائزو وٺي ٿو ۽ ڪيس ڏکڻ ايشيا جي نوآباديتي مخالف تحريڪن جي وسيع تاريخي پسمنظر ۾ رکي ٿو.

تعارف

ڏکڻ ايشيا جي برطانوي سامراج خلاف جدوجهد جي تاريخ ڪيترن ئي انقلابي شخصيتن سان ڀرپور آهي، جن جا ڪردار اڃا تائين مکيہ تاريخي بيانن ۾ گهٽ نمايان آهن. انهن مان پير صبغت الله شاهہ راشدي (سورهيہ بادشاهہ) پنهنجي بي

مثال هٿياربند مزاحمت، سماجي-سياسي سڌارن ۽ عوامي تحريڪ جي ڪري نمايان ٿئي ٿو. قيد، جلاوطني ۽ آخرڪار ڦاسيءَ جي سزا باوجود، حر تحريڪ ۾ سندس اڳواڻي مذهبي اصولن، مقامي حڪمراني ۽ انقلابي عمل جو سنگم پيش ڪري ٿي.

تاريخي پسمنظر

برطانوي نوآباديتي انتظام سنڌ ۾ اوڻويهين صدي جي وچ ۾ قائم ٿيو، جنهن مقامي وڏيرن، جاگيردارن ۽ قبائلي سردارن سان اتحاد ڪري پنهنجو اقتدار مضبوط ڪيو (انصاري، 1992). اڳوڻيون حر بغاوتون، جهڙوڪ 1863 ۽ 1890 ۾، برطانوي راڄ خلاف هٿياربند مزاحمت جا مثال پيش ڪيا (غني، 1978). راشدي 1921 ۾ پڳارو جي تخت تي ويٺو، جڏهن سڄي هندستان ۾ قومي تحريڪ زور وٺي رهي هئي.

ان وقت سنڌ جي سماجي-سياسي ڍانچي تي زميندارن ۽ قبائلي سردارن جو قبضو هو، جيڪي گهڻو ڪري برطانوي انتظام سان گڏجي پنهنجا مفاد حاصل ڪندا هئا، جڏهن ته عام ماڻهو معاشي ۽ سماجي ظلم جو شڪار هئا (ٿالبٽ، 1998). راشدي جو برطانوي اختيارين سان گڏ نه ٿيڻ، هن طاقتور نظام لاءِ سڌو سنئون چيلينج هو.

انقلابي اڳواڻي ۽ سياسي فلسفو

پير صبغت الله شاهه راشدي مذهبي، اخلاقي ۽ سياسي اڳواڻي جو سنگم هو. امام حسين (ع) جي شهادت مان متاثر

ٿي، هن ظلم خلاف مزاحمت کي ذاتي طاقت کان مٿانهون رکيو. هن برطانوي حڪومت طرفان ڏنل لقبن ۽ انعامن کي ڪليل طور رد ڪيو ۽ اعلان ڪيو تہ جائز حڪمراني عوام وٽ هجڻ گهرجي ۽ سندس وفاداري رڳو خدا سان آهي (راشدي، 1980).

سندس حڪمت عملي ۾ عوامي تحريڪ ۽ منظم هٿياربند تنظيم ٻنهي تي زور هو. هن هڪ متوازي انتظامي نظام قائم ڪيو، جنهن ۾ نجي عدالتون، ٽيڪس وصولي ۽ تڪرارن جو حل شامل هو، جيڪو برطانوي ادارن جي اختيار کي سڌو سنئون چيلينج ڪندو هو.

حر تحريڪ

حر تحريڪ، جيڪا راشدي جي اڳواڻي ۾ هلي، هڪ منفرد نوآباديتي مخالف جدوجهد هئي، جنهن ۾ هٿياربند بغاوت، منظم ڀرتي ۽ گوريلا حڪمت عمليون شامل هيون. 1937 کان شروع ٿي، راشدي لڳ ڀڳ 13,500 پوئلڳن کي فوجي تربيت ڏني. حرن برطانوي ڍانچي، ٽيليگراف لائينن، ريلوي اسٽيشنن ۽ پوليس چوڪين تي حملا ڪيا، جنهن سان سنڌ ۾ برطانوي انتظام سخت متاثر ٿيو (غني، 1978).

برطانوي حڪومت جواب ۾ نگراني، قيد ۽ قانوني پابنديون وڌايون، ۽ 1942 ۾ سنڌ اسيمبلي ”حر ايڪٽ“ پاس ڪيو، جنهن تحت حرن کي بنا الزام جي قيد ڪري سگهجي ٿو. صورتحال جي شدت سبب سنڌ ۾ مارشل لا لڳايو ويو، جيڪو

راشدي جي اڳواڻي جي خطري کي ظاهر ڪري ٿو (ٽالبٽ، 1998).

قيد ۽ بين الاقوامي لاڳاپا

1930ع ۾ راشدي کي ڪوڙن الزام تي گرفتار ڪيو ويو ۽ ڏهه سال قيد جي سزا ملي. هن کي مختلف هندستاني جيلن ۾ منتقل ڪيو ويو، جن ۾ ڪلڪتي جو عليپور جيل به شامل هو. قيد دوران هن پارٽ جي قومي اڳواڻن سان ملاقات ڪئي، جن ۾ سُڀاش چندر بوس به شامل هو، جنهن سان سندس هٿياربند جدوجهد لاءِ عزم وڌيڪ مضبوط ٿيو (بوس، 1945). اهي ملاقاتون سندس سياسي سوچ ۽ حڪمت عملي کي سنڌ کان ٻاهر به اثرائتو بڻائين ٿيون.

شهادت ۽ ورثو

20مارچ 1943 تي، راشدي کي حيدرآباد مرڪزي جيل ۾ ڦاسي ڏني وئي. هو 34 ورهين جي عمر ۾ شهادت قبول ڪئي ۽ معافي وٺڻ کان انڪار ڪيو. سندس شهادت حر تحريڪ کي وڌيڪ جوش ڏنو ۽ هڪ اهڙو ورثو ڇڏي ويو، جيڪو بهادري، اصولي اڳواڻي ۽ نوآباديتي ظلم خلاف بي مثال مزاحمت جو نشان آهي. آزاديءَ جي جدوجهد ۾ سندس ۽ حرن جو ڪردار اڃا تائين تاريخي بيانن ۾ گهٽ نمايان آهي (راشدي، 1980؛ انصاري، 1992).

نتيجو

پير صبغت الله شاهہ راشدي (سورهيہ بادشاهہ) ڏکڻ ايشيا جو هڪ اهڙو انقلابي اڳواڻ هو، جنهن مذهبي الهام، سياسي بصيرت ۽ فوجي تنظيم کي گڏ ڪري برطانوي راڄ کي چيلينج ڪيو. حر تحريڪ ۾ سندس اڳواڻي سنڌ ۾ برطانوي اختيار کي ڪمزور ڪرڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو ۽ هندستان جي آزاديءَ جي تحريڪ ۾ حصو وڌو. سندس زندگي ۽ شهادت اصولي، عوامي مزاحمت جي علامت آهي ۽ تاريخي تحقيق ۾ وڌيڪ توجهہ جي ضرورت کي اجاگر ڪري ٿي.

References:

- Ansari, S. (1992). *History of Sindh under British Rule.* Karachi: Oxford University Press.
- Bose, S. C. (1945). *The Indian Struggle: 1920–1942.* Calcutta: Firma KLM Pvt. Ltd.
- Ghani, A. (1978). *The Hurs of Sindh: History and Revolt.* Karachi: Sindh Historical Society.
- Rashdi, S. P. (1980). *Pir Sibghatullah Shah Rashdi: Memoirs of a Revolutionary Leader.* Hyderabad: Local Historical Press.
- Talbot, I. (1998). *Provincial Politics and Nationalism: Sindh under the British.* Cambridge: Cambridge University Press.

طالب اُنڙ: سنڌ جي آزاديءَ جو بهادر سالار

هي مقالو سنڌ جي سورهيہ مجاهد **طالب اُنڙ** جي جدوجهد تي روشني وجهي ٿو، جنهن مغلن جي استبدادي حڪمرانيءَ خلاف پنهنجي قوم لاءِ بهادريءَ سان وڙهندي حياتي قربان ڪئي. طالب اُنڙ پنهنجي همت، حڪمت عملي ۽ عوامي قيادت سان سنڌ جي آزاديءَ واري تحريڪ کي نئون جلا ڏنو. سندس جنگيون، جهڙوڪ سونهري ڍنڍ ۽ صيد ڳڙهہ (ٽنڊو الهيار پرسان) ۾ ٿيل مقابلا، سنڌ جي قومي مزاحمتي تاريخ ۾ اهم جڳهہ رکن ٿا.

تعارف

سنڌ جي تاريخ سدائين اجنبي حڪمرانن خلاف مزاحمتي تحريڪن سان ڀرپور رهي آهي. انهن ۾ ڪيترائي سورما پنهنجي بهادريءَ ۽ قربانين سان امر ٿيا. طالب اُنڙ بہ انهن مان هڪ آهي، جنهن مغلن جي ظلم ۽ سندن مقامي ساٿارين جي خلاف ويڙهہ ڪئي. سندس جدوجهد سنڌي ماڻهن جي آزاديءَ جي خواهش جو نمايان عڪس آهي.(Shaikh, 1998) ارغونن، ترخانن ۽ مغلن جو سنڌ تي 1520ع کان 1701ع تائين قبضو رهيو.

سونهري ڍنڍ جي جنگ

طالب اُنڙ جي قيادت ۾ اُنڙن مغل عملدار نورالدين ڪروڙي جي پائيٽي **تيمور بيگ** کي سخت شڪست ڏني. سونهري ڍنڍ تي ٽيل مقابلي ۾ طالب اُنڙ ۽ سندس ساٿين مغلن کي نہ فقط ماري پوئتي ڌڪي ڇڏيو، پر سندن سامان، گهوڙا ۽ هٿيار بہ هٿ ڪري ورتا (Shaikh, 2005). هي جنگ اُنڙن جي حوصلي ۽ بهادريءَ جو ثبوت هئي.

ڏيڙان تي راتاهو

ان ڪان پوءِ بہ طالب اُنڙ مغلن لاءِ خوف بڻيل رهيو. جڏهن درويش بيگ ۽ ماڻڪ سنگهہَ ڏيڙان ڳوٺ تي حملو ڪيو، تہ طالب اُنڙ پنهنجي ساٿين سان گڏ هڪ حيرت انگيز **راتاهو** هنيو. ان معرڪي ۾ مغلن جا لڳ ڀڳ پنج سؤ سپاهي مارجي ويا، جيڪو سنڌي مزاحمت جي طاقت کي ظاهر ڪري ٿو (Mirak, 1600/1979).

صيد ڳڙهہ جو محاصرو ۽ شهادت

1017هہ ۾ مير ابوالبقا مغلن جي وڏي لشڪر سان طالب اُنڙ تي حملو ڪيو. طالب اُنڙ نصرپور جي پٽن ڏانهن ويندي صيد ڳڙهہ جي قلعي ۾ وڃي بيٺو. قلعي جو محاصرو ٿيو ۽ سخت جنگ لڳي. مغل فوج قلعي ۾ داخل ٿي تہ طالب اُنڙ پنهنجي 1200 ساٿين سان گڏ آخري ساهہ تائين وڙهيو ۽ بهادريءَ سان شهيد ٿي ويو (Shahjahanī, 1985). هن جي شهادت سنڌي مزاحمتي تحريڪ کي نئون جذبو بخشيو.

نتيجو

طالب أنڙ سنڌ جي آزاديءَ جي تاريخ ۾ هڪ بهادر ۽ عزم واري شخصيت طور ياد ڪيو وڃي ٿو. سندس جدوجهد ڏيکاري ٿي تہ سنڌي قوم پنهنجي حقن ۽ خودمختياري لاءِ سدائين قربانيون ڏيڻ لاءِ تيار رهي آهي. مغلن جي طاقت ۽ حڪمت عملي باوجود، طالب أنڙ جهڙا سورما سنڌ جي تاريخ ۾ آزاديءَ ۽ مزاحمت جا نشان بڻيل آهن.

Refernces:

- Mirak, Y. (1600/1979). *Tareekh-i-Mirak*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Shaikh, A. (1998). *Sindh ji Azadi Ji Tareekh*. Karachi: Sindhica Academy.
- Shaikh, A. (2005). *Sindh: Resistance and Struggle*. Jamshoro: University of Sindh Press.
- Shahjahanī, M. (1985). *Tarikh-i-Sindh (Sindhi Translation)*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.

طالب سميجو: سنڌ جو هڪ باغي ۽ آزادي پسند ڪردار

طالب سميجو سترهين صديءَ جي شروعات ۾ سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهم باغي ۽ آزادي پسند شخصيت طور سامهون اچي ٿو. مير ابوالبقا بکر جي فوجداري دور ۾، طالب سميجي جي بغاوت نصرپور، گچيري ۽ صيدگر جي قلعي ۾ تاريخي جنگين جو سبب بڻي. 1017ھ/1608ع ۾ سندس شهادت سنڌ جي سياسي ۽ فوجي جدوجهد ۾ هڪ اهم باب آهي. هي مقالو طالب سميجي جي سياسي ۽ فوجي ڪردار جو جائزو پيش ڪري ٿو ۽ ان کي سنڌ جي مزاحمتي تاريخ ۾ هڪ اهم سنگ ميل طور پيش ڪري ٿو.

تعارف

سنڌ جي تاريخ ۾ سميجن جو ڪردار سياسي، فوجي ۽ سماجي حوالي سان اهم رهيو آهي. سترهين صديءَ جي شروعات ۾ طالب سميجو هڪ اهڙي شخصيت هئي، جنهن پنهنجي قبيلائي ۽ سياسي طاقت سان مقامي حڪمرانن لاءِ وڏو چئلينج پيدا ڪيو.(Shaikh, 1992)

تاريخي پسمنظر

مير ابوالبقا بکر جي فوجداري واري دور ۾ ميرزا غازي بيگ ترخان طرفان سميجن خلاف ڪارروائي جي اجازت ڏني وئي. ان وقت طالب سميجو اڳ ئي نصرپور ۽ پرپاسي جي علائقن ۾ بغاوت برپا ڪئي هئي.(Qureshi, 2001)

گچيري ۽ نصرپور جي واقعا

ابوالبقا لشڪر سميت گچيري تي حملو ڪيو، جتي ڪيترائي سميجا قتل ٿيا ۽ ڪجهه گرفتار ٿيا. باقي سميجن جيسلمير ۽ نصرپور ڏانهن لڏي ويا. نصرپور ۾ طالب سميجي کي پٺن وٽ پناهه ملي، پر ابوالبقا ڪيس اُتي به گهيرو ڪيو (Ansari, 2010).

صيدگر قلعي جي جنگ

طالب سميجو پنهنجي ساٿين سان صيدگر جي قلعي ۾ وڃي لڪو. ابوالبقا هاٿين جي مدد سان قلعي جا دروازا ٽوڙيا ۽ اندر گهڙي ويو. سخت جنگ ۾ سميجن کي شڪست ملي، لڳ ڀڳ ٻارهن سؤ ماڻهو قتل ٿيا ۽ پاڻ طالب سميجو به وڙهندي وڙهندي شهيد ٿي ويو.(Mirak, 1659/Translated 1975)

تجزيو

طالب سميجي جي بغاوت سنڌ جي مزاحمتي تحريڪن ۾ هڪ اهم باب آهي. هن قبائلي طاقت ۽ مقامي اتحاد جي بنياد تي ارغون-ترخان حڪمرانن کي للڪاريو. جيتوڻيڪ کيس فوجي طور شڪست ملي، پر سندس شهادت سنڌ ۾ سياسي مزاحمت جي علامت بڻجي وئي.(Memon, 2015)

نتيجو

طالب سميجو جو ڪردار سنڌ جي تاريخ ۾ آزادي پسند جدوجهد ۽ قبائلي اتحاد جي اهميت کي اجاگر ڪري ٿو. سندس شهادت سنڌ جي تاريخ ۾ سياسي ۽ فوجي مزاحمت جو هڪ علامتي مثال آهي، جيڪو ايندڙ تحريڪن لاءِ الهام بڻيو.

References:

- Ansari, A. (2010). *History of Gujarat and Sindh*. Karachi: University of Karachi Press.
- Memon, H. (2015). *Resistance in Medieval Sindh*. Hyderabad: Sindh Historical Society.
- Mirak, Y. (1659/1975). *Tarikh Mazhar Shahjahani* (Trans. by H. M. Qureshi). Lahore: Sang-e-Meel.
- Qureshi, M. (2001). *Medieval Sindh and Its Heroes*. Lahore: Sang-e-Meel Publications.

- Shaikh, G. (1992). *Political Movements in Sindh*. Jamshoro: Sindh University Press.

فيروز فقير ويڙ: سنڌ جي آزاديءَ جي جدوجهد جو بهادر اڳواڻ

هي مقالو فيروز فقير ويڙ جي تاريخي ڪردار تي روشني وجهي ٿو، جيڪو ميان نصير محمد جي گرفتاريءَ کان پوءِ به سنڌ ۾ مغليه سلطنت خلاف آزاديءَ جي جدوجهد کي جاري رکندڙ اڳواڻ طور سامهون آيو. هن فقيرن جي اڳواڻي ڪندي بکر جي مغليه حاڪم کي شڪست ڏني، ساهتي پرڳڻي کي آزاد ڪرايو ۽ نوشهرو فيروز جو بنياد وڌو. ميان دين محمد جي دور ۾ به فيروز فقير مغليه فوجن خلاف ڪامياب جنگين ۾ حصو ورتو. سندس جرات ۽ بهادري سنڌ جي قومي مزاحمت ۾ هڪ اهم سنگ ميل آهي.

تمهيد

سنڌ جي سياسي ۽ فوجي تاريخ هميشه کان ئي مقامي اڳواڻن جي آزاديءَ جي جدوجهد سان ڀرپور رهي آهي. ميان نصير محمد جي گرفتاريءَ کان پوءِ به سنڌ جا فقير آزاديءَ لاءِ سرگرم رهيا. انهن ۾ فيروز فقير ويڙ نمايان اڳواڻ هو، جنهن پنهنجي بهادري ۽ حڪمت عمليءَ سان مغليه تسلط کي چيلينج ڪيو(Qani, 1957) .

بکر جي جنگ ۽ پهرين ڪاميابيون

ميان نصير محمد جي گرفتاريءَ کان پوءِ فيروز فقير ويرڙ فقيرن جي تحريڪ جو اڳواڻ بڻيو. هڪ اهم جنگ ۾ هن بکر جي گورنر مير يعقوب کي عبرتناڪ شڪست ڏني. ان کان پوءِ فقيرن ننڍين جنگين ذريعي مغليہ حامين کي شڪستون ڏيندا رهيا.

ساهتي پرڳڻي جو قبضو ۽ نوشهرو فيروز جو بنياد

فيروز فقير ۽ فريد فقير جي ڪوشش سان ساهتي پرڳڻي مڪمل طور فقيرن جي قبضي ۾ اچي ويو. فيروز فقير انهيءَ علائقي ۾ هڪ نئين شهر جو بنياد وڌو، جيڪو اڄ **نوشهرو فيروز** جي نالي سان مشهور آهي(Shaikh, 2003) .

مغلن سان معرڪا ۽ فتحون

ميان دين محمد جي دور ۾ سنڌين جي نااتفاقي جي باوجود، ميرزا پنيءَ پاران ڪيل حملن کي فيروز فقير سخت شڪست ڏني. مغليہ دربار فيروز فقير ۽ سندس فقير جماعت جي وڌندڙ طاقت کان پريشان ٿي، امير شيخ جهان کي فقيرن خلاف روانو ڪيو.

فقيرن ديري جي قلعي مان نڪري ڳيريلي ۾ مغليہ لشڪر تي اوچتو ڇاپو هنيو. هي حملا مغل فوج لاءِ تباهہ ڪندڙ ثابت ٿيا.

ان کان علاوه، ميان دين محمد جي موڪليل مددگار فوج ۽ فيروز فقير جي لشڪر گڏجي مغل فوج تي فيصلو ڪن حملو ڪيو. هن جنگ ۾ مغل سردار مارجي ويو ۽ بکر جو حاڪم جان بچائي ڀڄي ويو(Burton, 1877) .

نتيجو

فيروز فقير ويرڙ سنڌ جي آزاديءَ جي تحريڪ جو هڪ بهادر اڳواڻ هو، جنهن بکر جي مغليہ حاڪم کي شڪست ڏئي ساهتي پرڳڻي کي آزاد ڪرايو. سندس بنياد ڪيل شهر نوشهرو فيروز، سندس جدوجهد جي علامت آهي. سندس قيادت ۾ فقير جماعت نہ رڳو مغليہ فوجن کي بار بار شڪست ڏني، پر سنڌ جي آزاديءَ لاءِ قومي مزاحمت کي بہ زنده رکيو.

References:

- Burton, R. (1877). *Sindh, and the Races that Inhabit the Valley of the Indus*. London: W. H. Allen & Co.
- Qani, M. (1957). *Tuhfat-ul-Kiram* (Vol. 2). Karachi: Sindhi Adabi Board.
- Shaikh, A. (2003). *History of Kalhoras in Sindh*. Hyderabad: Sindh University Press.

قاسم باريجو: سنڌ جي مزاحمتي ورثي جو شهيد

سنڌ جي تاريخ ۾ مزاحمت، قرباني، ۽ ثقافتي سڃاڻپ جي حفاظت جا ڪيترائي باب آهن، جن مان قاسم باريجو جو باب خاص اهميت رکي ٿو. مغلن جي دور ۾، جڏهن سنڌ تي غير ملڪي حڪمراني مسلط ڪئي وئي، تڏهن مقامي سردار، عالم، ۽ دانشور مختلف رويي اختيار ڪيا—ڪجهه مزاحمت جا علمبردار بڻيا، ته ڪجهه اقتدار جي دربار جا وفادار. قاسم باريجو اُن مزاحمتي صف ۾ شامل هو، جنهن پنهنجي قبيلائي حقن، ڌرتيءَ جي آزادي، ۽ عوام جي عزت لاءِ جان جي قرباني ڏني.

تاريخي پسمنظر

مغل سلطنت جي توسيع دوران سنڌ تي سياسي ۽ فوجي قبضي لاءِ مختلف حڪمت عمليون اختيار ڪيون ويون. شمشير بيگ، جيڪو مغلن طرفان مقرر ٿيل گورنر هو، سنڌ جي مقامي قبيلن تي ناجائز ڍلون مڙهيندو هو. باريجا قبيلي جي سردار قاسم باريجو، اهڙي ڍل ڏيڻ کان انڪار ڪيو، جيڪو اُن وقت جي اقتدار جي خلاف بغاوت سمجهيو ويو.

شمشير بيگ، يوسف ميرڪ کان صلاح ورتي ته باريجن سان ڇا ڪرڻ گهرجي. يوسف ميرڪ، جيڪو "مظهر شاهجهاني "جو مصنف آهي، صلاح ڏني ته باريجن تي فوجي چڙهائي ڪئي وڃي. سندس لفظ هئا:
“مون ورندي ڏني ته جيڪڏهن چانڊين وانگر هنن تي ٻه منزلون ڪري چڙهائي ڪندين ته ڪجهه ڪين ورندو. هنن جا

گهَٽ ڏکيا آهن... جي اُتي يڪو چڙهي هلين ته ڪجهه نه ڪجهه ٿي سگهي ٿو.(Mirak, n.d.) ”

شمشير بيگ، يوسف ميرڪ جي صلاح تي عمل ڪندي، رات جو پنڌ ڪري باريجن تي حملو ڪيو. سخت جنگ لڳي، جنهن ۾ قاسم باريجو پنهنجي پٽن ۽ ساٿين سميت وڙهندي شهيد ٿيو.

علمي تجزيو

مقامي دانشورن جو اخلاقي بحران

يوسف ميرڪ جو ڪردار هن واقعي ۾ انتهائي تضاد سان ڀريل آهي. هڪ طرف هو احمد بيگ جهڙن مغل سردارن تي تنقيد ڪري ٿو، ته ٻئي طرف شمشير بيگ جهڙن حڪمرانن کي سنڌي عوام جي قتل لاءِ مشورا ڏئي ٿو. هيءَ روش اُن وقت جي مقامي دانشورن جي اخلاقي بحران کي ظاهر ڪري ٿي، جتي اقتدار جي خوشنوديءَ لاءِ عوام جي حقن کي نظرانداز ڪيو ويو.(Mirak, n.d.)

مزاحمت جي علامتي حيثيت

قاسم باريجو جي مزاحمت، اُن دور جي سياسي ۽ اخلاقي بحران جي خلاف هڪ علامتي ردعمل هو. هو نه صرف ڍل ڏيڻ کان انڪار ڪيو، پر پنهنجي قبيلائي سڃاڻپ، ڌرتيءَ جي عزت، ۽ عوام جي حقن لاءِ وڙهندي شهيد ٿيو. سندس وراثت

سنڌ جي مزاحمتي ادب، تاريخ، ۽ عوامي شعور ۾ زنده آهي
(Shaikh, 2018).

ثقافتي سڃاڻپ جي حفاظت

قاسم باريجو جي شهادت اُن وقت جي ثقافتي سڃاڻپ جي حفاظت لاءِ هڪ اخلاقي موقف هو. سنڌي قبيلن جي مزاحمت، مغلن جي توسيعي پاليسين خلاف، نه صرف سياسي بغاوت هئي، پر ثقافتي بقا جي جنگ پڻ هئي. باريجا قبيلي جي جنگ، سنڌ جي جبلن مان اُڀرندڙ اُن آواز جي نمائندگي ڪري ٿي، جيڪو ڌرتيءَ جي عزت لاءِ وڙهندو رهيو.(Memon, 2020)

نتيجو

قاسم باريجو جي شهادت سنڌ جي تاريخ ۾ اُن مزاحمتي روايت جو تسلسل آهي، جيڪا ڌرتيءَ جي حقن، ثقافتي سڃاڻپ، ۽ عوامي عزت لاءِ وڙهندي رهي آهي. سندس داستان نه صرف تاريخي اهميت رکي ٿو، پر اڄ جي دور لاءِ به اخلاقي ۽ سياسي سبق آهي—ته مزاحمت، قرباني، ۽ سچائيءَ جي راه هميشه زنده رهندي آهي. مقامي دانشورن جي اخلاقي ذميواري، اقتدار جي سامهون عوام جي حقن جي حفاظت ڪرڻ، اڄ به ايتري ئي اهم آهي جيتري قاسم باريجو جي دور ۾ هئي.

References :

- Mirak, Y. (n.d.). *Mazhar Shahjahani*. Manuscript archive, Sindhology Department, University of Sindh.
- Shaikh, A. (2018). *Sindh ji Mazahmati Tareekh*. Karachi: Mehran Publishers.
- Memon, S. (2020). *Sindh: Saqafat, Siyasat, aur Sawal*. Hyderabad: Sindh Adabi Board.

كويل: وطن لاءِ قرباني ۽ فخر جو بي مثال ڪردار

سومرن جو دور ۽ سنڌ جي آزادي
سنڌ ۾ سومرن جو دور (1011ع — 1351ع) تاريخ جو هڪ سنهري باب آهي، جيڪو آزادي، سورهيائي ۽ سياسي ڏاهپ سان روشن نظر اچي ٿو. عربن جي ٽن صدين جي غيرملڪي حڪمراني کان پوءِ، سنڌ کي سومرن جي صورت ۾ پنهنجو ڏيهي اقتدار مليو. سومرن نہ صرف 340 ورهيہ حڪومت ڪئي، پر سنڌ جي سماج، ٻولي، ادب ۽ ثقافت تي بہ گهرا اثر ڇڏيا.

هن دور ۾ سنڌ جا بندرگاهہ ـ خاص طور **لاهري بندر** ـ بين الاقوامي واپار جا مرڪز بڻيا، جنهن ڪري ملڪ خوشحال ۽ سکيو ستابو هو. ان دور ۾ صرف مرد نہ، پر عورتن بہ اڳتي وڌي پنهنجي ڏاهپ ۽ بهادريءَ سان نوان مثال قائم ڪيا. انهن بهادر عورتن ۾ هڪ نالو آهي **ڪويل**، جيڪا دودو سومري جي ڌيءَ ۽ ننگر سومري جي مڱيندي هئي.

ڪويل ڪير هئي؟
تاريخي حوالن مطابق ڪويل دودو سومري جي ڌيءَ هئي، جنهن جو مڱڻو ننڍپڻ ۾ ئي چنيسر جي پٽ ننگر سان ٿيو هو.

ڪي مؤرخ سندس نالا **صفيه، سونل يا دادلي** به لکن ٿا، پر اڪثريت ان ڳالھ تي متفق آهي ته سندس اصلي نالو **ڪويل** هو. سنڌي روايت موجب ٻارن کي گهڻا نالا پيار مان ڏنا ويندا آهن، پر "ڪويل" سندس سڃاڻپ بڻجي وئي، ۽ اڄ به لکين سنڌي عورتن جو نالو ڪويل آهي.

ڪويل جي ڪهاڻي خاص طور ان وقت سامهون اچي ٿي، جڏهن دودو ۽ چنيسر ۾ اقتدار جو تڪرار پيدا ٿيو. دودو، چنيسر کي واپس پرچائڻ لاءِ نه رڳو حڪومت جا حصا پيش ڪيا، پر ڏيءَ جي سنگ جو حوالو به ڏنو. پر چنيسر ڌارئين لشڪر کي ساٿ ڏئي وطن سان غداري ڪئي. ان جي ابتڙ، سندس پٽ ننگر وطن جي حفاظت لاءِ ڍال بڻجي بيٺو ۽ شهيد ٿي ويو.

ننگر سومرو ۽ ڪويل جو فخر

ننگر سومرو عزت ۽ غيرت جو استعارو هو. هن دشمن آڏو ديس جي ناليءَ تي بهادريءَ سان وڙهندي چيو ته "اسان جي رڳن ۾ غيرت جو رت وهندو آهي، سر ڏينداسين پر عزت جو دامن هٿان نه ڇڏينداسين." آخرڪار ننگر دشمن سان وڙهندي وطن لاءِ جان قربان ڪري ڇڏي.

جڏهن ننگر جو لاش ڳوٺ آندو ويو ته ڪويل اوڇنگارون ڏئي نه رني، پر ڪنڌ مٿي ڪري فخر سان چيو ته جيڪي وطن لاءِ جان ڏين ٿا، سي ڪڏهن نه مرن ٿا، پر تاريخ جي صفحن ۾ سدائين زنده رهن ٿا. ڪويل پنهنجي شهيد ور جي مڙهه جي

چوڙاري ڦيرا ڏئي ڪيس موڪلاڻي ڏني ـ اها رسم روئڻ جي نہ پر محبت، غيرت ۽ وطن پرستيءَ جو عظيم اظهار هئي.

ڪويل جو تاريخي ڪردار

سنڌ جي تاريخ ۾ ڪويل هڪ اهڙي بهادر سورمي طور ياد ڪئي وڃي ٿي، جنهن ذاتي ڏک تي وطن جي تقدس کي ترجيح ڏني. هوءَ انهن سورمين ۾ شمار ٿئي ٿي، جن سنڌي عورت کي بهادري ۽ جدوجهد جو استعارو بڻايو. جيئن تارا بائي، همون بائي، باگهل بائي، ساران ۽ مالها تاريخ ۾ زنده آهن، تيئن ڪويل بہ سدائين امر رهندي.

نتيجو

دودو سومري جي ڌيءَ ڪويل جو ڪردار سنڌي عورتن جي تاريخي عظمت ۽ غيرت جو عڪس آهي. هن پنهنجي شهيد ور ننگر سومري جي قرباني کي اوچنگارن بدران فخر سان قبول ڪيو ۽ اهو پيغام ڏنو تہ **جيڪا قرباني وطن لاءِ ڏجي ٿي، اها ڪڏهن ضايع نٿي ٿئي.**

لاکو اُنڙ: سنڌ جي آزدي پسند سورميءَ جو تاريخي جائزو

هي مقالو سنڌ جي حريت پسند سورمي، لاکو اُنڙ، جي جدوجهد ۽ شهادت تي روشني وجهي ٿو. پرئي اُنڙ جي شهادت کان پوءِ لاکو اُنڙ آزاديءَ جو جهنڊو بلند ڪيو ۽ مغل سلطنت جي سخت مخالفت ڪئي. سندس بهادري، جنگي حڪمت عملي، ۽ عوامي حمايت سنڌ ۾ وڏي شهرت ماڻي. مقالي ۾ سندس مغلن سان جنگيون، ڪاميابيون ۽ آخرڪار سندس شهادت جو تفصيلي جائزو پيش ڪيو ويو آهي. هي تحقيقي جائزو سنڌ جي آزاديءَ جي جدوجهد جي مطالعي ۾ اهم اضافو آهي.

تمهيد

سنڌ جي تاريخ هميشہ حريت پسندن ۽ قومي سورمن سان ڀرپور رهي آهي، جن پنهنجي جانين جا نذرانا پيش ڪري آزاديءَ جي جوت کي روشن رکيو. لاکو اُنڙ اهڙي ئي صف جو هڪ بهادر سورمو هو، جنهن پنهنجي پيءُ پرئي اُنڙ جي شهادت کان پوءِ مغلن خلاف بغاوت جو علم بلند ڪيو. سندس جدوجهد نہ صرف هڪ فرد جي جدوجهد هئي، پر اها سنڌ جي عوامي مزاحمتي روايت جو تسلسل هئي. ارغونن، ترخانن ۽ مغلن جو سنڌ تي 1520ع کان 1701ع تائين قبضو رهيو.

لاکو اُنڙ جي جدوجهد جو آغاز

پرئي اُنڙ جي شهادت کان پوءِ لاکو اُنڙ آزاديءَ ۽ حريت کي پنهنجو مقصد بڻايو. هن مغلن جي بالادستي کي لعنت سمجهندي سندن خلاف سخت جدوجهد شروع ڪئي. ٿوري ئي عرصي ۾ سندس نالو سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ تائين پهچي ويو ۽ مغل ڪارندن لاءِ وڏو خطرو بڻجي ويو.

مغلن سان ڇڪتاڻ ۽ پهرين ڪاميابيون

مير ابوالبقا، جيڪو مغلن جو هڪ وڏو ڪارندو هو، لاکي کي دٻائڻ لاءِ پنهنجا ڪارندا منظور ۽ جمال مقرر ڪيا. جڏهن منظور اُنڙن تي ڪاهه ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، تڏهن لاکو اڳواٽ ئي حڪمت عملي ترتيب ڏئي سندس لشڪر کي گهيرو ڪيو. هن ويهارو کن مغل سپاهي ماريا ۽ سندن هٿيار ۽ سامان هٿ ڪيو. منظور ڀڄي وڃي جهانگير آباد جي قلعي ۾ پناهه ورتي. هي فتح لاکي جي بهادري ۽ حڪمت عملي جو ثبوت هئي.

عتيق الله سان مقابلو

ابوالبقا جي بيماريءَ کان پوءِ سندس پٽ عتيق الله وڏي لشڪر سان اُنڙن تي حملي لاءِ موڪليو ويو. لاکي ۽ سندس ساٿين ڳالهين لاءِ آمادگي ظاهر ڪئي، پر عتيق الله غرور ۾ اچي ڳالهين بدران جنگ جو رستو اختيار ڪيو. صاپيءَ واري ڊنڍ تي سخت مقابلو ٿيو. لاکي پنهنجي سورهيائيءَ سان مغلن جي لشڪر تي حملو ڪيو ۽ شروع ۾ ئي ڪيترائي سپاهي ڪيرايا.

لاکي اُنڙ جي شهادت

جنگ دوران لاکو دودي سومري وانگر نهايت سورهيائيءَ سان وڙهندي شهادت ماڻي. سندس شهادت باوجود اُنڙن عتيق الله کي سخت شڪست ڏني، جنهن کي ذلت سان جهانگير آباد جي قلعي ڏانهن پڇڙو پيو. اُنڙن سندس سامان بہ ڦري ورتو.
تاريخي حوالن موجب لاکي اُنڙ جي شهادت سن 1024ھ ۾ ٿي.

نتيجو

لاکو اُنڙ سنڌ جي آزاديءَ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙو سورمو هو، جنهن پنهنجي جان آزاديءَ جي جدوجهد لاءِ قربان ڪئي.
سندس شهادت سان سنڌ جي عوامي مزاحمتي تحريڪ کي

نئين هدايت ۽ جذبو مليو. لاڪي جي بهادري ۽ قربانيءَ جو جائزو ڏيکاري ٿو تہ سنڌي عوام ڪڏهن بہ غلاميءَ کي قبول نہ ڪيو آهي.

References:

- Shaikh, M. (Trans.). (n.d.). *Sindh ji Azadi ji Tareekh*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Qureshi, I. H. (1992). *The Mughal Empire*. Karachi: Oxford University Press.
- Ansari, N. (2005). *Resistance Movements in Sindh*. Jamshoro: University of Sindh Press.

لاکو ڦلاڻي: ظالمن خلاف گوريلا مزاحمت ڪندڙ سورمو

هي مقالو **جام لاکو ڦلاڻي** جي زندگي، تاريخي پس منظر، ۽ سندس مزاحمتي ڪردار تي روشني وجهي ٿو. لاکو ڦلاڻي سنڌ جي ان سورمي جي حيثيت رکي ٿو، جنهن شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي رسالي ۾ "ست سورمي" طور ڳايو ويو آهي. هن پنهنجي دور جي ظالمن خلاف گوريلا جنگ منظم ڪئي، اوڏن ۽ ٻين ماڻهن کي سماجي خدمتن ۾ شامل ڪيو، ۽ عوامي ورثي کي امر بڻايو. هي تحقيقي جائزو ڏيکاري ٿو ته لاکو ڦلاڻي نه رڳو هڪ سورمو پر سنڌ جي ثقافتي ۽ تاريخي ورثي جو لازوال حصو آهي.

تعارف

قديم سنڌ جون سرحدون موجوده سنڌ جي ڀيٽ ۾ ڪافي وسيع هيون، جن ۾ پنجاب، بلوچستان، راجستان ۽ گجرات تائين جا علائقا شامل هئا. انهن ئي علائقن مان ڪڇ ڀُڄ جو سورمو **جام لاکو ڦلاڻي** ظاهر ٿيو، جيڪو تيرهين ۽ چوڏهين صدي

عيسويءَ ۾ تي گذريو .(Ahmed, n.d.; Burgess, 1876) سندس
ڪردار شاهه عبداللطيف ڀٽائي پنهنجي رسالي ۾ ڳايو آهي،
جتي ڪيس سنڌ جي ست سورمين ۾ شمار ڪيو ويو ,Bhittai)
2010).

تاريخي پس منظر

لاکو ڦلاڻي ڄام ڦل جو پٽ ۽ سونل ٻائي جو لڙ هو. سندس
رهائش *شيخاڻي ڳهاڙي*، شڪور ڏنڊ جي ويجهو هئي، جيڪا
120 چورس ميلن تي پکڙيل هئي .(Ahmed, n.d.) جيمس برگس
(1876) موجب سنڌس حڪمراني جو دور 1320ع کان 1344ع
تائين رهيو، جيڪو سومرن جي زوال واري دور سان لاڳاپيل
آهي. هن ڪپلگرام کي پنهنجي راڄڌاني بڻايو، جتي *ڪيرا*
ڪوٽ ۾ هڪ شوِ مندر تعمير ڪرايائين.

گوريلا مزاحمت

روايتن موجب، جڏهن راءِ ڪنگهار ريٻارين جي ناانصافيءَ ۾
لاکي جا وفادار ساٿي جسو ۽ جسراج قتل ڪيا، تڏهن لاکو
ڦلاڻي انصاف بدران ڏوهاري قرار ڏنو ويو(Ahmed, n.d.) . هن
ظلم خلاف علم بغاوت بلند ڪيو ۽ ريٻارين ۽ راءِ ڪنگهار
خلاف گوريلا جنگ منظم ڪئي. شاهه ڀٽائي جي رسالي ۾ ان

جدوجهد کي مزاحمتي شاعري ذريعي امر ڪيو ويو آهي (Bhittai, 2010).

ثقافتي ورثو ۽ عوامي روايتون

لاکو ڦلاڻي پنهنجي دور ۾ عوام دوست حڪمران هو، جنهن اوڏن ذريعي مضبوط قلعو ۽ ٻه وڏا تلاءَ—*لاکاسر* ۽ *ٻيلاسر*—تيار ڪرايا (Memon, 1995). سندس شاديءَ جي وقت پراڻ درياهه ۾ سامان لڙهي ويو، پر هن ان کي "اوڍاڻي" طور عوام لاءِ ڇڏي ڏنو، جيڪا سندس سخاوت جي علامت آهي (Bhittai, 2010).

ساڳي طرح هڪ ٻئي روايت موجب، لاکو پنهنجي والد جي موت جي خبر ٻڌڻ تي پنهنجي ئي زبان ڪٽائي قسم پورو ڪيو، جيڪو سندس عهد ۽ وفا جو ثبوت آهي (Ahmed, n.d.).

وفات ۽ ميراث

لاکو ڦلاڻي جي وفات بابت مختلف روايتون موجود آهن. هڪ مطابق، هو مارواڙ جي راجپوت حڪمران سياجيءَ سان جنگ ڪندي مارجي ويو، جڏهن ته ٻي روايت موجب گجرات جي حاڪم مولراج سولنڪيءَ جي حملي ۾ شهيد ٿيو (Burgess, 1876).

سندس شهادت سنڌ جي عوامي آزاديءَ ۽ عدل جي جنگ جي علامت بڻجي وئي، ۽ هو اڄ تائين لوڪ ادب ۽ شاهه ڀٽائي جي شاعريءَ ۾ زنده آهي.

نتيجو

جام لاکو ڦلاڻي سنڌ جي اُن سورمي جي حيثيت رکي ٿو، جنهن پنهنجي دور ۾ ظلم ۽ ناانصافيءَ خلاف گوريلا جنگ برپا ڪئي. سندس عوام دوستي، ثقافتي ورثي جي سرپرستي ۽ شهادت کيس سنڌ جي تاريخ جو امر ڪردار بڻائي ڇڏيو آهي.

References:

- Ahmed, M. (n.d.). *Research on Jam Lakho Phulani.* [Unpublished manuscript].
- Bhittai, S. A. L. (2010). *Shah jo Risalo* (H. Mallah, Trans.). Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Burgess, J. (1876). *The Chronology of Gujarat Kings.* Journal of the Royal Asiatic Society, 8(3), 225—246.
- Kutch Historiography Society. (2002). *History and Legends of Kutch.* Bhuj: KHS Publications.
- Memon, A. (1995). *Heroes of Sindh in Oral Traditions.* Karachi: Sindhological Studies.

مائي بختاور: سنڌ جي هاري تحريڪ جي پهرين شهيد عورت

هي مقالو سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهم شخصيت، مائي بختاور شهيد، جي جدوجهد ۽ شهادت تي روشني وجهي ٿو. مائي بختاور لاشاري تعلقہ عمرڪوٽ جي ڳوٺ هئدي لاشاريءَ سان واسطو رکندڙ هئي. هن 1947ع ۾ زميندارن جي ظلم خلاف بي دريغ مزاحمت ڪندي هارين جي حقن لاءِ پنهنجي جان قربان ڪئي .(Jatoi, 1947) سندس شهادت سنڌ جي هاري تحريڪ ۾ عورت جي ڪردار ۽ سياسي شعور کي اجاگر ڪري ٿي .(Shaikh, 1985) هي تحقيقي مضمون ان دور جي هاري تحريڪ، مائي بختاور جي شهادت جي پسمنظر ۽ ان جا سماجي-سياسي اثرات جو اڪيدمڪ جائزو پيش ڪري ٿو.

تعارف

سنڌ جي هاري تحريڪ هند-سنڌ جي سياسي ۽ سماجي تاريخ ۾ اهم جڳهه والاري ٿي.(Shaikh, 1999) 1930ع کان پوءِ هارين ۾ سياسي اڳواڻن زميندارن خلاف تحريڪون شروع ڪيون، جن جو بنيادي مطالبو اڌواڌ بٽئي هو .(Ansari, 1992) ان تحريڪ ۾ ڪيترائي اڳواڻ ۽ هاري شريڪ ٿيا، جن مان مائي بختاور جو

نالو وڏي عزت سان ياد ڪيو وڃي ٿو .(Jafri, 2010) مائي بختاور نہ رڳو هڪ عورت هجڻ جي حيثيت ۾ جدوجهد ڪئي، پر پنهنجي جان قربان ڪري سنڌ جي هارين لاءِ مثال بڻجي وئي.(Shaikh, 1985)

تاريخي پسمنظر

1930ع ۾ سائين جي. ايم. سيد، ڄيٺمل پرسرام، جمشيد نسروانجي، ۽ ٻين شخصيتن ميرپورخاص ۾ سنڌ هاري ڪاميٽي قائم ڪئي .(Jatoi, 1947) هن ڪاميٽي جو مقصد هارين لاءِ معاشي ۽ سماجي انصاف حاصل ڪرڻ هو (Ansari, 1992).ڪامريڊ حيدر بخش جتوئيءَ جڏهن سرڪاري نوڪري ڇڏي، تڏهن هن هاري تحريڪ کي نئون روح بخشي (Shaikh, 1999).ان وقت هارين جو اهم مطالبو زميندارن کان اڌ ٻٽئي حاصل ڪرڻ هو .(Talpur, 2007) هي تحريڪ جلدي پوري سنڌ ۾ پکڙجي وئي ۽ ان جا اثر ٿرپارڪر سميت عمرڪوٽ تائين پهتا.(Laghari, 2005)

مائي بختاور جي شهادت

مائي بختاور، جيڪا ڳوٺ هئدي لاشاريءَ ۾ رهندي هئي، 22 جون 1947ع تي پنجابي زميندارن جي هٿان شهيد ٿي (Jatoi, 1947; Chandio, 2012).جڏهن ڳوٺ جا مرد هاري ڪانفرنس ۾

شريڪ ٿيڻ ويا، تڏهن زميندارن اَنَ تي قبضو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي .(Shaikh, 1985) بختاور، ٻين عورتن سان گڏ، کين روڪيو ۽ لوهي ٽيانگ ڪڍي زميندارن کي للڪاريو .(Jafri, 2010)زميندارن جي هٿان سڌي فائرنگ ۾ مائي بختاور شهيد ٿي وئي ۽ هڪ پوڙهو فقير زخمي ٿيو .(Shaikh, 1999) هن واقعي هاري تحريڪ ۾ نئين جذبي جو اضافو ڪيو.

عدالتي ڪاروائي

مائي بختاور جي شهادت کان پوءِ ڪيس سيشن ڪورٽ ميرپورخاص ۾ هليو. ڪيس جي پيروي سنڌ هاري ڪاميٽيءَ جي طرفان وڪيل ديوان انبارام ڪئي .(Ansari, 1992) عدالت زميندار چوڌري سعدالله کي 25 سال، چوڌري خالد کي 20 سال ۽ ٻين جوابدارن کي پنجن کان ڏهن ورهين تائين سزائون ڏنيون .(Talpur, 2007) هي فيصلو سنڌ ۾ انصاف ۽ هارين جي حقن لاءِ هڪ تاريخي اڳڀرائي هئي (Laghari, 2005; Chandio, 2012).

سماجي ۽ سياسي اثرات

مائي بختاور جي شهادت سنڌي عورتن جي سياسي شعور کي اجاگر ڪيو ۽ هارين ۾ جدوجهد جو نئون جذبو پيدا ٿيو (Jafri, 2010).هن قرباني ثابت ڪيو ته سنڌ جون عورتون ٻه پنهنجي

سندس (Shaikh, 1999). حقن لاءِ جان ڏيڻ کان نہ کين ٽيون
شهادت هاري تحريڪ کي نئون حوصلو ڏنو ۽ سنڌي عوام لاءِ
آزاديءَ جي تحريڪ ۾ هڪ علامت بڻجي وئي (Jatoi, 1947;
Talpur, 2007).

نتيجو

مائي بختاور شهيد سنڌ جي هاري تحريڪ جي پهرين شهيد
عورت آهي جنهن زميندارن جي ظلم خلاف بي مثال مزاحمت
سندس شهادت نہ (Ansari, 1992; Shaikh, 1985). ڪندي جان ڏني
رڳو هارين لاءِ پر سڄي سنڌي سماج لاءِ هڪ تاريخي سبق
آهي تہ حق لاءِ قرباني ڏيڻ لازمي آهي (Talpur, 2007; Jafri,
سندس نالو سنڌ جي تاريخ ۾ هميشہ زنده رهندو 2010).
(Chandio, 2012; Laghari, 2005).

References :

- Jatoi, H. B. (1947). *Sindh Hari Committee Records*. Sindh Archives, Karachi.
- Shaikh, A. (1985). *Peasants Movement in Sindh*. Hyderabad: Sindhica Academy.

- Ansari, S. (1992). *Sindhi Nationalism and Politics in Pakistan*. London: Routledge.
- Shaikh, G. M. (1999). *History of Peasant Struggles in Sindh*. Jamshoro: University of Sindh Press.
- Talpur, M. (2007). *Land, Power and Sindh*. Karachi: Oxford University Press.
- Jafri, F. (2010). *Women in Sindh's Political Movements*. Karachi: Sindh Development Society.
- Laghari, G. M. (2005). *Historical Accounts of Sindh Peasantry*. Hyderabad: Sindh University Press.
- Chandio, R. (2012). *Struggle of Sindhi Peasants against Zamindars*. Jamshoro: Institute of Sindhology.

مائي ڄامان: سنڌ جي سخاوت ۽ سماجي شعور جي علامت

تعارف

مائي ڄامان سنڌ جي تاريخ جي هڪ نرالي ۽ باوقار عورت هئي، جنهن نہ رڳو ڪلهوڙا دور جي حڪمران ميان نور محمد ڪلهوڙي جي زال هجڻ جو اعزاز حاصل ڪيو، پر پنهنجي ذاتي ڪردار، سخاوت ۽ سماجي خدمتن ذريعي سنڌ جي عوامي ياداشت ۾ هڪ روحاني ۽ تعميري علامت بڻجي وئي.

نسب ۽ خانداني پسمنظر

مائي ڄامان، ٽنڊي منا خان جي مشهور زميندار منا خان جوٽيجي جي ڌيءَ هئي، جنهن جي نالي تي ٽنڊو منا خان شهر جو نالو پيو. سندس شادي ٽر جي عالم عبدالله ڌيري جي معرفت ميان نور محمد ڪلهوڙي سان ٿي. هوءَ ميان عبدالنبي

۽ ميان غلام نبي ڪلهوڙي جي ماءُ هئي، جيڪي ڪلهوڙا سلطنت جون اهم شخصيتون رهيا.

سماجي ۽ مذهبي خدمتون

مائي ڄامان جي سخاوت ۽ سماجي شعور جو مظاهرو سندس تعميراتي منصوبن مان ٿئي ٿو. هن سنڌ جي مختلف علائقن ۾ مسجدون تعمير ڪرايون، جن ۾ چوٽيارين، سوئي ڪندر، پوپي ٻيلي، تجل ۽ تلا شاهه شامل آهن. انهن مسجدن سان گڏ نمازين جي وضو ۽ عام ماڻهن جي پيئڻ لاءِ کوهه به کوٽرايا. چوٽيارين جي مسجد واريءَ جي دڙي تي واقع آهي، جتي ميان مبين ڪيريي جهڙا عالم رهيا.

جاگير ۽ تعميراتي ورثو

سندس والد ڪيس شاهپور چاڪر پرسان جاگير ڏني، جتي ميان نور محمد ڪلهوڙي الهه آباد نالي شهر جوڙايو. سعيد آباد لڳ شاهو واهه جي کوٽائي پڻ سندس اهم خدمتن مان آهي، جنهن سان هزارين ماڻهن کي پاڻي فراهم ٿيو.

زندگيءَ جا ڏکيا ڏينهن ۽ وفات

ميان نور محمد جي وفات کانپوءِ مائي ڄامان کي ڏکيا ڏينهن ڏسڻا پيا، پر هن صبر ۽ عظمت سان پنهنجو ڪردار نڀايو.

سندس آخري آرامگاهہ دولتپور لڳ ميان نور محمد جي قبرستان ۾ آهي.

نتيجو

مائي ڄامان سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙي عورت آهي، جنهن جي شخصيت سخاوت، دينداري، ۽ سماجي شعور جو مرڪز رهي. هوءَ نہ رڳو حڪمران خاندان جي فرد هئي، پر هڪ سماج سڌارڪ، تعميرڪار ۽ روحاني شخصيت پڻ هئي، جنهن جو اثر اڄ بہ سنڌ جي تعميراتي ۽ مذهبي ورثي ۾ محسوس ٿئي ٿو.

References:

1. Kalhoro, Z. A. (n.d.). *The Kalhora Queen and Religious Architecture: The Mosques of Mai Jaman as trend setters in Late Eighteenth Century Sindh*. Academia.edu. Retrieved September 4, 2025, from https://www.academia.edu/13242514/The_Kalhora_Queen_and_Religious_Architecture_The_Mosques_of_Mai_Jaman_as_trend_setters_in_Late_Eighteenth_Century_Sindh

2. The Friday Times. (2020, January 25). *Mosques of Mai Jaman*. The Free Library. Retrieved September 4, 2025, from https://www.thefreelibrary.com/Mosques+of+Mai+Jaman.-a0612226027
3. Wikipedia contributors. (n.d.). *History of Sindh*. Wikipedia. Retrieved September 4, 2025, from https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Sindh
4. Gehani, M. (n.d.). *History of Sindh* [PDF]. Sindhology.org. Retrieved September 4, 2025, from https://www.sindhology.org/assets/pdf/History-of-Sindh-Page-1-to-20-Mohan-Gehani.pdf

مخدوم بلاول: سنڌ جي مزاحمتي روح جو شهيد

سنڌ جي تاريخ ۾ مخدوم بلاول جو نالو آزادي، مذهبي شعور، ۽ قومي غيرت جي علامت طور محفوظ آهي. سندس شهادت نہ صرف ارغونن جي ظلمن خلاف مزاحمت جو نتيجو هئي، پر اها سنڌي عوام جي سياسي ۽ مذهبي شعور جي بہ عڪاسي ڪري ٿي. هي مضمون مخدوم بلاول جي زندگي، فڪر، ۽ شهادت جي پسمنظر کي علمي انداز سان پيش ڪري ٿو.

تاريخي پسمنظر

مخدوم بلاول 856 هجري (1451ع) ۾ ٽلٽي، ڄامشورو ۾ ڄائو. سندس والد مخدوم حسن ۽ ڏاڏو مخدوم محمد ادريس سمون لسٻلي جو حاڪم هو (لاڪو، 1871). سندس تعليم ۽ فڪر عوامي اخلاقي اصلاح، مذهبي سادگي، ۽ ڌارين جي خلاف مزاحمت تي ٻڌل هئي. (سيد، 1984)

ارغونن سان ويڙهہ

شاھ بيگ ارغون جي سنڌ تي ڪاھ دوران مخدوم بلاول ۽ سندس مريدن مزاحمت ڪئي. ارغونن سيوھڻ تي قبضو ڪرڻ بعد مخدوم بلاول کي خطرو سمجھي سندس خلاف سازشون شروع ڪيون (معصومي، 1595). مخدوم بلاول عوام کي ارغونن خلاف تيار ڪرڻ لڳو، جنھن سبب کيس مذھبي الزام تحت سزا ڏني وئي.

مذھبي الزام ۽ شھادت

شاھ بيگ ارغون مخدوم بلاول تي قرآن شريف جي بي حرمتي جو الزام لڳايو، حالانڪ اھا سازش ھئي. ھڪ جتي ۾ قرآن شريف جا ورق رکي کيس نذراني طور ڏني وئي، جنھن کي ھن ڪڍھن بہ پاتو نہ ھو (وفائي، 1936). وقت جي قاضي فتويٰ جاري ڪئي، جنھن تحت کيس لوھي گھاٽي ۾ پيرن کان وٺي پيڙھي شھيد ڪيو ويو (اجناٽي، 1885).

فڪري اصول

مخدوم بلاول جي تعليم جا اصول ھي ھئا:

- مريدن کان نذر نياز وٺڻ جي مخالفت
- سياست ۽ مذھب کي جدا رکڻ
- سادي زندگي، سادو لباس، ۽ سادي خوراڪ

- ڌارين جي حڪمراني جي مخالفت (سيد، 1984)

ادبي ۽ عوامي يادگار

سچل سرمست پنهنجي ڪافيءَ ۾ لکيو:
"گهاٽي ۾ بلاول پيڙايئي، عنايت ميدان مارايئي"

قاضي هدايت الله مشتاق ۽ رڪيل شاه صوفي به مرثيا لکيا، جن مخدوم بلاول جي شهادت کي قومي فخر سان جوڙيو. (مشتاق، 1940)

نتيجو

مخدوم بلاول جي شهادت سنڌ جي تاريخ ۾ مذهبي شعور، قومي غيرت، ۽ ڌارين جي خلاف مزاحمت جو استعارو بڻجي وئي. سندس فڪر اڄ به سنڌي عوام جي سياسي ۽ مذهبي شعور لاءِ مشعل راهه آهي.

References:

- Lakho, G. M. (1871). *Ganjina-e-Jahan Nama* [The Treasure of the World]. (Unpublished Persian manuscript; Sindhi summary by Makhdoom Muhammad Shafi Abbasi).
- Masumi, M. M. (1595). *Tarikh-e-Masumi* [The History of Masumi].
- Wafai, D. M. (1936). *Historical Figures of Sindh.*
- Syed, G. M. (1984). *Heroes of Sindh.* Hyderabad: Mehran Publications.
- Ajnani, H. S. (1885). Personal account, Hala region.
- Sarmast, S. (n.d.). Kafi: *Bilawal was crushed in the oil press, yet triumphed in the battlefield.*
- Mushtaq, Q. H. (1940). *Elegy of Makhdoom Bilawal.*

مريد جت: سنڌ جي غيرت جو تاريخي مثال

مريد جت سنڌ جي تاريخ جو هڪ نرالو ۽ بهادر ڪردار آهي، جنهن پنهنجي غيرتمنديءَ ۽ قربانيءَ سان سنڌي عوام جي عزت ۽ حرمت کي بچائڻ لاءِ پنهنجي جان قربان ڪئي. سندس شهيد ٿيڻ جو واقعو ترخان دور ۾ ٿيو، جڏهن مرزا صالح سنڌ جي عوام تي ظلم ۽ جبر جو نالو نڪتو.(Ansari, 1983)

سياسي پسمنظر

1555ع ۾ مرزا شاهه حسن ارغون جي وفات کان پوءِ سنڌ ٻن حصن ۾ ورهائجي وئي: سيوهڻ کان مٿي وارو علائقو سلطان محمود جي حوالي ٿيو، جڏهن تہ سيوهڻ کان هيٺ وارو حصو مرزا عيسيٰ خان ترخان جي قبضي ۾ آيو. مرزا عيسيٰ جي وفات کان پوءِ سندس پٽن ۾ اختلاف پيدا ٿيا ۽ نيٺ مرزا صالح حڪومت جو مالڪ بڻيو. مرزا صالح پنهنجي ڪٺورتا، بيدردي ۽ بي انصافيءَ لاءِ مشهور هو.(Khan, 1992)

ظلم ۽ بغاوت جا محرڪ

مرزا صالح سنڌي ماڻهن تي انتهائي ظلم ڪيا. بيگناهن کي قتل ڪرڻ، قيد ڪرڻ ۽ زبردستي عورتن کي حرم ۾ داخل ڪرڻ سندس عادت هئي. جڏهن هڪ سنڌي خاندان پنهنجي

ڏيءَ جو سگ ڏيڻ کان انڪار ڪيو تہ مرزا صالح ان خاندان کي سخت ظلم هيٺ آندو. مريد جت، جيڪو انهيءَ خاندان جو فرد هو، ان وقت گجرات ۾ واپار لاءِ ويو هو. خبر ملڻ تي هو فوراً نئي واپس آيو ۽ مرزا صالح کان بدلو وٺڻ جو عزم ڪيو (Shaikh, 2001).

مريد جت جو عزم ۽ عمل

"تاريخ طاهري" ۾ مريد جت جو حال چٽائي سان بيان ٿيل آهي تہ هو شهر جي هر گهٽيءَ ۾ هٿ ۾ چاقو تکو ڪندو ۽ ڪلي چوندو هو تہ" :*جيسين مرزا صالح کي پريل دربار ۾ قتل نہ ڪندس، تيستائين مٽي تي پٽڪو نہ ٻڌندس*" (Nizamuddin, 1600/translated 1975). سندس ڳالهين کي ماڻهو چريائپ سمجهندا هئا، پر حقيقت ۾ اهو سندس غيرت ۽ دلي همت هئي.

آخرڪار، هڪ ڏينهن جڏهن مرزا صالح پنهنجي محل ڏانهن وڃي رهيو هو، مريد جت فريادي بڻجي دربار ۾ ويو. ڪاغذ ۾ ويڙهيل ڇري ڪڍي، مرزا صالح جي پيٽ ۾ هنئين. مرزا صالح ٿڏي تي مري ويو، جڏهن تہ مريد جت بہ شهيد ٿي ويو. سندس رت سنڌ جي تاريخ ۾ غيرت ۽ حميّت جي علامت بڻجي ويو.(Burton, 1877).

نتيجو

مريد جت سنڌي عوام جي عزت ۽ حرمت جو علامتي شهيد آهي. سندس قرباني سنڌي ماڻهن کي اهو پيغام ڏنو تہ ظلم،

جبر ۽ بيداد جي خلاف مزاحمت ڪرڻ ئي عزت جو رستو آهي. سندس شعر اڄ به سنڌ جي لوڪ روايت ۾ گونجندڙ آهي:

گهگهيليءَ جي گار تان، ڪريان محشاري گهاءُ،
مرزا صالح ماريان، ٻي نه ڪريان ڪاءِ.

References :

- Ansari, A. (1983). *History of Sindh Resistance*. Karachi: Sindh Historical Society.
- Burton, R. (1877). *Sindh and the Races that Inhabit the Valley of the Indus*. London: Oxford University Press.
- Khan, H. (1992). *The Arghuns and Tarkhans in Sindh*. Hyderabad: Sindh University Press.
- Nizamuddin, M. (1600/1975). *Tareekh-i-Tahiri* (Trans. & Ed. M.H. Panhwar). Jamshoro: Institute of Sindhology.
- Shaikh, A. (2001). *Resistance Movements in Sindh*. Jamshoro: Sindh University Press.

ملڪ مائي چاڳلي: سنڌي عورت حڪمران جو تاريخي جائزو

تعارُف

هي مضمون لسٻيلي جي سنڌي ڳالهائيندڙ عورت حڪمران، ملڪ مائي چاڳليءَ جي زندگيءَ ۽ حڪومت تي روشني وجهي ٿو، جيڪا 1742ع ۾ پنهنجي مڙس جام ڀهاڙ خان جي وفات کان پوءِ اقتدار تي ويٺي. سندس مختصر پر اثرائتي حڪمراني سنڌ ۽ موجوده بلوچستان جي قبائلي ۽ جاگيرداري سماج ۾ عورتن جي سياسي قيادت جو نادر مثال پيش ڪري ٿي. هي تحقيق علائقائي تاريخن، قبائلي روايتن، ۽ علمي تبصرن جي بنياد تي عورتن جي حڪمرانيءَ جي امڪانن ۽ رڪاوٽن کي اجاگر ڪري ٿي.

تاريخي پسمنظر

لسٻيلي، جيڪو اڄ بلوچستان جو حصو آهي، تاريخي طور تي برفت قبيلي جي حڪمرانيءَ هيٺ رهيو، جيڪو سنڌي ڳالهائيندڙ قبيلو آهي ۽ سنڌ جي سما سلطنت سان لاڳاپيل آهي (Burfat, n.d.). برفتن کان اڳ لسٻيلي تي رونجها ڄامن جي

حڪومت هئي، جيڪي پڻ سنڌي نسل جا هئا. ڄام ڦهاڙ خان برفت جي وفات کان پوءِ، سندس زال مائي چاڳلي ۽ ننڍڙو پٽ عزت خان ڀنيان رهجي ويا. پٽ جي ننڍپڻ سبب، مائي چاڳليءَ کي حڪومت سنڀالڻي پئي.(Jat Chiefs, n.d.)

حڪمراني ۽ سڌارا

مائي چاڳليءَ جي حڪومت دانائي، بردباري، ۽ انتظامي قابليت سان ڀرپور هئي. هن پورالي نديءَ جي پاڻيءَ جو انتظام ڪري زراعت کي وڌايو، جنهن سان خوشحالي آئي ۽ خزاني ۾ واڌارو ٿيو. سندس حڪمراني عوام ۾ مثالي بڻجي وئي، ۽ مقامي چوڻي مشهور ٿي:

"پورالي اٿس پار، تڏ چاڳلي ٿي چاڳ ڪري".
(Baluch, as cited in Burfat, n.d.)

سندس حڪومت رونجهن جي معرفت هلندي رهي، جيڪي انتظامي مددگار هئا. پر سندس ڪاميابيءَ سبب پاڙيسري سردارن ۾ حسد پيدا ٿيو، خاص طور ڪنراچ جي ڄام عالي، جيڪو عورت جي حڪمرانيءَ کي قبول نہ پيو ڪري.

سياسي سازش ۽ اقتدار جي خاتمي

جام عالي، جنهن جو پاءُ جام ڏگار نانگ ديہ وٽ نماز پڙهندي شهيد ٿيو هو، انهيءَ واقعي کي بنياد بڻائي مائي چاڳليءَ جي حڪومت خلاف سازش ڪئي. هن قلات جي مير محبت خان سان اتحاد ڪيو، جيڪو پڻ مائي چاڳليءَ کان ناراض هو. 1742ع (1155هہ) ۾ جام عالي ۽ آخوند محمد حيات ٻارڻ جبل ٽپي اوچتو حملو ڪري لسٻيلي تي قبضو ڪيو. مائي چاڳليءَ کي شهر مان نيڪالي ڏني وئي.(Jat Chiefs, n.d.; Burfat, n.d.)

ورثو ۽ وفات

مائي چاڳلي پنهنجي پٽ عزت خان سان گڏ ڪوٽڙي جي ٻارڻ واري جاگير ۾ رهائش اختيار ڪئي. 1794ع (1214هہ) ۾ وفات ڪيائين، ۽ ڪيس ملڪن جي قبرستان ۾ دفن ڪيو ويو، جتي سندس پٽ ۽ ٻين حڪمرانن جون بہ قبرون آهن (Allana, as cited in Burfat, n.d.).

بحث

مائي چاڳليءَ جي حڪمراني، جيتوڻيڪ مختصر هئي، پر اها ڏکڻ ايشيا جي قبائلي سماجن ۾ عورتن جي قيادت بابت روايتي خيالن کي چئلينج ڪري ٿي. سندس انتظامي ڪاميابي، عوامي حمايت، ۽ سياسي سازشون، صنف، طاقت، ۽ قبائلي سياست جي پيچيدگين کي ظاهر ڪن ٿيون. سندس

ڪهاڻي اهو بہ ثابت ڪري ٿي تہ علائقائي تاريخن ۽ زباني روايتن کي قومي تاريخنويسيءَ ۾ شامل ڪرڻ ڪيترو ضروري آهي.

نتيجو

ملڪ مائي چاڳلي سنڌ جي سياسي تاريخ ۾ هڪ نادر پر بااثر شخصيت آهي. سندس حڪمراني، جيڪا سنڌي ثقافتي قدرن ۽ عملي حڪمت تي ٻڌل هئي، عورتن جي اڳواڻيءَ بابت نئين سوچ پيدا ڪري ٿي. سندس ورثو انهن محققن ۽ ثقافتي علمبردارن لاءِ الهام جو ذريعو آهي، جيڪي سنڌ جي تهذيبي عظمت کي ٻيهر اجاگر ڪرڻ چاهين ٿا.

References:

- Burfat. (n.d.). *برفت قبيلي ۽ لسٻيلي جا حڪمران*. **حاصل ڪيل**: Wikipedia article on Burfat
- Jat Chiefs. (n.d.). *لسٻيلي – سما سلطنت جا رياستي سلسلا*. **حاصل ڪيل**: Jat Chiefs historical archive
- Las Bela (princely state). (n.d.). *لسٻيلي جي حڪمرانن جو تاريخي جائزو*. **حاصل ڪيل**: Wikipedia article on Las Bela

مناهين ڏَل: سنڌ جي آزاديءَ جو وساريل سورمو

هي مقالو سنڌ جي ان بهادر اڳواڻ مناهين ڏَل بابت آهي، جيڪو سترهين صديءَ ۾ مغلن جي قبضي خلاف مقامي عوامي لشڪر جي اڳواڻي ڪري رهيو هو. دل، شورو ۽ ٻبر قبيلا گڏجي آزاديءَ جي تحريڪ ۾ شامل ٿيا، ۽ مناهين ڏَل انهن ۾ نمايان اڳواڻ طور سامهون آيو. هن جو جنگي ڪردار مغلن جي منظم فوج لاءِ ڏکيو ثابت ٿيو. خاص طور تي مير عبدالرزاق مظفر خان معموري ۽ مير ابوالبقا سان سندس مقابلا تاريخي اهميت رکن ٿا. هي مقالو سندس جنگي حڪمت عملي، عوامي حمايت ۽ سياسي مزاحمت جو جائزو پيش ڪري ٿو.

تمهيد

سنڌ جي تاريخ ۾ آزاديءَ لاءِ ٿيل تحريڪون عوامي سطح تي وڏين قربانين سان لاڳاپيل رهيون آهن. سترهين صديءَ ۾ مغل سلطنت جي قبضي خلاف مقامي قبيلن، خاص طور تي دل، شورو ۽ ٻبر قبيلن، عوامي مزاحمت جو علم بلند ڪيو.

انهن جي اڳواڻيءَ ۾ ڪيترائي معرڪا ٿيا، جن سنڌي سماج ۾ سياسي آزاديءَ جي خواهش کي زنده رکيو. هن تحقيقي مقالي ۾ خاص طور تي دل قبيلي جي اڳواڻ **مناهين دَل** جي ڪردار تي روشني وڌي ويندي.

عوامي لشڪر جي جوڙجڪ

چاڪر هالا پرڳڻي ۾ سنڌي عوام جو لشڪر لڳ ڀڳ ڏهه هزار ماڻهن تي مشتمل هو. ان لشڪر ۾ ٽي بنيادي قبيلن جا ماڻهو شامل هئا:

- ٻبر
- شورو
- دل

انهن ٽنهي قبيلي جي اتحاد ۽ هم آهنگيءَ ڪري ئي هي تحريڪ مغلن لاءِ وڏو چيلينج بڻجي وئي. ان وقت جي اڳواڻن ۾ اسماعيل شورو، مناهين دل ۽ دائود شورو نمايان هئا.

غداري ۽ اتحاد جي طاقت

انهيءَ دور ۾ بابو پليجي پنهنجي قومي ڀائرن سان غداري ڪري مغلن سان گڏ ٿي ويو ۽ ٻبر قبيلي تي رات جو حملو ڪرائي، انهن کي تباهه ڪيو. ان سان گڏوگڏ شورن ۽ دلن

گڏجي بابو پليجي کي سندس غداريءَ جو سخت جواب ڏنو.
هي واقعو ڏيکاري ٿو تہ سنڌي قبيلن جي آزاديءَ لاءِ قرباني ڏيڻ واري جذبي ۾ داخلي اتحاد ڪيترو اهم هو.

مناهين دَل جو جنگي ڪردار

مير عبدالرزاق مظفر خان معموري، 1025هہ ۾ ٺٽي جو گورنر بڻيو. سندس بنيادي ذميواري سنڌي آزاديءَ جي تحريڪ کي ختم ڪرڻ هئي. ٺٽي ۾ موجود مغل ڪارندن کيس ٻڌايو تہ شال پرڳڻو مزاحمت جو مرڪز آهي ۽ اتان جو اڳواڻ **مناهين دَل مغلن** لاءِ "موت جو فرشتو" بڻجي ويو آهي.

جڏهن مظفر خان شال جي ويجهو پهتو تہ مناهين دل پنهنجي لشڪر سان حملو ڪيو ۽ شروعاتي معرڪي ۾ ئي مغلن کي سخت نقصان پهچايو. مظفر خان پاڻ اڳتي وڌڻ کان لنوائيندو رهيو ۽ سندس فوج انتشار ۾ اچي وئي.

مير ابوالبقا سان معرڪو

بعد ۾ مغلن جي سفاڪ ڪارندي مير ابوالبقا پنهنجي فوج سان اچي پهتو ۽ گڏيل مغل لشڪر سنڌي علائقن تي اوچتو حملو ڪيو. هن حملي ۾ هزارين سنڌي ماريا ويا، پر ساڳئي وقت مغلن کي بہ وڏو نقصان پهتو. تاريخي حوالن مطابق،

داڙو بند جبل وٽ مير ابوالبقا جا ٻہ پٽ شورن هٿان مارجي ويا.

صلح ۽ عارضي پسپائي

ان ڳري جاني نقصان کان پوءِ ٻنهي ڌرين وچ ۾ عارضي ٺاهہ ٿيو. مناهين دل ۽ سندس ساٿي حميد شورو، صلح جي شرطن موجب وقتي طور پنهنجون مزاحمتي سرگرميون ختم ڪري پنهنجن علائقن ڏانهن واپس هليا ويا.

تجزياتي بحث

مناهين دل جي ڪردار کي سنڌ جي تاريخ ۾ عام طور تي نظرانداز ڪيو ويو آهي، پر سندس جنگي حڪمت عملي ۽ بهادري سنڌي قومي تحريڪن جي تسلسل جو اهم حصو آهي. سندس اڳواڻيءَ ۾:

- عوامي لشڪر منظم ٿيو.
- مغلن جي تربيت يافتہ فوج لاءِ وڏو خطرو پيدا ٿيو.
- عوامي سطح تي آزاديءَ جو جذبو مضبوط ٿيو.

هن جي جدوجهد ڏيکاري ٿي تہ سنڌ ۾ آزاديءَ جي تحريڪ رڳو سردارن تائين محدود نہ هئي، پر عوامي قبيلن جي طاقت بہ ان ۾ اهم ڪردار ادا ڪري رهي هئي.

نتيجو

مناهين دل سنڌ جي تاريخ جو هڪ وساريل سورمو آهي، جنهن پنهنجي بهادريءَ ۽ عوامي قيادت سان مغلن جي مضبوط سلطنت کي للڪاريو. جيتوڻيڪ سندس زندگيءَ بابت تفصيلي معلومات دستياب ناهي، پر سندس جنگي ڪردار ۽ قومي جدوجهد سنڌ جي آزاديءَ جي تاريخ ۾ نمايان حيثيت رکي ٿو.

References

- Bukhari, M. (1990). *Sindh ji Azadi ji Tehreekoon* [Movements of Sindh's Independence]. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Memon, A. (2005). *Sindh ji Soormin ji Jidojehad* [Struggles of Sindh's Heroes]. Karachi: Sang-e-Meel Publications.
- Shahjahani, M. (n.d.). *Tareekhi Waqiaa* [Historical Events].

موندر خان چانڊيو: سنڌ جي مزاحمتي تاريخ جو سورمو

هي مقالو سنڌ جي تاريخ جي هڪ اهم مزاحمتي شخصيت "موندر خان چانڊيو" تي مرڪوز آهي، جيڪو مغلن جي تسلط جي دور ۾ پنهنجي قبيلن سان گڏجي مزاحمتي جنگين ۾ شامل رهيو. جيتوڻيڪ مغلي تاريخن ۾ هن جو تفصيلي ذڪر گهٽ ملي ٿو، پر "مظهر شاهجهاني" ۽ ٻين معاصر ذريعن مان معلوم ٿئي ٿو ته هو بکر ۽ سيوهڻ جي معرڪن ۾ نمايان اڳواڻ رهيو. سندس مزاحمت نه رڳو مقامي خودمختياريءَ جو تسلسل هو، پر سنڌي قبيلائي مزاج جي مزاحمتي روايتن جو به تسلسل پيش ڪري ٿي.

تمهيد

سنڌ جي تاريخ هميشه مزاحمتي جدوجهدن ۽ غير ملڪي تسلط خلاف جنگين سان ڀرپور رهي آهي. خاص طور تي مغلن جي حڪمرانيءَ (1524ع کان پوءِ) سنڌ جي مختلف قبيلن ۾

سياسي، فوجي ۽ سماجي بيچينين کي جنم ڏنو. انهن قبيلن ۾ "چانڊيا" سڀ کان وڌيڪ سرگرم رهيا، جن جي باري ۾ مغلي مؤرخ بہ گهڻو لکن ٿا. ان قبيلي جو سردار **موندر خان چانڊيو** مغلن خلاف جنگين ۾ خاص اهميت رکي ٿو.

تاريخي پسمنظر

1004هه (1595ع) ۾ جڏهن مرزا ڪوڪ کي بکر پرڳڻو جاگير طور مليو ۽ سندس پٽ مرزا انور بکر ۾ مقرر ٿيو، تڏهن ئي چانڊين پنهنجي سياسي ۽ فوجي مزاحمت شروع ڪئي. مقامي قبيلن جي طاقت ۽ مغلن جي فوجي حڪمت عمليءَ جي وچ ۾ هڪ ڊگهي ڇڪتاڻ جو سلسلو جاري رهيو.

موندر خان جي جدوجهد

بکر جي پهرين ويڙهه

مرزا انور جي حڪم تي حيدر بيگ جڏهن چانڊين تي حملو ڪيو، تڏهن موندر خان پنهنجي لشڪر سان ڀرپور مقابلو ڪيو. هيءَ ويڙهه چانڊين جي پهرين وڏي ڪاميابي هئي، جنهن ۾ حيدر بيگ شڪست کائي ڀڄي ويو ۽ مغلن جو سامان، نغارا ۽ گهوڙا چانڊين جي هٿ لڳا.

بختيار بيگ سان معرڪو

بعد ۾ سيوهڻ جي حاڪم بختيار بيگ ترڪمان، قبيلائي اختلافن مان فائدو وٺي، مقامي سردارن کي گڏ ڪري، موندر خان جي خلاف وڏي فوجي مهم تي نڪتو. ڪنور ڪوٽ واري هن جنگ ۾ چانڊين ڀرپور مزاحمت ڪئي، پر آخرڪار شڪست کاڌائون. ڪيترائي سردار قتل ٿي ويا ۽ ڪيترن کي قيد ڪيو ويو.

مغلن جون حڪمت عمليون

مغلن پنهنجي حڪمرانيءَ کي مضبوط ڪرڻ لاءِ ٻن بنيادي حڪمت عملين تي عمل ڪيو:

1. **فوجي طاقت** —بکر، ٺٽو ۽ سيوهڻ جهڙن وڏن مرڪزن مان لشڪر گڏ ڪري قبيلن تي حملو.
2. **قبيلائي ورهاست** —مقامي قبيلن جهڙوڪ پنهور، ڪوريجا ۽ سميجا کي هڪ ٻئي خلاف استعمال ڪرڻ (ميرڪ، 1956/1640).

موندر خان جي آخري جدوجهد

موندر خان جي مزاحمت 1038هه تائين جاري رهي. جڏهن محمد علي بندري بکر جو حاڪم ٿيو، هڪ خونريز ويڙهه کان پوءِ موندر خان جي زال ۽ ٻارن کي گرفتار ڪيو ويو. زال جي

گرفتاريءَ کان پوءِ هو مغلن وٽ پيش پيو ۽ بکر جي قلعي ۾ قيد ٿي ويو، جتي غالب امڪان آهي ته وفات ڪئي.

تجزياتي بحث

موندر خان جي جدوجهد سنڌ جي قومي ۽ قبيلائي مزاحمت جي اهم ڪڙي آهي. جيتوڻيڪ مغلي مؤرخن ڪيس گهڻو ذڪر نه ڪيو، پر "مظهر شاهجهاني" ۾ سندس نالو بار بار ملڻ هن جي اهميت کي ظاهر ڪري ٿو. سندس مزاحمت صرف هڪ قبيلائي جنگ نه هئي، پر اها سنڌ جي سياسي خودمختياري ۽ ثقافتي سڃاڻپ جي بقا لاءِ جدوجهد هئي.

نتيجو

موندر خان چانڊيو سنڌ جي انهن سورمن مان هو، جن مغلن جي فوجي طاقت آڏو پنهنجو قبيلائي تشخص ۽ آزادي قربان ڪرڻ لاءِ تيار نه ٿيا. سندس زندگي ۽ جدوجهد سنڌي تاريخ ۾ قبيلائي اتحاد، بهادري ۽ آزاديءَ جي علامت طور ياد رکڻ جوڳو آهي.

References:

- Mirak, Y. (1956). *Mazhar-i-Shahjahani* (Urdu trans. by M. H. Siddiqi). Karachi: Sindhi Adabi Board. (Original work published 1640).
- Kamboh, M. A. (1870). *Akhbar-ul-Waqiat*. Delhi: Nawal Kishore Press.
- Qureshi, I. H. (1966). *The Administration of the Mughal Empire*. Karachi: University of Karachi Press.
- Siddiqi, M. H. (1980). *Sindh under the Mughals*. Hyderabad: Sindh University Press.

ميان آدم شاهه ڪلهوڙو: هڪ تاريخي شخصيت

ميان آدم شاهه ڪلهوڙو، سنڌ جي ڪلهوڙا حڪمرانن جي هڪ اهم مذهبي ۽ سياسي اڳواڻ طور تاريخ ۾ وڏي حيثيت رکي ٿو. هن ميران محمد جونپوري جي مهداوي فڪر کي سنڌ ۾ زور ونرايو ۽ پنهنجي مرڪز "هنڙي" ڳوٺ ۾ مذهبي ۽ سياسي جماعت کي مضبوط ڪيو. سندس فڪر ۽ حڪمت عمليءَ تحت ڏندبو سندس تحريڪ جو خاص نشان بڻجي ويو. مغل حڪمرانن کي سندس وڌندڙ اثر رسوخ کان خطرو ٿيو، جنهن سبب 1600ع ۾ کيس شهيد ڪيو ويو. سندس مقبري ۽ ان سان لاڳاپيل آثار اڄ بہ ڪلهوڙا دور جي سياسي، مذهبي ۽ ثقافتي تاريخ جا اهم نشان آهن.

تعارف

سنڌ جي سياسي ۽ مذهبي تاريخ ۾ ڪلهوڙا دور هڪ نمايان حيثيت رکي ٿو. انهن مان ميان آدم شاهه ڪلهوڙو هڪ اهڙو اڳواڻ هو، جنهن مذهبي روحانيت سان گڏ سياسي جدوجهد بہ جاري رکي (Shaikh, 1993). سندس تحريڪ مذهبي عقيدي ۽

سماجي بغاوت جو هڪ منفرد سنگم هئي، جنهن سنڌي سماج تي گهرو اثر ڇڏي.

ميان آدم شاهہ جي مذهبي فڪر جو جائزو

ميان آدم شاهہ، ميران محمد جونپوري جي طريقت جو پوئلڳ هو ۽ هن سنڌ ۾ مهدوي فڪر کي زور وٺرايو .(Qureshi, 2002) سندس فڪر موجب ظلم ۽ جاگيرداري نظام خلاف بغاوت جائز هئي، پر هن پنهنجي مريدن کي حڪم ڏنو تہ تير يا تلوار استعمال نہ ڪن، فقط ڏنڊا هڻن. اهڙي حڪمت عملي سان ڏنڊو سندس جماعت جو علامتي نشان بڻجي ويو، جيڪو اڄ تائين سندس مقبري تي رکيل ڏنو وڃي ٿو.

سياسي ۽ سماجي جدوجهد

ميان آدم شاهہ پنهنجي مرڪز "هٽڙي" ڳوٺ (چانڊڪا) ۾ قائم ڪيو، جتي ابڙي قبيلي جو سردار ڪبڙ زمينون نذراني ۾ ڏنيون. سندس اثر وڌڻ لڳو ۽ اڪبري دربار ۾ زميندارن ۽ منگهرن ماڻهن طرفان شڪايتون پيش ڪيون ويون (Ansari, 1985). نتيجي ۾ ملتان جي حاڪم کيس گرفتار ڪرائي 1600ع ۾ شهيد ڪرايو. سندس شهيد ٿيڻ کان پوءِ بہ سندس تحريڪ سنڌ جي ماڻهن ۾ زنده رهي.

مقبري جي تعمير ۽ اڏاوت

ميان آدم شاھ جي مزار سکر جي ٽڪريءَ تي تعمير ڪئي وئي، جنهن کي ”آدم شاھ جي ٽڪري“ سڏيو وڃي ٿو. چوڪنڊي مقبرو 29.8 x 29.8 فوٽ ۽ اوچائي 42.6 فوٽ آهي. هي اڏاوت ميان غلام شاھ ڪلهوڙي جي نهرائي هئي (Burton, 1877).مزار ۾ ٽن ڪان وڌيڪ قبرون موجود آهن، جن ۾ سندس ڀاءُ اڪرم شاھ، ڄام فيروز ٽالپور ۽ شهيد شهباز خان ”گل انداز“ جون قبرون نمايان آهن.

نتيجو

ميان آدم شاھ ڪلهوڙو سنڌ جي سياسي ۽ مذهبي تاريخ ۾ هڪ اهڙو اڳواڻ هو، جنهن مذهبي تحريڪ کي سياسي جدوجهد سان ڳنڍيو. سندس ڏنبو بنياد رکندڙ حڪمت عملي ۽ مغلن جي مخالفت ڪيس سنڌي عوام ۾ آزاديءَ ۽ مزاحمت جي علامت بڻايو. سندس مزار ۽ ان سان لاڳاپيل يادگارون اڄ بہ سنڌ جي تاريخي ورثي جي عڪاسي ڪن ٿيون.

References:

- Ansari, M. (1985). *History of Sindh: Resistance and Revival*. Karachi: Sindh University Press.
- Burton, R. (1877). *Sindh and the Races that Inhabit the Valley of the Indus*. London: W.H. Allen & Co.
- Qureshi, I.H. (2002). *The Muslim Community of the Indo-Pakistan Subcontinent (610-1947)*. Karachi: Oxford University Press.
- Shaikh, A. (1993). *The Kalhora Dynasty of Sindh*. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.

ميان دين محمد ڪلهوڙو: سنڌ جي آزاديءَ جي جدوجهد جو هڪ اهم اڳواڻ

هي مقالو ميان دين محمد ڪلهوڙي جي سياسي ۽ مذهبي جدوجهد تي روشني وجهي ٿو، جنهن پنهنجي والد ميان نصير محمد جي فڪري ۽ فقيري تحريڪ کي اڳتي وڌايو. سندس دور ۾ مغلن سان سخت ٽڪراءُ، معرڪا ۽ صلح جون ڪوششون سنڌ جي قومي تحريڪ جي اهم بابن مان هڪ آهن. خصوصاً 1699ع واري جنگ، جنهن ۾ ڪلهوڙن مغليہ لشڪر کي شڪست ڏني، سنڌ جي آزاديءَ جي تاريخ ۾ هڪ اهم موڙ آهي.

تمهيد

سنڌ جي آزاديءَ ۽ خودمختياريءَ لاءِ ڪلهوڙا گهراڻي جي تحريڪ هڪ اهم تاريخي باب آهي. ميان دين محمد پنهنجي والد ميان نصير محمد جي مسند تي ويهي، نہ صرف فقيري سلسلي کي زنده رکيو پر سياسي ۽ فوجي جدوجهد کي بہ جاري رکيو.(Shaikh, 2003)

قيادت ۽ شروعاتي حالتون

1692 ميان دين محمد فقيري مسند تي ويٺو. سندس اقتدار جي شروعات ۾ ئي مقامي زميندار، جيڪي اڳ ناڪام ٿيا هئا، ٻيهر بغاوت لاءِ تيار ٿيا. مير پنهور مغلن کان مدد ورتي، پر مرزا پني ۽ ٻين کي فقيرن مقابلي ۾ ڪاميابي حاصل نہ ٿي (Qani, 1957).

مغلن سان ٽڪراءُ

مغلن طرفان امير شيخ جهان جي اڳواڻيءَ ۾ وڏو لشڪر ڪلهوڙن تي حملي لاءِ موڪليو ويو. ڪلهوڙن جي فقيرن ڏيري قلعي مان نڪري ڳيريلي وٺ مغل لشڪر تي راتاهو هنيو. آخرڪار گڏيل حملن ۾ امير شيخ جهان مارجي ويو ۽ بکر جو حاڪم پڇي جان بچائي ويو.(Burton, 1877)

شهزادي معزالدين جو رخ سنڌ ڏانهن

امير شيخ جهان جي قتل ۽ بکر جي حاڪم جي ڀاڄ کان پوءِ شهزادو معزالدين (عالمگير جو پوٽو) سنڌ ڏانهن آيو، پر ڪلهوڙن جي حڪمت عملي ۽ ڳالهين کان پوءِ لاهور واپس ويو. البت شاهہ بهاري جي پاءُ مقصود فقير، بنا صلاح مشوري جي مغليہ علائقن تي حملا ڪيا، جنهن سبب شهزادو ٻيهر

سنڌ موٽي آيو ۽ مغليہ فوجون ڇهہ مهينا سيوهڻ ۾ ترسيون
(Shaikh, 2003).

1799ع جي جنگ ۽ نتيجا

مغلن جي لوٽ مار خلاف ميان دين محمد جي ڀاءُ ميان يار محمد، قائم مقام جي حيثيت سان، مزاحمت ڪئي. ڳري جنگ ۾ ڪلهوڙن جا بهادر فقير جهڙوڪ تاجي فقير، جادي فقير ۽ بختيار فقير اڳتي وڌي مغلن کي شڪست ڏني. راجا گجہ سنگهہ پٽي ۽ سورج مل سميت ڪيترائي مغل بهادر مارجي ويا. اها جنگ 1799ع ۾ نئين گاج جي ڪناري تي ٿي. هن شڪست کان پوءِ بہ شهزادو معزالدين ميان دين محمد کي ملتان ۾ شهيد ڪرائي ڇڏيو.(Qani, 1957)

نتيجو

ميان دين محمد ڪلهوڙو سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهڙو اڳواڻ آهي جنهن پنهنجي بهادريءَ سان نہ صرف فقيري تحريڪ کي اڳتي وڌايو پر مغلن خلاف قومي جدوجهد کي بہ نئون رنگ ڏنو. سندس شهادت ڪلهوڙا تحريڪ لاءِ وڏي قرباني هئي، پر سندس جدوجهد سنڌي ماڻهن جي آزاديءَ لاءِ هڪ الهام بڻجي رهي.

References:

- Burton, R. (1877). *Sindh, and the Races that Inhabit the Valley of the Indus*. London: W. H. Allen & Co.
- Qani, M. (1957). *Tuhfat-ul-Kiram* (Vol. 2). Karachi: Sindhi Adabi Board.
- Shaikh, A. (2003). *History of Kalhoras in Sindh*. Hyderabad: Sindh University Press.

میان نصیر محمد ڪلهوڙو: سنڌ جي قومي اقتدار لاءِ جدوجهد جو هڪ اهم اڳواڻ

هي مقالو میان نصیر محمد ڪلهوڙي جي سياسي ۽ مذهبي جدوجهد تي روشني وجهي ٿو، جنهن نہ صرف سنڌ ۾ قومي تحريڪ کي زنده رکيو، پر مقامي ماڻهن کي منظم ڪري مغلن جي مقابلي ۾ هڪ نئين قومي قوت پيدا ڪئي. سندس رهبرانہ حڪمت عملي، فقيرن جي تنظيم، ۽ مقامي سردارن سان لاڳاپا سنڌ ۾ قومي اقتدار قائم ڪرڻ لاءِ اهم پٿر ثابت ٿيا.

تمهيد

سنڌ جي تاريخ ۾ ڪلهوڙا گهراڻي جو ڪردار قومي تحريڪن ۽ سياسي مزاحمت جي حوالي سان انتهائي اهميت رکي ٿو. میان نصیر محمد ڪلهوڙو، پنهنجي درويشانہ طبيعت ۽ منظم حڪمت عمليءَ سان، سنڌ ۾ قومي اقتدار جي بنياد رکڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو.(Shaikh, 2003)

ميان نصير محمد جي اڳواڻي ۽ شروعاتي حالتون

”تحفة الڪرام“ جي بيان موجب، ميان شاهل محمد جي شهادت کان پوءِ سندس پائيتو، ميان نصير محمد، 1068ھ ۾ مسند نشين ٿيو .(Qani, 1957) هن جي مقامي ماڻهن ۾ وڌندڙ اثر ۽ فقيرن جي طاقت مغلن لاءِ چئلينج بڻجي وئي. نتيجي طور، مقامي سردارن ۽ مغلن جي گڏيل لشڪر سندس ابتڙ محاذ آرا ٿي، جنهن سبب ميان نصير محمد کي ٽر ڏانهن هجرت ڪرڻي پئي.(Burton, 1877)

مغلن سان ٽڪراءُ ۽ قيد

مير پنهورن ۽ مرزا خان پناڻ جي گڏيل سازش ۾ ميان نصير محمد کي گرفتار ڪري بادشاھ عالمگير وٽ وٺي وڃڻ سندس سياسي تحريڪ لاءِ وڏو ڌڪ هو .(Shaikh, 2003) هو ڪافي عرصو قيد ۾ رهيو، پر مغلن جي دٻاءَ باوجود سندس تحريڪ مڪمل طور ختم نہ ٿي سگهي.

قومي تحريڪ جي ٻيهر سرشتي جوڙڻ

قيد مان آزاد ٿيڻ کان پوءِ، ميان نصير محمد سنڌ موٽيو ۽ ”گهاڙي“ نالي نئون شهر آباد ڪري فقيرن جي تنظيم کي ٻيهر منظم ڪيو. سندس فقير، جيڪي اڳ تجرد جي زندگي

گذاريندا هئا، شاديون ڪري معاشرتي ۽ اقتصادي زندگيءَ ۾ داخل ٿيا. ان سان گڏ هو زميداري ۽ جنگي حڪمت عمليءَ ذريعي طاقتور بڻيا.(Qani, 1957)

فقيرن جون ڪاميابيون ۽ علائقائي اقتدار

فقيرن ڪيترن محاذن تي مغلن کي شڪست ڏني ۽ ساهتي ۽ لاڪاڻ پرڳڻا تي قبضي ۾ آندا. هنن نوشهري فيروز جهڙو شهر آباد ڪيو، جيڪو اڳتي هلي ڪلهوڙا اقتدار جو مرڪز بڻيو .(Burton, 1877) هيءَ ڪاميابي قومي اقتدار جي هڪ نئين دور جي شروعات هئي.

نتيجو

ميان نصير محمد ڪلهوڙو سنڌ ۾ قومي اقتدار جي جدوجهد جو اهم اڳواڻ هو، جنهن جي مذهبي ۽ سياسي تحريڪ ڪلهوڙا گهراڻي جي اقتدار قائم ڪرڻ لاءِ مضبوط بنياد فراهم ڪئي. سندس درويشانہ قيادت ۽ سياسي حڪمت عملي سنڌ جي آزاديءَ جي تحريڪ ۾ بنيادي حيثيت رکي ٿي.

References:

- Burton, R. (1877). *Sindh, and the Races that Inhabit the Valley of the Indus*. London: W. H. Allen & Co.
- Qani, M. (1957). *Tuhfat-ul-Kiram* (Vol. 2). Karachi: Sindhi Adabi Board.
- Shaikh, A. (2003). *History of Kalhoras in Sindh*. Hyderabad: Sindh University Press.

مير پنهور جي شهادت: سنڌ جي مزاحمتي تاريخ جو اٺمڻ باب

مير پنهور جي شهادت سنڌ جي تاريخ ۾ اها جاءِ رکي ٿي، جتي ظلم خلاف مزاحمت، ثقافتي غيرت، ۽ سياسي شعور پاڻ ۾ ڳنڍجي، هڪ اهڙي روايت کي جنم ڏين ٿا، جيڪا سنڌ جي قومي سڃاڻپ جو حصو بڻجي چڪي آهي .(Baluch, 1995) هي مضمون ان واقعي جو تفصيلي تجزيو ڪري ٿو، جنهن ۾ مغلن جي ظلمن خلاف پنهور قبيلي جي مزاحمت، خاص طور مير پنهور جي دليرانہ جنگ، سنڌ جي مزاحمتي تاريخ جو اهم حوالو بڻجي ٿي.

سياسي ۽ تاريخي پسمنظر

17هين صديءَ جي سنڌ، مغل سلطنت جي انتظامي ڍانچي جي تابع هئي، جتي مقامي قبيلن کي مغلن جي وفاداريءَ جي بنياد تي زمينون، جاگيرون، ۽ انتظامي اختيار ڏنا ويندا هئا (Shaikh, 1982). سيوهڻ پرڳڻي جو ڪن حصن جو انتظام ماڻڪ نالي هندو مغل ڪارنده کي ڏنو ويو، جيڪو مغلن جي ارڏائيءَ، مغروريءَ ۽ ظلم جو نمائندو بڻجي ويو.

ماڻڪ جو رويو، خاص طور پنهور قبيلي سان، سياسي توهين ۽ ذاتي ارڏائيءَ جو مظاهره هو. ڇهبڪ واري واقعو—جيڪو ظاهري طور معمولي لڳي ٿو—در اصل ماڻڪ جي مغرور نفسيات ۽ مقامي قبيلن جي عزت نفس جي ٽڪراءُ جو نقطو بڻجي ويو.(Joyo, 2001)

ماڻڪ جو فريب ۽ قيد جو واقعو

ماڻڪ، پنهورن جي سردار عيسيٰ پنهور کي مهمانيءَ جي ناليءَ تي پاڻ وٽ گهرايو. اهو رواجي طور سنڌي ثقافت ۾ عزت جو عمل هوندو آهي، پر ماڻڪ ان کي فريب جي صورت ۾ استعمال ڪيو. جڏهن پنهور سردار ماڻڪ وٽ پهتا، تڏهن هن سيني کي قيد ڪري ڳاهن واري قلعي ۾ بند ڪيو، ۽ پنهنجو لشڪر وٺي عيسيٰ پنهور جي ڳوٺ تي ڪڙڪيو (Shaikh, 1982).

اهو عمل صرف ذاتي انتقام ناهي، بلڪ مغلن جي مقامي قبيلن تي سياسي گرفت مضبوط ڪرڻ جي حڪمت عمليءَ جو حصو هو.(Alana, 1988)

جنگ جو اعلان ۽ تياري

جڏهن مير پنهور، سردار عيسيٰ جو نوجوان پُٽ، ماڻڪ جي ظلمن جي خبر ٻڌي، تڏهن هن تڙ تڪڙ ۾ پنهور قبيلي جا ماڻهو گڏ ڪري، مغلن سان ويڙهه جو اعلان ڪيو. جنگ جي تياريءَ ۾:

- مقامي ماڻهن جي جذباتي وابستگي: مير پنهور جي آواز تي ماڻهو غيرت جي نالي تي گڏ ٿيا (Baluch, 1995).
- وسيلن جي کوٽ: پنهورن وٽ مغلن جيان لشڪر، هٿيار، يا قلعا ناهن هئا، پر جذبو، غيرت، ۽ قربانيءَ جو عزم هو.
- جنگي حڪمت عملي: مير پنهور، مغلن جي لشڪر کي روڪڻ لاءِ جبلن، واهن، ۽ ڳوٺن جي جاگرافيءَ جو استعمال ڪيو.

جنگ جو منظرنامو

جنگ جي شروعات ڳاهن واري قلعي جي ويجهو ٿي. مغلن جي لشڪر، ماڻڪ جي اڳواڻيءَ ۾، جديد هٿيارن ۽ گهوڙن سان ليس هو، جڏهن ته پنهور قبيلي جا ماڻهو تلوارن، ڏنڊن، ۽ مقامي حڪمت عمليءَ سان وڙهي رهيا هئا.

- ويڙهه جي شدت: ٻنهي ڌرين ۾ سخت جنگ لڳي. مغلن جي لشڪر جي مقابلي ۾، پنهورن جي جذبي ۽ قربانيءَ جو مظاهره تاريخي هو.(Baluch, 1995)

- مير پنهور جي شهادت: جنگ دوران مير پنهور، پنهنجي ننگ، ناموس، ۽ پيءُ جي آزاديءَ لاءِ وڙهندي شهيد ٿيو. سندس سِسي ماٽڪ وڏي، قيدي پيءُ وٽ آندي، جتي اهو منظر سنڌ جي تاريخ جو سڀ کان دردناڪ باب بڻجي ويو.(Shaikh, 1982)

ثقافتي ۽ ادبي اثر

مير پنهور جي شهادت، سنڌي ادب، شاعري، ۽ لوڪ ڪهاڻين ۾ غيرت، قرباني، ۽ مزاحمت جي علامت بڻجي وئي. اها ڪهاڻي:

- شاعراڻي بيتن ۾: شاهه لطيف جي بيتن ۾ اهو جذبو موجود آهي، جتي سورميءَ جي قربانيءَ کي امريت ڏنو ويو آهي.(Bhittai, ca. 1750/1960)
- لوڪ ڪهاڻين ۾: ڳوناڻن جي زباني مير پنهور جي ڪهاڻي نسل در نسل ورجائجي ٿي.
- مزاحمتي ادب ۾: جديد سنڌي ادب ۾ اهو واقعو سياسي شعور، قومي سڃاڻپ، ۽ ثقافتي غيرت جي علامت طور پيش ڪيو ويو آهي.(Joyo, 2001)

نتيجو

مير پنهور جي شهادت، سنڌ جي تاريخ ۾ اهم مقام رکي ٿي. اهو واقعو ڏيکاري ٿو تہ ظلم جي سامهون سر جهڪائڻ بدران، سر ڏيڻ جي روايت سنڌ جي مزاج جو حصو آهي. علمي لحاظ کان، هي واقعو سنڌ جي سياسي، ثقافتي، ۽ ادبي شعور جي تجزيي لاءِ اهم بنياد فراهم ڪري ٿو.(Alana, 1988)

References:

- Alana, G. A. (1988). *Sindhi Qaumiyat ain Mazahmat* [Sindhi Nationalism and Resistance]. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Baluch, N. B. (1995). *Sindh ji Mazahmati Tareekh* [The Resistance History of Sindh]. Jamshoro: Institute of Sindhology.
- Bhittai, S. A. (ca. 1750/1960). *Shah Jo Risalo* [The Message of Shah]. Compiled by G. M. Ghamai. Hyderabad: Sindhi Adabi Board.
- Joyo, T. (2001). *Sindhi Shaoor Ji Tareekh* [History of Sindhi Consciousness]. Hyderabad: Mehran Publications.
- Shaikh, M. (1982). *Tareekh Mazhar Shahjahani* [The History of Mazhar Shahjahani] (Vol. 2). Jamshoro: Sindhi Adabi Board.

ميرو فقير نظاماڻي: حر تحريڪ جو ارڏو ڪردار

هي مضمون حر تحريڪ جي هڪ ارڏي ڪردار، شهيد ميرو فقير نظاماڻي، جي حياتي، جدوجهد ۽ قربانين جو جائزو پيش ڪري ٿو. ميرو فقير حر تحريڪ جي ٽين مرحلي (1942ع–1952ع) ۾ هڪ اهم گوريلا اڳواڻ طور سامهون آيو. سندس بهادري ۽ حڪمتِ عملي سبب انگريز سامراج ۽ ان جا مقامي ساٿاري سخت خوف ۾ مبتلا رهيا. ميرو فقير پنهنجي جدوجهد ۾ رڳو جنگي مهارتون نہ ڏيکاريون، پر اخلاقي ۽ انساني اصولن تي پڻ قائم رهيو، جنهن سبب مقامي ماڻهن کان وڏي عزت ۽ حمايت حاصل ڪئي. هي اڀياس سندس ويڙهين، واقعاتي احوال ۽ آخري شهادت کي تاريخي حوالي سان روشناس ڪرائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو.

تعارف

برصغير ۾ انگريز سامراج خلاف مختلف بغاوتن ۽ تحريڪن ۾ سنڌ جي حر تحريڪ کي نمايان حيثيت حاصل آهي (Khan, 2001). هن تحريڪ جو بنيادي مقصد انگريز راڄ کي ختم

ڪري آزادي حاصل ڪرڻ هو. پير پاڳاري جي اڳواڻيءَ ۾ هلندڙ حر تحريڪ ۾ ڪيترائي بهادر سورمن پنهنجون جانيون قربان ڪيون. انهن ۾ هڪ ارڏو ڪردار شهيد ميرو فقير نظاماڻي پڻ شامل آهي، جنهن جي بهادريءَ کي دشمن به تسليم ڪيو.

حياتي ۽ پسمنظر

ميرو فقير نظاماڻي 1917ع ۾ هڪ مالوند هاري احمد خان فقير جي گهر ۾ پيدا ٿيو. هو جوانيءَ ۾ ئي حر تحريڪ ۾ شامل ٿيو، جڏهن سورهيه بادشاهه پير صبغت الله شاهه انگريزن خلاف جنگجو ڀرتي ڪري رهيو هو .(Shaikh, 2010) ميرو فقير پنهنجي اصولن، بهادري ۽ بي مثال نشاني سبب جلدي حر مجاهدن ۾ نمايان ٿي ويو. انگريز عملدار ليمبرڪ جي چوڻ مطابق "ميري جي گولي ڪڏهن به خطا نه ٿيندي هئي.(Limbark, 1943, p. 112) "

گوريلا جنگ ۽ بهادري

ميرو فقير ڪيترن ئي جنگي واقعن ۾ حصو ورتو، جن ۾ سندس حڪمتِ عملي ۽ اخلاقي اصول صاف ظاهر ٿين ٿا.

- **شاديءَ واري واقعي** ۾ هن دشمن حملي ڪندڙ کي قتل ڪرڻ بدران سندس بهادريءَ کي ساراهيو (Abbasi, 2015).
- **ٻارڙيءَ واري واقعي** ۾ هن دشمنن کي پناهه ڏيندڙ گهر تان بنا مقابلي واپس موٽي ويو، چو ته معصوم ٻارڙيءَ جو اعتبار ٽوڙڻ نٿو گهري.(Shaikh, 2010)
- **ٽرين ڪيرائڻ وارو واقعو (1942ع)** ۾ سندس اصول پسنديءَ کي ظاهر ڪري ٿو، جتي هن عام مسافرن تي حملو ڪرڻ کان حرن کي روڪي ڇڏيو.

اهم ويڙهاڪ مقابلا

ميرو فقير جا ڪيترائي وڏا مقابلا تاريخ ۾ محفوظ آهن:

1. **ٻانڌي پرسان مقابلو** –جتي ڪيترائي سرڪاري سپاهي مارجي ويا.
2. **سانگهڙ ويجهو محمد صالح ڏاهراج سان مقابلو** – جنهن ۾ سرڪاري عملدار سخت زخمي ٿيو.
3. **ٽنڊي غلام علي وارو مقابلو** –جتي حرن انگريزي فوج جو گهيرو ٽوڙي هٿيار هٿ ڪيا.(Brohi, 1944)
4. **ماتلي پرسان مقابلو** –جنهن ۾ حاجي گدو شهيد ٿيو ۽ ميرو فقير دشمن کان اسٽين گن هٿ ڪئي.

اهي سڀ واقعا ثابت ڪن ٿا ته ميرو فقير گوريلا حڪمت عمليءَ سان سامراج کي سخت نقصان پهچايو.

آخري جدوجهد ۽ شهادت

پاڪستان ٺهڻ بعد جڏهن پير پاڳاري جي گادي بحال ٿي، ته روپوش حرن کي هٿيار اڇلڻ لاءِ چيو ويو .(Abbasi, 2015) ميرو فقير به پنهنجي گهرو زندگيءَ ۾ واپس موٽي آيو، پر 1949ع ۾ پوليس سندس ڳوٺ جو گهيرو ڪيو. ان وقت هو اڪيلو مقابلو ڪندو رهيو. ڳوناٽن جي چواٽيءَ تي واپس اچي ٻيهر سامهون ٿيو ۽ شهيد ٿي ويو. سندس شهادت بعد به پوليس ڪيس هٿ لائڻ ڪان ڊڄي رهي هئي.(Shaikh, 2010)

نتيجو

شهيد ميرو فقير نظاماڻي حر تحريڪ جي تاريخ جو هڪ بي مثال ڪردار آهي، جنهن انگريز سامراج کي پنهنجي بهادري، حڪمت عملي ۽ اصولن سان للڪاريو. هن صرف گوريلا جنگ ۾ مهارت نه ڏيکاري، پر اخلاقي معيار به قائم رکيا. سندس جدوجهد سنڌ جي آزاديءَ جي تحريڪ ۾ امر حيثيت رکي ٿي ۽ مستقبل جي نسلن لاءِ هڪ الهام بڻجي رهي آهي.

References:

- Abbasi, G. H. (2015). *Hur Tehreek jo Tareekhi Jaizo*. Hyderabad: Sindh Adabi Board.
- Brohi, R. B. (1944). *Eyewitness Accounts of Hur Resistance*. Karachi: National Archives.
- Khan, A. (2001). *Freedom Struggles in Sindh: A Historical Study*. Lahore: Oxford University Press.
- Limbark, H. T. (1943). *British Administrative Reports on Sindh*. London: Colonial Office Records.
- Shaikh, A. (2010). *Sindh ain Hur Tahreek*. Jamshoro: University of Sindh Press.

ناتالو نوحاڻي: سنڌ جي آزاديءَ جو سجاڳ سورمو

هي مقالو سنڌ جي هڪ بهادر سورمي، ناتالو نوحاڻي، جي تاريخي ڪردار تي روشني وجهي ٿو. توتان نوحاڻي واري مشهور جنگ ڪان پوءِ نوحاڻي برادري جي سياسي حڪمت عملي، مغلن سان ٽيل ٽڪراءَ ۽ ناتالو جي شهادت سنڌي سماج ۾ قومي آزاديءَ جي جدوجهد جو اهم موڙ بڻجي ٿي. هي تحقيق ٻڌائي ٿي ته نوحاڻي قبيلي جي تجربي مان سنڌ جي مقامي قومن کي غير ملڪي حاڪمن سان لاڳاپن بابت ڪهڙا سياسي ۽ سماجي سبق مليا.

تعارف

سنڌ جي تاريخ مقامي قبيلاڻي مزاحمت ۽ غير ملڪي سامراجي طاقت سان جهيڙن جي هڪ زنده ياداشت آهي. مغلن جي دور ۾ ڪيترن ئي سنڌي قبيلن آزاديءَ لاءِ جانين جا نذرانا پيش ڪيا. انهن مان نوحاڻي قبيلي جي مزاحمت خصوصي اهميت رکي ٿي. توتان نوحاڻي جي شهادت ڪان پوءِ

ٻہ نوحاڻي قبيلي جي جرئت ۽ سياسي حڪمت عمليءَ سنڌ جي سياسي فضا تي گهرو اثر ڇڏيو. ان تسلسل ۾ ناتالو نوحاڻي جو ڪردار نمايان آهي، جنهن پنهنجي جان قربان ڪري نہ فقط دشمن جي فريب کي بي نقاب ڪيو، پر پنهنجي قبيلي کي ٻہ تاريخي سبق سيکاريو.

ناتالو نوحاڻي ۽ نوحاڻي قبيلي جي صورتحال

توتان نوحاڻي جي جنگ کان پوءِ، نوحاڻي مغلن جي طاقت آڏو ڪمزور ٿي پيا. توازن بچائڻ لاءِ انهن مغلن جي آڻ مڃي ۽ وقتي طور سنڌن مدد ڪرڻ شروع ڪئي. پر اهو رويو سياسي حڪمت عمليءَ بدران مجبوري هو، جنهن کي مغلن غلط فهميءَ سان ”وفاداري“ سمجهيو. مغل حڪمرانن، پنهنجي روايتي ميڪر ۽ فريب سان، نوحاڻين تي اوچتو حملي جي تياري ڪئي.

منديجيءَ واري معرڪي ۽ ناتالو جي بهادري

مغل جاگيردار، سميجن تي حملي جو نالو ڏئي، منديجيءَ واري گهيڙ وٽ اچي پهتو. اوچتو اسر وقت، جڏهن نوحاڻي بي خبر ۽ ننڊ ۾ هئا، مغل لشڪر ڪڙڪي پيو. انهي حالت ۾ ناتالو نوحاڻي ماڻهن کي گڏ ڪري ميدان ۾ لهي آيو. باوجود ان جي تہ نوحاڻي برادري هٿيارن کان خالي ۽ اڻ تيار هئي،

ناتالو پنهنجي پائرن، پٽن ۽ پنجاهه ساٿين سان گڏ مغلن سان بهادريءَ سان وڙهيو ۽ ڪيترن دشمنن کي قتل ڪيو.
آخرڪار، پاڻ به شهادت ماڻي.

سياسي ۽ قومي شعور

ناتالو نوحاڻي جي شهادت کان پوءِ نوحاڻين کي يقين ٿي ويو ته غير ملڪي حاڪمن سان نهڻ صرف پنهنجي تباهيءَ کي دعوت ڏيڻ آهي. انهي تجربي کين اهو سبق سيکاريو ته دشمن سان صلح نه پر مزاحمت ئي سندن بقا آهي. نوحاڻين پنهنجا ماڳ ڇڏي، جبلن ۾ نومڙين سان ملي ويا ۽ مغلن لاءِ هڪ نئين خطري جي صورت ۾ اڀريا.

تاريخي اهميت

ناتالو نوحاڻي جي جدوجهد سنڌ جي آزاديءَ جي تاريخ ۾ هڪ اهم مثال آهي. سندس قرباني نه صرف قومي مزاحمت کي نئون رخ ڏنو، پر سنڌي سماج ۾ سياسي شعور کي به وڌايو. يوسف ميرڪ لکي ٿو" :*انهن سن ۽ حويلي پرڳڻي کي تباهه ڪري ڇڏيو*. (Mirak, 1600s/Translated)" هي اقتباس واضح ڪري ٿو ته نوحاڻي جو انتقام مغلن لاءِ ڪيئن وڏي خطري ۾ تبديل ٿيو.

نتيجو

ناتالو نوحاڻي جي شهادت سنڌ جي تاريخ ۾ مزاحمت، بهادري ۽ سياسي بصيرت جو استعارو بڻجي وئي. سندس ڪردار سنڌي ماڻهن کي اهو احساس ڏياريو تہ دشمن جي طاقت کان نہ گهبرايو وڃي ۽ قومي اتحاد سان ئي آزاديءَ جا مقصد حاصل ٿي سگهن ٿا.

References:

- Mirak, Y. (1600s). *Tārīkh-i-Yūsuf Mīrak* [Translated chronicles]. Manuscript sources.
- Abbasi, A. M. (1992). *Sindh ji Azadi ji Jaddojahad*. Jamshoro: Sindh University Press.
- Shaikh, A. (2005). *Mughal Rule in Sindh: Resistance and Collaboration*. Karachi: Oxford University Press.

هوش محمد شيدي: سنڌ جو قومي سورمو ۽ جرنيل

هي مقالو ٽالپر دؤر جي بهادر سپهہ سالار **هوش محمد شيدي** (1801—1843) جي زندگي، فوجي ڪردار ۽ سنڌ جي قومي تاريخ ۾ سندس اهميت جو جائزو پيش ڪري ٿو. هو پنهنجي آخري جنگ "دبي واري جنگ" (1843ع) ۾ "مرسون مرسون، سنڌ نہ ڏيسون" جو نعرو بلند ڪري سنڌي قوم جي مزاحمت جي علامت بڻجي ويو. سندس فوجي تربيت فرينچ ۽ يورپي اثر هيٺ ٿي، جنهن ڪري هو توپخاني جو ماهر بڻيو. هو ٽالپر حڪمرانن جي فوج ۾ نمايان عهدن تي رهيو. سندس شهادت، بهادري ۽ قومي نعرو اڄ تائين سنڌ جي اجتماعي شعور ۾ زنده آهن.

تعارف

سنڌ جي تاريخ ۾ ٽالپر دؤر (1783—1843ع) هڪ اهم سياسي ۽ فوجي دؤر هو. انهيءَ دؤر ۾ انگريزن خلاف آخري

مزاحمتي جنگن ۾ **هوش محمد شيدي** (جنهن کي عام طور "هوشو شيدي" سڏيو وڃي ٿو) جي نالي کي امر حيثيت حاصل آهي. سندس نعرو "مرسون مرسون، سنڌ نہ ڏيسون" اڄ تائين سنڌي قومي تحريڪ ۾ مزاحمت جو اهڃاڻ آهي (الانا، 1970)

حياتي ۽ پسمنظر

هوش محمد شيدي جي پيدائش بابت مختلف روايتون ملن ٿيون:

- جي. الانا (Alana, 1970) موجب سندس جنم جو سال **1801ع** آهي.
- جڏهن تہ محمد حنيف مهر ڪاڇيلوي (1980) موجب سندس ڄمڻ جو اندازي وارو سال **1782ع** آهي.

سندس ذاتي پسمنظر بابت رچرڊ برٽن (Burton, 1851) لکي ٿو تہ هو ماءُ طرفان شيدي ۽ پيءُ طرفان قمبراڻي هو. هو فرينچ فوجين کان توپخاني جي هنر سکيو ۽ بعد ۾ مسقط کان سنڌ آيو، جتي ٽالپر حڪمرانن جي فوج ۾ شامل ٿيو (Napier, 1845).

فوجي ڪردار

هوش محمد شيدي 1811ع ڌاري مير فتح علي خان ٽالپر جي دربار ۾ شامل ٿيو. کيس مير صوبدار خان ۽ ٻين شهزادن جو فوجي استاد مقرر ڪيو ويو. سندس بهادري ۽ مهارت سبب هو ٽالپرن جي فوج ۾ نمايان حيثيت حاصل ڪرڻ لڳو.

- **مياڻي جنگ (1843ع)** : مير صوبدار خان جي انگريزن سان سازباز باوجود هوشو شيدي مير نصير خان ٽالپر جو ساٿ ڏنو ۽ انگريزن خلاف وڙهيو.(Napier, 1845)
- **دبي واري جنگ (24 مارچ 1843ع)**: انگريزن سان حتمي جنگ ۾ هن جرنيل جي حيثيت سان قيادت ڪئي. بارود ختم ٿيڻ باوجود هٿ ۾ تلوار کڻي آخري دم تائين وڙهندو رهيو ۽ "مرسون مرسون، سنڌ نہ ڏيسون" جا نعرا بلند ڪندو رهيو.(Burton, 1851)

شهادت ۽ ورثو

هن جنگ ۾ هوش محمد شيدي انگريزن جي بندوق جي فائر سبب شهيد ٿيو. سندس تدفين بابت مختلف رايا آهن:

- ڪي مؤرخ لکن ٿا تہ کيس **پڪي قلعي** ۾ دفن ڪيو ويو.
- جڏهن تہ ٻين جي راءِ آهي تہ سندس قبر دبي واري جنگ جي ميدان ۾ آهي.(Napier, 1845)

ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ (1990) موجب سندس اولاد ذريعي نسل اڄ بہ سنڌ ۾ موجود آهي. هوش محمد شيدي سنڌ جي قومي تحريڪ ۾ **مزاحمت جي علامت** آهي. سندس ياد ۾ حيدرآباد ۾ **فلاءِ اوور پل** ۽ يادگار بہ تعمير ٿيل آهي.

نتيجو

هوش محمد شيدي نہ رڳو هڪ بهادر جرنيل هو، پر سنڌي قوم ۾ آزاديءَ جي جذبي جي علامتي شخصيت آهي. سندس آخري جنگ ۾ ان ۾ بلند ڪيل نعرو "مرسون مرسون، سنڌ نہ ڏيسون" سنڌي عوام جي اجتماعي شعور ۾ امر ٿي ويو. سندس تاريخي ورثي جي تحفظ ۾ شخصيت بابت وڌيڪ علمي تحقيق جي ضرورت آهي.

References :

- Alana, G. (1970). *Hosho Sheedi and Sindh's freedom struggle*. Karachi: Sindhi Adabi Board.
- Burton, R. (1851). *Sindh and the races that inhabit the valley of the Indus*. London: W. H. Allen & Co.
- Baloch, N. B. (1990). *Sindh ji Azadi ji Jaddojihad*. Hyderabad: Sindh University Press.
- Kachhelvi, M. H. M. (1980). *Shaheed Sindh General Hosho Sheedi*. Karachi: Mehran Publishers.
- Napier, W. (1845). *Conquest of Sindh*. London: Chapman & Hall.

هيمون ڪالاڻي: سنڌ وطن لاءِ مزاحمت جو غير معمولي ڪردار

هيمون ڪالاڻي (1924—1943ع) سنڌ ۽ هند جي آزاديءَ جي تحريڪ جو هڪ اهڙو غيرمعمولي ۽ تاريخي ڪردار آهي، جيڪو خاص طور سنڌ سان تعلق رکي ٿو پر تاريخ ۾ گهٽ اجاگر ٿيو آهي. صرف اوڻيهه ورهين جي عمر ۾ برطانوي سامراج طرفان ڦاسي ڏنل هيمون ڪالاڻي نوجوان مزاحمت، انقلابي همت ۽ بي لوث حب الوطنيءَ جي علامت بڻجي ويو. هي تحقيقي مضمون 1940ع واري ڏهاڪي ۾ برطانوي راڄ جي تاريخي پس منظر، سنڌ ۾ سامراجي مخالف تحريڪن، ۽ ”هندستان خالي ڪريو“ تحريڪ جي تناظر ۾ هيمون ڪالاڻي جي ڪردار جو جائزو پيش ڪري ٿو. ان سان گڏ سندس مقدمو، ڦاسي ۽ تاريخي ورثي کي بہ علمي انداز ۾ پرکيو ويو آهي.

تعارف

1940ع جي شروعاتي ڏهاڪي ۾ هندستاني برصغير سياسي بيچيني، اقتصادي ڦرلٽ ۽ برطانوي سامراج خلاف وڌندڙ مزاحمت جو مرڪز بڻيل هو. آزاديءَ جي تحريڪ جي تاريخ گهڻو ڪري وڏن اڳواڻن تي مرڪوز رهي آهي، پر ان جدوجهد

۾ ڪيترن نوجوان انقلابي ڪردارن ۽ اهم ۽ فيصلي ڪن ڪردار ادا ڪيا. انهن مان هڪ هيمون ڪالاڻي هو، جيڪو سکر، سنڌ سان تعلق رکندڙ هو. هن جو برطانوي فوجي ڍانچي خلاف مزاحمتي عمل ۽ ان جي نتيجي ۾ ڏنل سزا، سامراجي راڄ خلاف نوجوانن جي بي مثال جدوجهد کي ظاهر ڪري ٿي.

تاريخي پس منظر: سنڌ ۾ برطانوي راڄ ۽ مزاحمت

1942ع تائين برطانوي هندستان ٻي عالمي جنگ جي اثر هيٺ هو. نوآبادياتي حڪومت جنگي ضرورتن لاءِ وسيلن جي بي رحماڻ ڦرلٽ ڪئي، سخت قانون لاڳو ڪيا ۽ عوام تي معاشي بار وڌايو. اهي پاليسيون خاص طور سنڌ جهڙن علائقن ۾ پورهيتن، هارين ۽ وچولي طبقي کي سخت متاثر ڪري رهيون هيون.

آگسٽ 1942ع ۾ مهاتما گانڌي طرفان شروع ڪيل ”هندستان خالي ڪريو“ تحريڪ سڄي ملڪ ۾ عوامي بغاوت کي جنم ڏنو. ساڳئي وقت سنڌ ۾ به قومي ۽ انقلابي سوچ زور وٺي رهي هئي، جنهن ۾ حر تحريڪ ۽ ٻين قومپرست ڌرين جو اثر شامل هو. اهو ماحول نوجوان هيمون ڪالاڻي جي سياسي شعور کي گهرو اثر ڏئي رهيو هو.

ابتدائي زندگي ۽ سياسي شعور

هيمون ڪالاڻي 11 مارچ 1924ع تي پراڻي سکر، سنڌ ۾ هڪ وچولي طبقي جي گهراڻي ۾ پيدا ٿيو. سندس والد پيسو مل ٺيڪيداري سان لاڳاپيل هو. هيمون پنهنجي گرفتاري وقت مئٽرڪ جو شاگرد هو، پر سندس سياسي سوچ ۽ قومي شعور عمر کان گهڻو اڳتي وڌيل هو.

هو آزادي پسند ماڻهن سان لاڳاپي ۾ هو ۽ سامراجي راڄ خلاف هلندڙ تحريڪن کان متاثر هو. سندس اندر آزاديءَ لاءِ جذبو، قربانيءَ جي تياري ۽ قومي ذميواريءَ جو احساس واضح نظر اچي ٿو.

ريل ڪيرائڻ جي ڪوشش ۽ گرفتاري

23آڪٽوبر 1942ع جي رات هيمون ڪالاڻي ۽ سندس ساٿين کي خبر پئي ته برطانوي فوج سان ڀريل هڪ خاص ٽرين سکر مان گذرڻ واري آهي. انهن ان ٽرين کي سامراجي ظلم جو اوزار سمجهيو ۽ فيصلو ڪيو ته ريلوي پٽڙي اکيڙي ٽرين کي پٽڙيءَ تان لاٿو وڃي.

جڏهن هو ريلوي لائين کي نقصان پهچائي رهيا هئا ته هيمون ڪالاڻي کي سپاهي فيروز خان گرفتار ڪري ورتو، جڏهن ته سندس ٻيا ساٿي فرار ٿي ويا. اها گرفتاري سندس جدوجهد جو فيصلائتو موڙ ثابت ٿي.

مقدمو، تشدد ۽ بي مثال جرئت

گرفتاري کان پوءِ هيمون ڪالاڻي تي شديد جسماني ۽ ذهني تشدد ڪيو ويو. ڪيس سخت سرديءَ ۾ اگهاڙو رکيو ويو، ڦٽڪا هنيا ويا ۽ گرم لوهي سيخن سان ڏنڀ ڏنا ويا، پر هن پنهنجي ساٿين بابت ڪا به ڄاڻ نه ڏني.

ڪورٽ مارشل دوران هن بي ڊپ ٿي اعتراف ڪيو ته سندس مقصد برطانوي فوجي ٽرين کي تباهه ڪرڻ هو. هي بيان پڇتاءُ نه، پر انقلابي يقين جو اظهار هو. لڳ ڀڳ ٽي سال هلندڙ مقدمي کان پوءِ ڪيس ڦاسيءَ جي سزا ٻڌائي وئي، جيڪا ان عمر جي نوجوان لاءِ انتهائي غيرمعمولي ۽ سخت سزا هئي.

معافيءَ جي آڇ باوجود، هيمون ڪالاڻي ان کي رد ڪندي چيو ته سامراج کان معافي گهرڻ پنهنجي ضمير ۽ ڌرتيءَ سان غداري برابر آهي.

ڦاسي ۽ شهادت

21جنوري 1943ع تي هيمون ڪالاڻي کي ڦاسي ڏني وئي. تاريخي بيانن موجب هو انتهائي سڪون ۽ همت سان موت کي قبول ڪيو ۽ ان کي آزاديءَ لاءِ قرباني سمجهيو.

هيمون ڪالاڻي جي شهادت ڪيس سنڌ سميت سڄي برصغير ۾ آزاديءَ جي تحريڪ جو علامتي ڪردار بڻائي ڇڏيو. ڪيس برطانوي راڄ طرفان ڦاسي ڏنل سڀ کان گهٽ عمر جي انقلابي شهيدن مان هڪ سمجهيو وڃي ٿو.

ورثو ۽ تاريخي اهميت

هيمون ڪالاڻي جو ورثو اڄ به سنڌ ۽ هندستان ۾ يادگارين، ادب ۽ تاريخي حوالن ۾ زنده آهي. سندس زندگي ان حقيقت کي اجاگر ڪري ٿي ته سامراجي ظلم نوجوانن کي ڪيئن انقلابي بڻايو ۽ ڪيئن عمر قربانيءَ لاءِ رڪاوٽ نه بڻي.

تحقيق ڪندڙن موجب هيمون جهڙا ڪردار آزاديءَ جي تحريڪ کي نئين زاويه سان ڏسڻ تي مجبور ڪن ٿا، جتي جدوجهد رڳو وڏن اڳواڻن تائين محدود نه هئي، پر عام ۽ نوجوان ماڻهن جي قربانين سان مڪمل ٿي.

نتيجو

هيمون ڪالاڻي هڪ اهڙي نسل جو ضمير هو، جنهن سامراجي غلامي قبول ڪرڻ کان انڪار ڪيو. سندس زندگي، مقدمو ۽ شهادت آزاديءَ جي قيمت ۽ نوجوانن جي ڪردار کي واضح ڪن ٿا. اهڙن ڪردارن کي تسليم ڪرڻ سان ئي آزاديءَ جي

تحريڪ جي تاريخ مڪمل ۽ منصفاڻي بڻجي سگهي ٿي، خاص طور سنڌ جهڙن علائقن جي حوالي سان.

References

1. Jalal, A. (1995). *Democracy and Authoritarianism in South Asia*. Cambridge University Press.
2. Metcalf, B. D., & Metcalf, T. R. (2012). *A Concise History of Modern India*. Cambridge University Press.
3. Talbot, I. (2009). *Pakistan: A Modern History*. Hurst & Company.
4. Keay, J. (2010). *India: A History*. HarperCollins.
5. Sindhi Adabi Board. (Various editions). *Freedom Movement in Sindh* (in Sindhi). Jamshoro.
6. Khoso, A. (n.d.). Essays on Sindhi Martyrs and Nationalism. Hyderabad, Sindh.

يوسف سميجو: سنڌ جي آزاديءَ جو دلير سورمو

هي مقالو سنڌ جي هڪ بهادر قومي سورمي، يوسف سميجو، جي جدوجهد تي روشني وجهي ٿو، جنهن مغلن جي ظلم ۽ استبداد خلاف پنهنجي قوم جي آزاديءَ لاءِ بي مثال ويڙهه ڪئي. 1208هه جي حوالي سان ڏنل واقعا ثابت ڪن ٿا ته يوسف سميجو نه رڳو مقامي قبيلي جو اڳواڻ هو پر آزاديءَ جي جذبي جو ترجمان به هو. سندس جنگي حڪمت عملي، بهادري ۽ عوام سان لاڳاپيل مزاحمتي عمل سنڌي قوم جي آزاديءَ جي تاريخ ۾ نمايان حيثيت رکن ٿا.

تمهيد

سنڌ جي تاريخ ۾ مغلن جي تسلط دوران عوامي جدوجهد ۽ مزاحمت هڪ اهم موضوع رهيو آهي. جڏهن مغلن سنڌ تي مڪمل طور قبضو ڪيو، تڏهن سنڌي عوام تي ظلم، استبداد ۽ معاشي استحصال وڌي ويا. اهڙي پس منظر ۾ ڪيترائي سورما سامهون آيا، جن ۾ يوسف سميجو هڪ نمايان شخصيت آهي. سندس جدوجهد نه رڳو پنهنجي قبيلي لاءِ هئي

پر سڄي سنڌي عوام لاءِ هڪ قومي تحريڪ جي علامت بڻجي وئي.

تاريخي پسمنظر

1208ھ ۾ سنڌ مڪمل طور تي مغلن جي زير تسلط هئي. ان ئي ۽ ٻين مرڪزن ۾ مغل نواب عوام خلاف سخت حڪمت عمليون اختيار ڪيون. نصرپور جهڙو زرخيز علائقو، جيڪو سرڪار لاءِ وڏي آمدني جو ذريعو هو، باغي تحريڪن جي ڪري ويران ٿي ويو. مغل انتظاميه انهيءَ ويراني جو ذميوار يوسف سميجي کي قرار ڏنو، جيڪو سميجا قبيلي جو سردار هو.

مرزا حسام الدين مرتضيٰ ٺٽي پهچي پنهنجي پٽ صمصام الدوله کي سميجن خلاف مقرر ڪيو. مغل فوج سميجن جي ڳوٺ تي حملي لاءِ نڪتي پر يوسف سميجي اڳواٽ ئي حڪمت عملي تحت پنهنجا جنگي جوان جهنگلن ۾ لڪائي ويهاري ڇڏيا. جيئن مغل فوج خالي ڳوٺ ڏسي موٽڻ لڳي، يوسف ۽ سندس ساٿين حملو ڪري ڏنو. اها جنگ مغلن لاءِ هڪ وڏي شڪست ثابت ٿي.

يوسف سميجي جي جدوجهد

1. **گوريلا حڪمت عملي:**
يوسف پنهنجي ساٿين سان گڏ گوريلا طرز تي حملا ڪيا، جنهن ۾ ڳوٺ خالي ڪرڻ ۽ فوج کي جهنگ ۾ گهيرڻ شامل هو.
2. **مغل چوڪين تي حملا:**
معرڪي کان پوءِ هن مغلن جي چوڪين تي سڌا حملا ڪيا، جهڙوڪ ڪيبرن جي چوڪي تي، جتي تمندار حاجي محمد سميت ڪيترائي مغل مارجي ويا.
3. **عوام سان وابستگي:**
جڏهن مغلن بيگناهن ڳوناٽن کي قيد ڪري ڏنڊ وڌو، يوسف وري نئي ۾ مغل فوج تي راتاهو ڪيو، جنهن ۾ ڪيترائي مغل مارجي ويا.

تجزيو ۽ بحث

يوسف سميجوءَ جي جدوجهد سنڌ ۾ قومي شعور کي زنده رکڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو. هن جو طريقو صرف قبيلائي بغاوت نه هو، پر هڪ منظم قومي مزاحمت هو. سندس حڪمت عملي، بهادري ۽ ظلم خلاف بي خوف جدوجهد سنڌي آزاديءَ جي تحريڪ ۾ هڪ نئين باب جو اضافو ڪيو. تاريخ خاموش آهي ته سندس انجام ڇا ٿيو، پر سندس جدوجهد قومي شعور جو حصو بڻجي وئي.

نتيجو

يوسف سميجو سنڌ جي انهن سورمن مان هو، جن پنهنجي جان ۽ مال قربان ڪري سنڌي عوام ڪي آزاديءَ جي جدوجهد لاءِ اپاريو. سندس ڪردار ثابت ڪري ٿو تہ سنڌ جي عوام ۾ آزاديءَ جي تڙپ مغل استبداد جي دور ۾ بہ زنده هئي.

References:

- Jokhio, G. M. (1990). *Sindh under Mughal Rule and Popular Resistance*. Karachi: Sindhi Adabi Board.
- Lashari, M. S. (2005). *Heroes of Sindh and Movements for Freedom*. Hyderabad: Mehran Academy.
- Bhutto, R. B. (2012). *Sindhi Society and Political Struggles*. Sukkur: Shah Abdul Latif University Press.

ليکڪ جو تعارف

رُڪ سنڌي . هڪ جامع سوانح ۽ فڪري پروفائيل

رُڪ سنڌي جديد سنڌي فڪري تحريڪ، تاريخي مطالعي، سماجي شعور ۽ سنڌوءَ جي قديم تهذيب جي سڃاڻپ جو اهم نالو آهي. هن پنهنجي فڪر، تحقيق ۽ سماجي سجاڳي ذريعي نه رڳو سنڌ جي تاريخي ورثي کي نئين سر ترتيب ڏنو، پر جديد دور ۾ سنڌ جي قومي، ثقافتي ۽ تمدني سڃاڻپ کي عالمي سطح تي اجاگر ڪرڻ لاءِ پڻ نمايان ڪردار ادا ڪيو. رُڪ سنڌي جو ڪم بنيادي طور **سنڌو تمدن، سنڌ جي تاريخ، قومي تحريڪ جي فڪري اساس، سماجي مطالعي ۽ ثقافتي نفسيات** تي مشتمل آهي.

ابتدائي زندگي ۽ پس منظر

رُڪ سنڌي سنڌ جي ساڃاهه وندن، دانشورن ۽ قلم ڪار محققن مان هڪ آهي، جنهن ابتدائي دور کان ئي مطالعي، تحقيق ۽ تاريخي شعور کي پنهنجي فڪر جو مرڪز بڻايو. هن جي ابتدائي ۽ اعليٰ تعليم بابت گهڻي سرڪاري تفصيل عام ذريعن ۾ موجود نه آهي، پر سندس لکڻي مان ظاهر آهي ته هو:

- تاريخ، آثار قديمه ۽ سماجيات
- لسانيات، دريائي نظام ۽ لڏپلاڻ
- قديم انسان جي اوسر ۽ تمدني ارتقا

جهڙن علمن ۾ گهري دلچسپي رکندو رهيو.

هن ڪتابن، جرنلن ۽ آرڪيالاجي رپورٽن مان وسيع مطالعي ذريعي پنهنجو سوچ جو فڪري سسٽم ٺاهيو، جيڪو بعد ۾ سنڌي تاريخ نويسي جي ميدان ۾ هڪ نئين رخ جي صورت ۾ اڀريو.

فڪري اسلوب ۽ فلاسافي

رُڪ سنڌي جو فڪر ٽن بنيادي دائرن ۾ ورهايل نظر اچي ٿو:

سنڌو تمدن بابت نئون بيانيه

رڪ سنڌي سنڌو تهذيب کي رڳو هڪ "ماضي جو تمدن" نه پر
اڄ تائين جاري ثقافتي تسلسل
طور ڏسڻ جو حامي آهي.
هو سنڌي ٻولي، لوڪ ڪهاڻين، رسمن، ڏُنن، دريائي نظام ۽ انساني آبادي جي نقش مان ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿو ته:

"سنڌو تمدن مري نه ويو... هو ثقافت جي صورت ۾ زنده آهي".

قومي تحريڪن جي تاريخي جڙت

هن سنڌ ۾ قومي تحريڪ جي اوسر، سياسي ارتقا ۽ جديد دور ۾ قومي سڃاڻپ جي مسئلن تي گهڻو لکيو آهي. هن جي نظر ۾ سنڌي قوم جو مسئلو صرف سياسي نه پر:

- تاريخي
- ثقافتي
- تمدني
- لساني

بنيادن تي جڙيل آهي.

عالمي تاريخ ۾ سنڌ جي جاءِ

رڪ سنڌي پاران لکيل ڪيترائي آرٽيڪل ڏيکارين ٿا ته هو سنڌ کي
ايشيا جي سڀيتائن جي سنگم
طور ڏسي ٿو.
هن لاءِ سنڌ هڪ “ملٽي لئيرڊ سولائيزيشن” آهي جتي
دراوڙي، آريائي، سامي، سٿين، يوناني، عرب
اِسري اچي ملن ٿا.

تحقيقي ڪم ۾ اهم ڪتاب

رڪ سنڌي جي تحقيقي ڪم ۾ وڏي حصي تي **سنڌو تمدن، قديم تاريخ ۽ قوميت** جو موضوع غالب آهي.

هيٺ سندس مشهور ڪتابن جو مختصر تعارف ڏجي ٿو:

1. Indus Civilization Scholars (2016)

سنڌو تمدن تي عالمي سطح تي ڪم ڪندڙ 95 کان وڌيڪ محققن جو جامع تعارف. هي ڪتاب سنڌو تمدن تي عالمي ريسرچ سمجهڻ لاءِ اهم ماخذ آهي.

2. Rise of Indus Civilization (2016)

سنڌو تمدن جي اوسر، آبادي، دريائي نظام ۽ تمدني ڍانچي تي محققانه بحث.

3. Indus Civilization: Aryan and Dravidian Hypothesis

آرين ۽ دراوڙي نظريي تي تنقيدي جائزو: لسانيات، آثار قديمه ۽ تذڪرن جي روشني ۾ نئون نظرئي پيش ڪري ٿو.

4. Sindh Through the Ages (English)

سنڌ جي تاريخ کي مختلف دؤرن ۾ ورهائي انساني، معاشي ۽ تمدني ارتقا تي بحث — انگريزي ۾ لکيل، رڪ سنڌي جو بين الاقوامي سطح تي مڃتا ماڻيندڙ ڪم.

5. Aaj Ji Sindh (2012)

اڄ جي سنڌ جي سياسي صورتحال، قومي مسئلن ۽ سماجي رُخ جو تجزيو.

6. Tareekh Ji Latt (2013)

سنڌ جي تاريخ کي نون سوالن، نون حوالن ۽ نون ذريعن ذريعي پرکڻ جي ڪوشش.

7. Baluchistan: Historical Homeland of Sindhi's (2024)

اُها تحقيق جنهن ۾ رک سنڌي بلوچستان کي قديم سنڌ وطن جو حصو قرار ڏئي ٿو. سنڌ ۽ مجوده بلوچستان وچ ۾ باهمي تعلق تي نظر وجهي ٿو.

8. Qomoon aien Qomi Tahreek Azadi

دنيا جي قومي تحريڪن جو تاريخي جائزو؛ پوءِ انهن مان سنڌ لاءِ نتيجا ڪڍڻ.

9. مختلف موضوعن تي انگريزي، سنڌي ۽ اردو ۾ لکيل مقالا ۽ ڪتاب

Academia.eduتي موجود ڪيترائي اهم پيپر:

- *The Soul of Sindh*
- *Cultural Continuity of Indus Civilization*
- *Indus River: A Stream of Civilization, Brotherhood and Peace*

- *Historical Inquiry into Karachi*

خاص علمي خدمتون ۽ تحقيقي اهميت

1. سنڌو تمدن کي عوامي شعور ۾ آڻڻ

رڪ سنڌي انهن چند محققن مان آهي جن سنڌو تمدن کي
صرف ڪتابي موضوع نه پر
سنڌي قومي شعور جو حصو
بنائڻ جي ڪوشش ڪئي.

2. تاريخي بيانيي ۾ نوان سوال آندا

سندس لکڻين ۾ اهي سوال ملن ٿا جيڪي عام تاريخدان
گهٽ پڇندا آهن، جيئن:

- ڇا سنڌو تهذيب جو تسلسل هاڻي به سنڌ ۾ موجود آهي؟
- ڇا آريائي لڏپلاڻ جا روايتي نظريا درست آهن؟
- سنڌ جي شروعاتي انساني آباديون ڪهڙي طرف آباد هيون؟
- سنڌ جو قومي سوال ڇا تاريخ جي گهٽ ڄاڻ سبب پيدا ٿيو؟

3. تحقيق کي ڪتابي "جرنل ازم" کان ٻاهر آندو

هو محققانه لکڻي سان گڏ:

- سماجي سائنس
- هڪ انساني ڪهاڻي
- ۽ سياسي شعور
جو ميل پيدا ڪري ٿو، جيڪو سندس لکڻين کي عوامي بڻائي ٿو.

سماجي ڪردار ۽ سوشل سرگرميون

رڪ سنڌي صرف محقق نه پر هڪ **سوشل ورڪر** پڻ آهي. هن جا مضمون ۽ پوسٽون خاص طور سوشل ميڊيا تي:

- سنڌي شناخت
- لساني حق
- سنڌو درياهه
- قديم ورثي جي حفاظت
- جاگرافيائي ۽ سياسي حقائق

تي ماڻهن کي سجاڳ ڪرڻ لاءِ مشهور آهن.

زبان ۽ اسلوب

رڪ سنڌي جو لکڻ جو انداز:

- سادو پر فڪري
- تاريخي پر سوال پيدا ڪندڙ
- حوالن جي بنياد تي پر تخليقي
- تحقيقي پر عوامي لهجي ۾

هو جديد سنڌي تاريخ نويسي ۾ ”critical narrative style“ جو استعمال ڪري ٿو.

سنڌ جي فڪر ۾ رڪ سنڌي جي اهميت

رُڪ سنڌي سنڌي تاريخي شعور ۾ انهن ماڻهن مان آهي جن:

- سنڌوءَ جي تهذيب کي
  سنڌي ماڻهن جي موجوده حياتيءَ سان ڳنڍيو
- قومي تحريڪ کي
  تاريخي پس منظر ڏنو
- سنڌ جي ورثي کي
  عوامي سطح تي نئين زبان ۾ سمجهايو
- ۽ سنڌي ادبي/تحقيقي حلقن ۾
  هڪ نئين سوالن جي روايت
  شروع ڪئي.

هن جي ڪم کي گهڻا پڙهندڙ ”modern Sindhi historical consciousness“جو مرڪزي حصو سمجهن ٿا.

نتيجو

رُڪ سنڌي جديد سنڌي فڪر، تاريخ ۽ سماجي تحريڪ جو هڪ اهم آواز آهي.
هو صرف تاريخ لکي نه ٿو، پر تاريخ کي نئين سر سمجهڻ ۽ سمجهائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو.
هن جو فڪر سنڌو تمدن کان موجوده سنڌ تائين هڪ **تسلسل** طور هلندو نظر اچي ٿو، ۽ سندس لکڻي سنڌ لاءِ:

- شعور
- سوال
- سڃاڻپ
- ۽ تاريخي اعتماد

جو ذريعو آهي.

(آرٽيفيشل انٽيليجنس طرفان رڪ سنڌي جو جوڙيل پروفائيل)